

Lippa és Sansepolcro.

— Első közlemény. —

Egy olasz közmondás szerint *tutto il mondo è paese*, vagyis: az egész világ földi. Sok magyar tapasztalhatja ezt, ha külföldön jár. Aki Velencében a *Grünwald-Bauer*-be száll vagy Rómában gondosan fölkeresi a *Luhr*-féle sör-csarnokot, a *Budapesti Hírlap*-ot követeli, németül veszekszik a kocsisokkal, gondolásokkal, az otthonra gondolva nyugodt lélekkel ismételheti az olasz közmondást. A hotelek nagyjában véve mindenütt egyformák, a pincérek, kocsisok, idegenvezetők, hordárok föltűnő hasonlóságot mutatnak az egész világon. Aki csak ezekkel érintkezik külföldön, annak bajos ítéletet formálnia valamely ország lakóiról, mert hisz ezek az egész népesség elenyészően csekély részét képviselik és sok tekintetben inkább az idegenek, mint az illető ország népességének tükrői. Ép oly téves volna egy országot fővárosa után megítélni. Róma csak egy van egész Olaszországban, hozzá egyetlen más város sem hasonlítható. Még kivételesebb helyet foglal el Magyarországon Budapest. Ellenben a két fenn jelzett hely olyan, amilyen mindkét országban több száz van, miért is e városok hűbb tükrői az egész országnak, mint a fővárosok. Igyekezni fogok e két kisvárosról lehetőleg teljes és hű képet adni, mely úgyszólván összehasonlító tanulmányul szolgál a magyar és az olasz kisvárosi élet közt. Könnyű volna kiélezésekkel, túlzásokkal élénkíteni e tanulmányt, de ez nem célja e sorok írójának. Azért is választ ily tipikus olasz városkát, mert ha például angolt

vagy németet venne elő, senkit sem lepne meg a fejlettségben mutatkozó különbség, ellenben Olaszország kulturális fejlettségét illetőleg mégis közelebb áll hozzánk, így tehát az összehasonlítás, ha nem is oly érdekes, de mindenesetre tanulságosabb: több hasonlatosságot, mint eltérést mutat.

1. A két város általános leírása. Az adatok eredete.

Lippa nagyközség a Maros balpartján, Temes vármegyében van. Határa, mely kis részben a folyó jobbpartjára is áterjed, részint termékeny síkság, részint dombos terület, melyet többnyire kincstári erdőség borít. A Marosvölgy Erdélyből jövet itt szorul össze utójára, innen kezdve fokozatosan szélesedik az Alföld felé. A völgy szorulatát jobbfelől a sólymosi várrom koszorúzza, balfelől pedig zöldelő erdők és szőlők terülnek el. A vidék egészben véve szépnek mondható. Tiszta időben messzire láthatni a hegyekről a zabolátlanul kanyargó Marost, melynek csak most igekeznek állandó medret szabni; jobbra, balra kisebb-nagyobb falvak terülnek el.

Általában véve Lippa sokkal inkább szerepelhet átlagos magyar városként, mint Sansepolcro olaszként. Ennek oka az, hogy a magyar kisvárosok kevésbé térnek el egymástól, mint az olaszok. Az alföldi hasonló népességű községek bizonyára fejletlenebb társadalmi és kulturális viszonyokat tüntetnek föl, míg az erdélyi, fölvidéki és dunántúli helyek nagyobbára előbbre lehetnek Lippánál; ép ezért joggal szerepelhet az utóbbi átlagos városként.

A város megpillantása nem igen kelt az idegenben kellemes érzést. A főutca girbe-görbe és keskeny; az összes utcák fölötte rosszul kövezték, az aszfalt a főutcán kívül kivételes. A világosságot, amikor van, petróleumlámpák árasztják; holdtöltekor kevesebb lámpa ég, ha pedig erősebb szélroham jön, a világítás megszűnik, valószínűleg nem kis öröme a vállalkozónak, akinek így kevesebb petróleuma fogy. Most készül egy hannoveri cég aerogén-világítást berendezni. Az utcák egy része csatornázva van. Vívezeték azonban a törökök kiűzetése óta nincs,*) holott az ivóvíz páratlanul rossz.

A házak építésénél igen kevés kivétellel a takarékoság volt az egyetlen szempont, úgy a jóízlés, mint az egészség rovására.**)

*) Tény az, mint ezt véletlen ásátásoknál előkerült vízvezetéki csövek mutatják, hogy a törökök forrásvizet vezettek Lippába. Evlia Cselebi nemrég megjelent könyve is bizonyítja, hogy egészen másként ítélnék meg a törökök itteni kultúráját, ha történelmi ismereteink nem volnának oly fogyatékosak és egyoldalúak. Pl. Evlia Cselebi szerint lippán hét elemi iskolájuk volt a törököknek.

**) A Lippán levő 1605 lakóház közül csak 562 épült kőből vagy 322 téglából, a többi vályogból vagy fából; 637-nek fedele cserép, pala vagy bádóg, 496-é zsindeles és 472-é nád vagy zsúp.

Néhány utca ugyan fásítva van, de parknak nyoma sincs. A fák ültetését az is nehezíti, hogy a csemetéket csupa pajzánságból gyakran tördelik ki.

A Lippára vonatkozó adatokat nagyrészt saját tapasztalataim alapján írom (öt évet töltöttem ott), részben pedig nem kis ügyel-bajjal másoktól szereztem be.

Sansepolcro a Tevére (Tiberis) balpartján terül el, mintegy 20 km.-nyire annak eredetétől, 300 m.-nyire a tenger színétől, csaknem közepén Olaszországnak. Határa felerészben hegység, negyede termékeny síkság, negyede dombos. Az Appennino-t átszelő keskeny-vágányú vasúton (*il trenino*) ér ide az idegen. Olaszország legbájosabb része, Toscana, itt határos a „zöld” Umbriával. Nem „sárga” itt a „Tevere”, hanem tisztavízű, zúgó hegyipatak, melyet villanyművek hajtására használnak. A szelíd, kies tájnak komor hátteret nyújtanak az Appennino zord, fátlan ormai.

Sansepolcrohoz hasonló városok találhatók egész Toscanában, Umbriában, Emiliában, Romagnában és a Marche északi részében. Olaszország többi részétől és a mi városainktól abban tér el, hogy a földművesek nem laknak a városban, hanem elszórt házakban, földjeik mellett; tehát, mint az Alföldön mondják, tanyákon.

A por és sár szinte ismeretlen Sansepolcroban, aminek oka a kitűnő kövezés. Nem hiába voltak már a rómaiak mesterei az útépítésnek. A városban vízvezeték, csatornázás és világítás van. És ha Lippa külföldi vállalkozóhoz fordult világításért, Sansepolcro sem tett másként és villanytelepét a budapesti Ganz és Társa céggel rendezte be.

A házak nagyrészt több százévesek, átlag a XVII. századból valók; az épületek egy része sokkal régibb (a *duomo* a XII. századból), viszont újak sem hiányoznak. A régi várfalak nagyrészt még épek. A házak közt nem egy festői szépségű palota van, noha egy épület sem mutatja azt a komor elhagyatottságot, mint pl. a közeli Gubbionak csaknem minden háza. Úgy a régi, mint az új épületek szilárdan, terméskőből épültek és nehéz gerinccseréppel fedték. Vályogfalak, szalmatetőik ismeretlenek úgy a városban, mint a városon kívül. Sansepolcro legnagyobb büszkesége a XV. századi jeles festő, Piero della Francesca, kinek emlékét szép márványszobor hirdeti csinos park közepén.

A Sansepolcrot illető adatok túlnyomóan nagy részét dr. Ugo Giovagnoli úr szolgáltatta, kinek szíves meghívása folytán két ízben voltam Sansepolcroban, mintegy két hétig élvezvén vendégszeretetét, így persze nem tanulmányozhattam kellő alaposággal a városka

viszonyait és ugyancsak rá voltam utalva Giovagnoli úr szívességére, aki igazán ritka készséggel tett eleget kérésemnek. O maga tehetős középbirtokos, ki jogi tanulmányokat végzett és Sansepolcro közügyeiben élénk részt vesz. Ősei már a XIII. század óta laknak szülővárosában és pedig a XVII. század óta abban a házban, melynek vendége voltam. Giovagnoli úr élete legnagyobb részét Sansepolcróban töltötte és bizonyára jobban ismeri, mint én Lippát. Ítéletei, mint arról az olvasó is meggyőződhetik, igen higgadtak, adatait föltétlenül megbízhatóknak tartom. Igaz, hogy én kevés időt töltöttem Sansepolcróban. De megvolt az az előnyöm az átlagos utazóval szemben, hogy közvetlenül érintkeztem az emberekkel, soha szállodára, pincérre stb. utalva nem voltam, a legkülönbözőbb társadalmi osztályokhoz tartozó embereket otthonukban, családi körökben láttam, így tehát egyben-másban saját tapasztalataimra is hivatkozhatóm. Giovagnoli úr szavait idézőjellel jelzem; e részek szószerinti fordítások olaszból.

Használtam nyomtatott forrásmunkákat is, néhány monográfiát, melyeket Giovagnoli úr bocsátott rendelkezésemre. Ezeket azért nem idézem, mert nem akarom ezzel is növelni dolgozatom terjedelmét.

II. A népesség megoszlása, a kivándorlás.

Lippa területén (9097 hektár), mely csaknem ép akkora, mint Sansepolcróé (9095 hektár), összesen 7427 lélek lakik; Sansepolcróban 9077. Lippa lakossága nyelv és vallás szerint így oszlik meg:

román.	3191	róm. kath.	3575
német	2464	gör. kel.	3253
magyar*)	1662	izraelita .	381
szerb	44	ev. ref.	130
egyéb	66	ág. ev.	50
	7427	gör. kath.	27
		unit.	7
		egyéb	3
			7427

Sansepolcro lakossága e tekintetben teljesen homogén, legalább Giovagnoli úr nem tud egy olyan lakosról sem, aki ne volna olasz és katolikus. A városban (*in citta*) lakik 4007, a tanyákon (*in campagna*) 5070 ember.

*) Az igazság kedvéért meg kell említenem, hogy a más ajkúak közül számosan vallják magukat népszámláláskor magyaroknak, kivált a német iparosok közül. Már pedig olyan magyar népszámlálási biztos alig van, aki pl. egy olyan német iparost ne ismerne el magyarnak, aki világlátésben negyvennyolcas volt.

Foglalkozás szerint van:

	Lippán	Sansepolcróban*)
őstermelő**)	2220	3972
iparos	2112	849
napszámos	1081	964
kereskedelem, hitel és közle- dés szolgálatában	721	195 (csak kereskedő)
köztisztviselő és értelmiség	430	241
házi cseléd	251	?
véderő	5	—
ismeretlen	607	—
	7427	6257

Ezekből az adatokból csak kellő óvatossággal szabad következtetéseket levonni. Így pl. az ipar Sansepolcróban nyilván sokkal fejlettebb, mint Lippán, noha Lippán több iparos van, csakhogy ezeknek nem kizárólag az ipar nyújt kenyeret, mert hisz ipartestületi tag is csak 393 van, pedig alighanem még ezek közt is nem egy olyan akad, aki nyáron szerszámát kaszával cseréli föl.

1906-ban született:	Lippán 187,	Sansepolcróban 291
meghalt:	<u>200,</u>	„ 190
évi szaporulat	— 13,	„ + 101

Az eredmény erősen Sansepolcro gazdasági és egészségi állapotának javára szól. Házasságot Lippán 61-en, Sansepolcróban 62-en kötöttek.

Az utóbbi időben a kivándorlás erősen megnövekedett Lippán. 1896-ban 58-an vándoroltak Amerikába; ezenkívül 16-an váltottak útlevelet Romániába és 5-en Németországba. 1906-ban Amerikából postán 39 ezer koronát küldtek; sokan azonban posta helyett a bankokat használják vagy esetleg ott gyűjtik össze pénzüket és aztán magukkal hozzák. Példaként említek egy német iparost, aki két év alatt 4000 koronát küldött haza.

Általában véve a német földműves és kivált iparos aránylag könnyebben hagyja el szülőföldjét, mint a románok. Nem szabad számításon kívül hagynunk két körülményt: 1. A németek a Bánságban új elem, viszonylag nem régen telepedtek le és még most is ide-oda hullámszámok, új rajokat bocsátanak ki és tudatában vannak annak, hogy éppen nem autochton lakói e földnek. 2. A német földművesek és iparosok nemcsak hogy nagy számban találunk kinn faj-

*) Nincsenek beleszámítva a tisztán *femme de ménage*-ok és a munkaképtelen gyermekek.

***) Részletesebb kimutatást 1. az agrárviszonyoknál.

rokonokat, kikkel megértethetik magukat, hanem jó hírnek örvendenek és a *desirable* kivándorlók közé tartoznak. A román paraszt azonban csak végszükség esetén vándorol ki, mikor már minden általa ismert módját megkísérelte a megélhetésnek. Magam hallottam többször kívándorolni készülöktől: „Megyünk, mert már rosszabb seholsem lehet, mint Magyarországon.” Mindennél jobban magyarázza a problémát az a levél, melyet lehetőleg szó szerinti fordítok magyarra. E levél egy lippai román ügyvédhez van intézve:

Amerika (sic!), 1907. szept. 16.

E levéllel kívánunk Dr. M. K. úrnak az úriasszonnyal együtt jó egészséget, mert mi is ez írás órájáig egészségben vagyunk és három hónapja nagyon jól megy dolgunk, csak három hónapig ment rosszul dolgunk, mert nem ismertünk senkit. Továbbá kérem Doktor úr, legyen szíves, tegye meg, amire kértem, fizesse meg az adót a 988. szám (t. i. ilyen számú ház) után, mert úton van a pénz, 85 korona, hogy mennyi lesz, nem tudom pontosan, de meg fogja tudakolni a doktor úr. Ezenkívül kérem, kívánjon jó egészséget Sz. jegyző úrnak és B. úrfinak is és nagyon jól élünk, de szeretném, bár élnék rosszabbul, csak még egyszer elérhessek Lippára, élve senki onnan el nem vinne, hacsak nem az egy halál. Továbbá kérem Doktor úr arra a nagy szívességre, írjon Ön is, hogy-mint van, mert nagyon kívánkozom Ön után.

És így van a címem:

V. D. W.

No. 132. Dayton St.

Chicago, 111.

Nord-America.

Maradunk minden jót kívánva

Vasiescu Vasile és

Rakics Iconic

Azt hiszem, e becses okmány eléggé igazolja, milyen görcsösen ragaszkodik e nép a földhöz.

Valóban, nem ritkán láthatja az érdeklődő, hogy mily megdöbbentő erővel tör ki a föld népéből az ellenállhatatlan vágy szülőföldje után. Olasz lapokban olvastam jelentését a nyáron Európában járt amerikai bizottságnak, mely az európai kivándorlást tanulmányozta. Egyebek közt oly olasz munkásnőket találtak, kik csak azért tették meg az utat hazájukba, ahonnan ismét vissza akartak térni, hogy otthon szüljék gyermekeiket.

Sansepolcrot illetőleg, „az utolsó évben 146 külföldre szóló útlevelet állítottak ki, többnyire Németországba, Franciaországba és Svájcba, igen keveset Amerikába. Többnyire csak ideiglenes kivándorlók, kik vasutak, országutak stb. munkálataiban vesznek részt és csaknem mindig visszatérnek néhány év múlva, hogy mikor a munka véget ért. A kivándorlás oka a munkahiány, különösen télen. A mezei lakosság erősen növekszik és a városba költözik, mely nem adhat valamennyinek munkát.

„Megjegyzendő, hogy az útlevelek nem mutatják teljesen megbízható számát a külföldre vándorlóknak. Sokan (mintegy harmada, mondta nekem egy községi hivatalnok) megváltják az útlevelet és aztán . . . otthon maradnak.”

III. Társadalmi viszonyok.

Bármily kicsiny is a lippai társadalom, eléggé élesen oszlik meg egyrészt foglalkozás, másrészt faj szempontjából. A magyar fajra nézve kiemelendő, hogy az állami és megyei hivatalnokoktól eltekintve a törzsökös magyar középosztály teljesen hiányzik. Tehát nincsen egyetlen törzsökös magyar ügyvéd, orvos vagy magánhivatalnok; kereskedő is aligha van. Ez nem valami jó jel a magyar középosztály életrevalóságát illetőleg, melyet belőle lassanként az állami és megyei támogatás ölt ki. A magyar iparos, sőt paraszt is jóval több élelmeséget mutat a szabad versenyben. Van 27 iparos- és 26 parasztcsalád (valamennyien beköltözöttek), melynek magyarsága kétségtelen; holott ezek foglalkozása viszonylag mégis inkább helyhez kötött.

Az önálló iparosok (393) közt 137 román van, kik többnyire bőriparosok (a szücsök, tímárok, csizmadiák csaknem mind románok) és fazekasok. Ezenkívül van 5 ügyvéd közül 3, 3 orvos közül 1 román, kereskedő mindössze csak 5 van.

Általában véve van Lippán 1. magyar és 2. román intelligencia; 3. német-magyar és 4. zsidó kereskedő; 5. német-magyar és 6. román iparos; 7. német és 8. román parasztosztály. Minthogy a zsidó intelligencia sem olvadt be teljesen a magyar társadalomba és tagjai egymással sokkal többet érintkeznek, mint a keresztényekkel, összesen kilenc külön kis társadalom van, melynek tagjai csak kivételesen érintkeznek egymással. Összeházasodás legfőljebb a hasonló vallású iparosok és parasztok közt fordul elő és pl. arra Lippán nem igen tud valaki példát, hogy német és román parasztok közt összeházasodás történt volna. Ez az elkülönülés még helyileg is élesen megvan és nem tudom, vajjon Pekingben határozottabb-e az elkülönítés a chinai és tatár városrészek közt, mint Lippán a német és román rész közt.

Az érintkezés formái tekintetében három típus állapítható meg Lippán: 1. Az intelligencia (köztisztviselők, orvosok, ügyvédek, papok stb.) és a gazdagabb kereskedők. 2. Kereskedők és iparosok. 3. Parasztok.

Az intelligenciához tartozó férfiak fő összejöveteli helye a társas-kör. A kör rendes tagjainak száma 123, a kültagoké 42. A tagsági díj rendes tagoknak 12, kültagoknak 6 korona. Két helyisége van: a játék- és az olvasó szoba; az utóbbi mellett van a nagyvendéglőnek egyik étterme és emellett a bálterem; ez viszont a többi vendéglői étteremmel és a kávéházzal függ össze. A József főherceg szálloda és a társas-kör a lippai közélet kisebb-nagyobb eseményeinek rendes színhelye.

A kaszinói élet délelőtt meglehetősen csendes; csak néhány ember olvassa a reggel érkező hírlapokat. Csaknem az összes fővárosi napilapok járnak, továbbá 1 aradi és 1 temesvári lap, valamint több szép-irodalmi és élclap. A lapok közt van három német (*Neues Pester Journal*, *Die Zeit* és *Leipziger Illustrierte Zeitung*) és egy román hetilap.

Ebéd után többen jönnek újságot olvasni, 1—2 asztal körül pedig kártya folyik. A kártyázás azonban főleg akkor kezdődik, mikor a sötétség beáll. Kivált télen járnak sokan oda és nem ritka eset, hogy némelyek későn éjjel utánig játszanak. A differenciák különbözők, némelyek igen alacsony alapon játszanak, épen csak hogy az időt eltöltsék, vannak azonban olyanok is, akiknél a havi egyenlegben fontos szerep jut a kártyanyereségnek vagy veszteségnek. Van akárhány ember, aki télen átlag három órát kártyázik naponta. A társas-kör már kilenc év óta áll fenn, de csak most kezd könyvtárt alapítani, mely idáig néhány száz kötetből áll.

A kaszinóval kapcsolatban kell szólnom a nőtlen emberek asztaltársaságáról. E társaság zöme erdészekből áll, kívülük 1—2 tanár, szolgabíró, ügyvédjelölt stb. van. Ezeknek fontos szerep jut a lippai társas életben. Közülük kerülnek ki a bálók rendezői és táncosai és ez az a hely, melyet a nős emberek is fölkeresnek, akár csak egy pohár bor és beszélgetés kedvéért, akár csak azért, hogy az egy pohár borból több is lévén, a családi élet egyhangúságáért egy-egy zajos éjszakában keressenek kárpótlást. Különösen szombat este az ú. n. polgári kimenő ideje, mert másnap rendszerint nem kell hivatalba menni. Épen nem ritka dolog, hogy az asztaltársaság bor és cigány mellett reggelig marad együtt. Régebben ez legalább egyszer esett meg hetenként. Vasárnap reggel azután valamelyik vendéglőben találkozik a társaság, hogy sörrel enyhítse az éjszaka okozta testi kimerültséget, ha ugyan nem akad oly, aki jobbnak tartja a delet is átaludni egy-egy nagyobb mulatozás után.

A köztisztviselőknek átlagos évi jövedelme 3000 korona körül ingadozik. Az erdészek egy része természetben kap lakást, a többi bérelni kénytelen. A lakás rendszerint 3—4 szobából és a mellék-helyiségekből áll, melynek átlagos évi bére 500 korona. A bútortzat rendszerint új és ha drágább, inkább a kényelmet, mint az ízlést elégíti ki. Az ízlés elmaradottságát különösen a képek tanúsítják. Eredeti festmény ritkaságszámba megy, hacsak nem vesszük ennek a házikisasszony olcsó levelező-lapok után festett csendéleteit. Néhol igazán hihetetlen olajnyomatú képek bosszantják a látogató szemét. Fürdőszoba legtöbbször nincs a lakásokban, a község egyetlen gőz-fürdője mindamelllett csekély látogatottságnak örvend.

Minden család rendszerint két női cselédet tart, kiknek bére 10—30 korona közt ingadozik. Ezek rendszeren a konyhában alszanak. Általában igen sok rájuk a panasz és a cselédkérdés, mint köztudomású, soha el nem avuló tárgya a női beszélgetéseknek. A panasz oka többnyire, hogy 1. nehéz cselédet kapni, 2. a cselédek túlkövetelők úgy bér, mint magaviselet tekintetében. Tagadhatatlan, hogy a drágaság és a kivándorlás a cselédhiány és nagyobb bér főokai. De más ok is van. Félreismerhetetlen, hogy a parasztság igényei viszonylag fokozódtak és önérzetessége erősen növekedett az utóbbi időben. Minél inkább közeledünk Erdélyből a síkság felé, annál inkább csökken a paraszt alázatossága. Míg Erdélyben a „kézit csókolom” járja, az alföldi paraszt „elvből” nem tér ki az utcán kabátos ember elől. Már most, ha cseléd írni-olvasni tud és eszébe jut összehasonlítást tenni a saját és úrnője szellemi és gazdasági értékét illetőleg, ez összehasonlítás nem fog mindig úrnője előnyére végződni és föltétlenül csökkenti annak tekintélyét. Mert hiszen a cseléd rendszerint gazdaságilag értékesebb munkát végez és ha annyit dolgoznék, mint úrnője, bérét bizonynyal leszállítanák. Talán némelyek előtt túlzásnak fog tetszeni az az állítás, ha azt mondom, hogy a cselédnek akkor sem kell túlságosan elbizakodottnak lennie, ha nem akarja úrnője intellektuális felsőbbségét elismerni. De ha tárgyilagosak akarunk lenni, belátjuk, hogy ha leszámítjuk a zenét, a különbség legfeljebb az, hogy a cselédek másként használják a kést és a villát. Igaz, hogy a cselédek nem tudnának olyan szalóntársalgásokat folytatni, mint úrnők, de viszont ezek ép oly idegenül éreznék magukat amazok társaságában; a kulturtartalom pedig a társalgásokban rendszerint egyenlő mennyiségű.

Nem szabad számításon kívül hagynunk azt sem, hogy az iparosok mindenütt, a parasztok igen sok helyütt megvetett foglalkozásnak tartják a cselédit és már hallottam, mikor egyik iparos felesége

azt mondta a másíknak, kétségkívíl sértő szándékkal: „Te cseléd voltál!”

A *The Public* című chicagói hetilapban olvastam néhány év előtt, hogy több száz elárúsító leány, ki valósággal nyomorogva tengődik, mind azzal felelt az interjúvoló újságíró ama kérdésére, hogy miért nem mennek szolgálni: mert ez társadalmi sülyedés, honnan nincs visszatérés. Hogy nálunk is kezd a fölfogás hasonló lenni, azt mutatja az a példa, melyet méltatlankodva beszélt nekem egy úri-asszony. T. i. új cselédjét vőlegénye, egy iparossegéd, azért hagyta el, mert ő nem hajlandó konyhába járni.

A tisztviselő anyagi helyzete egyáltalán nem gondtalan. Jövedelme csak gondos beosztással fedezi kiadásait és a legcsekélyebb rendkívíli kiadás is megbíllenti a pénzügyi egyensúlyt. Minthogy pedig az ilyesmi igen könnyen fordulhat elő (betegség, születés, kártyavesztés vagy akár egy bál is, melyért a legtakarékosabb családapa is kénytelen leánya jövője érdekében áldozatot hozni), vajmi könnyen kezdődik el az adósságcsinálás, ahol aztán nehéz a megállás. A nőtlen tisztviselőknél aránylag ritka az eladósodottság, a nősóknél rendes állapot. Eredete legtöbbször ilyenféle. A fűszer-, ruha- stb. kereskedőnél nő az adósság a hónap végéig; ennek csak egy részét fizetik. Így szaporodik az adósság addig, míg a kereskedő — magának sem lévén sok pénze — sürgetni nem kezdi a dolgot. Ilyenkor aztán nem marad más hátra, mint a váltó; a váltótól kezdve tovább már fölösleges minden magyarázat. Például említhetek egy többszörös családapát, kinek évi 2400 korona fizetése van; ennek 1600 koronán fölüli része 15 évre le van tiltva, adóssága után 8% kamatot fizet. Hogy hogyan lehet 1600 koronával egy közeposztályhoz tartozó családos embernek megélni, kétségkívíl nehéz kérdés.

Az első látogatás ideje Lippán ebéd előtt van. A vendéget a cigarettán kívíl mindenütt konyakkal vagy erős pálinkával kínálják. Ha az illető nem eléggé energikus, könnyen eshetik meg, hogy nem távozik józanon.

Hébe-hóba csaknem minden család rendez vacsorát, melyre mindazok, akiknél az illető család már hasonló vendéglátásban részesült, vagy akikkel ezentúl akar érintkezni, hivatalosak. Akiknek lakása kicsiny vagy ismeretsége igen széleskörű, kénytelenek a meghívanékat turnuszokra fölosztani. Ahol eladó lányok vannak, ott a vendégeskedések jóval gyakoriabbak és a meghívottak között természetesen nagyobb számmal szerepelnek fiatal emberek és a házikisasszony barátnői.

A vacsora a legtöbb esetben jóval későbbben kezdődik a megjelölt és még későbbben a rendes vacsorái időnél. Aki nem akar el-

maradni a többiektől, igyekszik minél hosszabb étlapot összeállítani. Bár sehol sem kerül egyébként egynél több húsétel az asztalra, ilyenkor legalább kettő szokásos, nem is szólva a mindenféle elő- és mellékételekről, valamint a torták seregéről, mely ilyenkor előkerül. A háziasszony főkötelessége a vendég kínálása. Ha a vendég engedékeny, igen könnyen etetik beteggé, mert a háziasszony személyes sértésnek tekintti, ha valaki főztjéből keveset eszik. Viszont a gazda az italt „kezelem”. Amilyen szégyen a háziasszonyra, ha ételét nem részesítik kellő figyelemben, oly szégyen lenne a házigazdára nézve, ha vendégei színjőzanan távoznának.

Minthogy az étkezés sokáig tart, mindenki türelmetlenül várja végét. Vacsora után a már addig is kellő figyelemben részesített bor veszi át a vezérszerepet. Mikor a vacsora maradványait elviszik és az asztalt rendbehozzák, rendszerint a már megállapodottabb korú férfiak körülülnek a borral sűrűn megrakott asztalt és kezdetét veszi az ivás. Az elfogyasztott mennyiségekről tán jobb lesz hallgatni. Mindössze azt kell kiemelnem, hogy Lippán nem megy erényszámba az absztinencia és az, aki az italt nem bírja, azt lehetőleg titkolja. Nem ritka családi körben a kártya sem és pedig úgy férfiak, mint nők közt. Igaz ugyan, hogy e játéknál (alsós, tarokk, ferbli) nagy differenciák nincsenek (bár ez sincs kizárva), de mivel kevesnek van fizetésén kívül egyéb jövedelme, már néhány koronányi veszteség sem közömbös.

A fiatalság eközben a szomszéd szobába vonul át, hol a zongorát rendszerint valamely önfeláldozó anya veszi munkába, a többiek pedig énekelnek vagy táncolnak. Ez utóbbi nem egyszer a fiatal emberek jobb meggyőződése ellenére, kényszerűségből történik. A leányokkal való beszédmodor, sajnos, gyakran távozik attól a könnyed, üdítő, de mégsem tartalmatlan társalgástól, mely Nyugateurópában a női társaságnak különös vonzóereje és bája, hanem vagy túlságosan fesztelen (kivált régibb ismerősök közt) vagy pedig banalitásokra szorítkozik és ilyenkor halálosan unalmas.

Arról szó sem lehet, hogy a meghívottak éjfél előtt távozzanak. Legalább éjjeli 1—2 óráig kihúzzák, de legtöbbször 3-kor, sőt néha később ér véget a vendéglátás.

E vacsorák meglehetősen terhesek úgy a vendégekre, mint a vendéglátókra nézve, amint ezt bizalmasan mindenki elismeri. Először is túlságosan költségesek; egy nős ismerősöm szerint egy ilyen vacsora költségei 30—80 korona közt ingadoznak. De sok más alkalmatlansággal is jár e vendégeskedés. A ház fenekestől fölfordul; hogy hely legyen, egyes bútordarabokat ki kell vitetni az étkező szobából, napok

kellenek, míg a bor- és dohányszag eltávozik stb., nem is említve, hogy mily zavaró, ha kis gyermekek vannak, ezek éjjeli nyugalma a zaj és hogy mennyire demoralizáló a már nagyobb gyermekekre egy ilyen mulató társaság látása. A „tea”-ra való hívás, melyen különben a tea játssza a legmellékesebb szerepet, valóságos torzképe az angol ötörai teának és csak annyiban különbözik a vacsorától, hogy ezen csak hideg ételek szerepelnek.

Ha a férfiak szellemi élete csekélynek mondható, a nőké általában még csekélyebb. A leányok az elemi és polgári iskola négy osztályát a helybeli zárdában végzik. Hogy ez az iskolázás milyen, arról közvetlen tapasztalat hiányában nem szólhatok. Tény az, hogy egy igen vallásos nő, ki több évig Lippán lakott és kinek leánykája szintén a zárdába járt, előttem ezt a nevelést jelölte főokául annak, hogy a leányok oly csekély fogékonyságot mutatnak a kultúra iránt.

Amikor az iskolai idő elmúlt, a leányok tulajdonképen minden foglalkozás nélkül vannak, míg férjhez nem mennek. Minthogy pedig az iskola elvégzése után rendszerint csak 14 —15 évesek, ez meglehetősen hosszú idő. Ez idő alatt a leányok a háztartásban segídeknek, különösen a főzésben és takarításban; eme és hasonló ügyességek elsajátítása szüli azután a „háziasság” erényét. Minthogy azonban a főzés és takarítás többnyire ép oly háborítatlanul folynék a leányok segítségével nélkül, mint azzal, ez a tevékenység inkább időtöltés, amihez egyeseknél a zene, másoknál a festés járul. E két utóbbi a házasság után legjobb esetben stagnál, ha ugyan nem marad el teljesen, jelöl annak, hogy igazi szükséglet sohasem volt.

Ami egyébként a „háziasság”-ot illeti, az nem egy esetben tiszta humbug. Mert a lippai lányok egy tekintélyes része alig, vagy épen nem ért a főzéshez, továbbá alig hinném, hogy egy is merne maga varrta blúzban mutatkozni a „korzó”-n. *)

Ha a szokásos olvasmányok sorát végig nézzük, ezekből is látni való a kulturális színvonal: Marlitt, Heimburg, Beniczkyné, Jókai, az Egyetemes Regénytár és a Gyurkovics lányok a leggyakoribbak. Mint személyes tapasztalatot említhetem, hogy bár öt évig laktam Lippán és elég gyakran voltam női társaságban, soha leányokkal szépirodalomról nem beszéltem, noha érdeklődöm iránta.

Nyáron az úszás és újabban a tennisz szerepel sportként. Látzólag szórakozás, tényleg azonban komoly dolog a színház és a táncmulatságok. Hogyha nagy leányaik vannak, még azok a családok sem vonhatják ki magokat alóla, kiknek a szükséges költség előteremtése

*) Giovagnoli úr állítása szerint úgy a főzés, mint a varrás tudása általános a sansepolcraí jobb családok lányainál.

gondot okoz, Különösen a bálók okoznak nagy költséget. Ezeken kötnek fiatalemberekkel ismeretséget, melynek vége esetleg házasság. E báli ismeretség révén tesznek látogatást a fiatal emberek az illető családoknál; e látogatás következménye egy meghívás vacsorára vagy uzsonnára és az a fölszólítás, hogy „legyen máskor is, többször szerencsénk”. Ha pedig valaki ezen a jogcímen gyakran keresi föl a családot, ezt annak jelül tekintik, hogy az illetőnek „komoly szándéka” van. Így tehát ennek vagy házasság lesz a vége, vagy ha a fiatal ember, mint mondani szokták: „odébb áll”, ezáltal komoly bírálatát hívja ki az egész társaságnak. Az ilyen völegény-jelölt azután a többi fiatal ember részéről állandóan jóakarató tréfa célpontja.

A házasság természetesen igen fontos, valóságos életkérdés a lányokra; nemcsak hiúság, de megélhetés kérdése ez. Ép ezért itt is ép oly találó a völegény-jelöltre az, amit Byron Don Juanról mond:

*Daughters admired his dress, and pious mothers
Enquired his income, and if he had brothers.*

A házasság a nő külső életében persze nagy változást okoz. Ideje immár gyermekei és a háztartás közt oszlik meg. Akad azonban elég ideje ismerősök látogatására és fogadására, sőt szórakozásra (színház, bál) is. Kissé nehéz volna eldönteni az okát, de tény az, hogy az asszonyok nem valami jó viszonyban élnek egymással. Ez az ellenségeskedés aprólékos dolgokban mutatkozik, pl. fontos kérdés, hogy ki köszönjön előbb, stb. Ha nagy ritkán valamilyen harag van a férfiak közt, ennek eredete rendszerint az asszonyok vetélkedésére vezethető vissza.

A kereskedők és iparosok, bár közülök többen tagjai a kaszinónak, nem igen szeretnek eljárni oda, hol némileg feszélyezve érzik magukat. Az iparosokat az ipartestület tartja össze, a kereskedőket pedig úgyszólván semmi. A vadászat barátait a vadászegylet egyesíti; e vadászatok nem ritkán nagyobb szabású ivásokkal végződnek. Hasonló szempontból van jelentősége a névnapoknak is, melyek ünneplése délelőtt kezdődik és akárhányszor éjfélutánig tart.

A kereskedő- és iparos-ifjúságnak összejövetelre a dalkör nyújt alkalmat. E kör gyakran rendez multságokat énekkel, zenével és színelőadással kapcsolatban. Ez előadások a viszonyokhoz képest eléggé magas színvonalúak és bárki, ha tárgyilagosan ítél, kénytelen elismeréssel adózni a szereplőknek, kik a fárasztó napimunka után igaz szeretettel fordítják szabad idejüket arra, hogy egyhangú foglalkozásukat néha-néha zenével, énekkel, színjátékkal tegyék változatossá.

A sváb és oláh parasztleányok és lányok vasárnap gyűlnek össze korcsmákban a tánchoz. A táncot a svábok este, az oláhok

ebéd után kezdik; a társas összejövetelre ezenkívül a szüret különösen kedvező alkalom. Erre gyakran jobbmódú leányok is elszegődnek, sokszor csak inkább a multság és szabadabb élet kedvéért; este azután hangos énekléssel vonulnak haza az utcákon keresztül. Közfölfogás szerint különösen a svábok igen laza erkölcsűek, aminek kivált az éjjeli tánc lehet egyik oka. Ennek egyik jele, hogy a 187 születő gyermek közül 43 törvénytelen gyermek.

Bár Lippán csak elszigetelten mutatkozik az egygyermekrendszer, a magzatelhajtás úgy férjes, mint férjetlen nők közt nem ritka és pedig alighanem minden társadalmi osztályban. Egy orvos állítása szerint a mütétet nem egyszer maga a terhes nő végzi. A prostitúció szolgálatában két nyilvános ház áll.

Sansépocróban a legnépszerűbb szórakozási és találkozóhely a *Circolo delle Civiche Stanze* nevű társaskör, hová 9 olasz napilap és egy sereg folyóirat jár. A tagok száma 150, ezek évente 12 lírát fizetnek. Meglehetősen berendezett szobái és egy bálterme van e körnek, melynek tevénsége azonban főként a kártya. (*Tout comme chez nous!*) Van biliárd is, de az érdeklődés főtárgya a kártya, különösen télen. „Nagyon szokásosak a szerencsejátékok, különösen a bakkarat. Ez a rossz szokás meglehetősen elterjedt a tagok közt; a differenciák néha néhány száz lírát tesznek ki. Ez annyival is sajnálatosabb, mert a tagok anyagi eszközei egészben véve igen szerények. A játék bűne pénzügyi zavart és keserűséget okoz a családtagoknak. A kör tevékenységét, mondhatni, teljesen a játék abszorbeálja.

„Télen néhány bált rendeznek. Az utóbbi években, mióta tagokat nagyon is bőven vettek föl, soha hölgy nem látogatja a kör estélyeit, hogy ne kelljen rossz nevelésű és durva személyekkel érintkezniök.

„Nem nagyon gyakoriak a meghívások és estélyek a vagyonosabb családoknál. Télen a jobbmódúak távol vannak (Firenzében és Rómában), sőt a gazdagabb birtokosok rendszeresen távol vannak.*) így tehát a társasági élet nem valami fényes. A családokon belül fordulnak elő szűkebbkörű meghívások a legbizalmasabbak számára, mert ahányszor csak valaki kísérletet tett a meghívásokat kiterjeszteni, kitétte magát azok haragjának, akik nem voltak meghíva.

„Szokásosabbak a piknikek a polgári körökben (magánhivatalnokok, kisbirtokosok, kereskedők stb.). Sokat táncolnak, 4—5 óra reggelig. Éjfélkor van a vacsora. Egy-egy efféle multság a résztvevőknek 12—15 lírájába kerül. Az ilyen társaságok nem nagyon

*) Lippán nincs oly család, mely a telet állandóan másutt töltené, sőt aligha van 1—2 családnál több, melynek vagyoni helyzete megengedné, hogy a telet pl. Budapesten töltsse.

elegánsok, de vannak szép leányok, akik nagy élvezettel hódolnak a táncnak.

„Van Sansepolcrobán egy *Karnevál Társaság*, mely 30 év óta áll fenn és a színházban rendez mulatságokat. Egy farsangban 3—4 multság van 1 líra belépti díjjal azoknak, akik nem tagjai a társaságnak. A tagok évente 8 lírát fizetnek, ezért szabadjegyük van a multságokra (családjukkal) és egy vacsorára. A társadalom minden rétegéből valók a tagok, mintegy százan. E multságok eléggé mozgalmassak és reggeli 5 óráig táncolnak. Sokan éjfél táján vacsoráznak, a páholyokban.

„A társaskör 3—4 bált rendez, melyek nem valami fényesen sikerülnek. A résztvevők fedezik a költségek egy részét, a kör igazgatósága adja a világítást és zenét.

„Gyakoriak télen a multságok a parasztok és a köznép házaiban. Egész éjjel táncolnak kintorna vagy hegedűszó mellett és sok bort isznak. Farsangkor és ünnepnapokon vannak nyilvános népmultságok, hol 4—5 soldo a beléptidíj. Délután kezdődnek és éjfélután végződnek.”

Ami a leányok foglalkozását illeti, „a jobb családokból való leányok a Szt. Bertalan iskolát látogatják, zenét tanulnak és tanulmányaik végeztével otthon maradnak . . . várva a férjet. Sokan lesznek tanítónőkké. A nép leányai, elvégezvén az elemi iskolát (és nem is mind végzik el az öt osztályt), otthon varrnak vagy szőnek vagy a Buitoni-féle gyárban, vagy a dohánygyárban dolgoznak. Sokan más olasz városokba mennek szolgálni.”

Ezzel kapcsolatban kell talán a prostitúcióról szólnom. Ez „a kis toszkán városokban oly kisméretű, hogy úgyszólván nem létezik. Vidéken bajosan üznek prostitúciót nyíltan, a ritka esetek félig leplezettek. A város lakosságából nem kevés leány megy Firenzébe vagy Rómába vagy más olasz városba munkát keresni, vagy szobalánynak; ezek közt eléggé gyakori a prostitúció. Ha visszatérnek szülővárosukba, szerényen öltözködnek és leplezni törekcsenek, hogy egyebütt milyen életmódot folytatnak.

„A prostitúciónak e csaknem teljes hiánya első pillantásra a sansepolcroi lakosság morális jellemének és jó erkölcsének volna jele; de másrészt jelentékeny számú törvénytelen, többé-kevésbbé titkos szerelmi viszonyra ad okot. Már pedig nem az összes leányok *accidents d'amour*-jai reparálatnak házasság által”.

Általában véve ki keli emelnem, hogy az olasz társasélet, bár a miénknél nem nyújt kevesebb élvezetet, sokkal olcsóbb és sokkal kevesebb alkalmatlansággal jár.

A lippaival összehasonlításképpen hadd álljon itt egy oly diner leírása, melyen Sansepolcróban vettem részt Collacchioni úrnő házában.

Ide Giovagnoli úr vitt el előző délután első látogatásra. Meg kell említenem, hogy ilyen kényelmesen berendezett lakás egész Lippán nincs, parkja pedig látványosság számba menne. A lépcsőház bútorzata a XVI. századból való, e korból való a falon függő fegyvergyűjtemény is. Nem egy múzeumnak válnék díszére az a kis porcellángyűjtemény, melyet a ház asszonya megmutatott, mikor hallotta, hogy érdeklődöm ilyesmi iránt. A falakon függő képek nagy része modern és pedig helybeli festők figyelemre méltó műve; az egyik a házi asszonyt ábrázolja nagy vadásztársasággal, a többi is jórészt helyi, házi vagy családi vonatkozású.

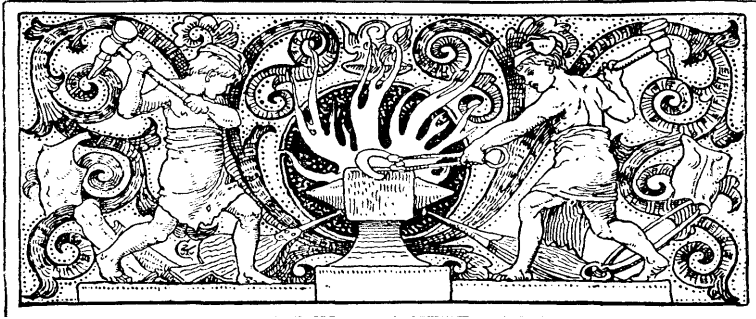
Ez a látogatás jó negyedóraig tartott. Kis sétát tettünk a parkban, azután anisetto-t hoztak, melyhez mindenki kb. tízannyi vizet öntött és cigarettával kínáltak. Távozáskor a házi asszony tudatta, hogy másnap estére szívesen lát diner-re.

Nyolckor voltunk ott. A meghívottak nagyobbára rokonok voltak. Negyed óra múlva a nőket bevezettük a terített asztalhoz. Az ételt egy inas hordozta körül, a vendégeket senki sem kínálta az inas kivételével, ki azonban a legcsekélyebb visszautasító mozdulatra tovább ment. Háromféle bor is volt az asztalon, de senki sem kínált belőle, mindenki azt és annyit ivott, amiből és amennyit jónak látott. Vacsora után két fiatal nő jött, mire fölkeltünk az asztaltól, a társaság egy része a verandára, másik része a zongoraszobába ment, hol egy fiatal leány játszott, nagyobb részét régibb szerzők darabjait (Chopin, Rossini stb.). Egy-egy zeneszám eljátszása után szünet következett, mely alatt többnyire a zenéről folyt a beszélgetés, még pedig a szerzőről, nem pedig az előadó játékaról, míg valaki egy kottát előkeresve, arra nem kérte a zongorázó kisasszonyt, hogy most ezt vagy amazt játssza. Majd a zene után apróbb csoportokban beszélgettünk 11 óráig, amikor is az egész társaság fölkerekedett és búcsút véve hazafelé indul.

Általában azt tapasztaltam, hogy a társadalmi érintkezés formái sokkalta fejlettebbek Sansepolcróban, mint Lippán, uraknál, parasztnaknál egyaránt. Mindenki jobban ügyel arra, hogy másoknak alkalmatlan ne legyen, ami bizonyára első alapföltétele az udvariasságnak. Nincsen meg az a lázas aggodalom, hogy felebarátunk nem veszi észre, hogy mit tudunk, hogy mink van. Mindennek kétségkívül a régibb kultúra a magyarázata, amint ez pl. sok tekintetben az erdélyi és magyarországi társas érintkezés formái közti különbségnél is tapasztalható.

Braun Róbert.

(A második közlemény a következő számban.)

Az élmény megmaradása és ellentétessége.

— Második közlemény. —

7. Tárgyunk további kifejtését egyelőre elhalasztva, most néhány oly speciálisabb tényre akarok rámutatni, melyekben két elvünk nézetem szerint megnyilvánul.

Közvetlen megnyilvánulásukat látom abban a tényben, — amelyet eddig a lélektan csak nehezen bírt rendszerébe illeszteni, és amelyről azért igen sok fejtegetés esett — hogy amit valamely körülménnyel együtt mindig vagy gyakran átéltünk, azt ezzel a körülménnyel együtt gyakran illuzóriusan is átéljük, t. i. olyankor is, amikor objektív föltételei nincsenek jelen. Ha pl. látogatót várunk, úgy lépteket hallunk akkor is, ha senki sem közeledik, sőt másnak a hangjában a várt látogató hangját véljük felismerni, stb. Épen így a látás terén is; a szokásost látjuk akkor is, amikor nincs jelen, pl. nem vesszük észre a sajtóhibákat, stb.

Elveink érvényesülését vélem feltalálni abban a könnyen megfigyelhető tényben is, hogy (éber) álmodásaink abban a mértékben öltik magukra valóságos élmények jellegét, amely mértékben a nekik ellentmondó valóság tudatunkban elhalványul.

A hipnagógikus hallucinációkról is könnyen észrevehetjük, hogy akkor jelennek meg, mikor a valóság ellentmondó élményei eszméletünkben enyésznek, és hogy viszont eltűnnek, ha magunkat a fél-álomból kiszakítva, ismét a valóságra eszmélünk. Ez alapon elveinkben az álmodás is megtalálja magyarázatát. *)

*) Lásd erre vonatkozólag: Taine *De l'Intelligence* című munkáját is.

Bővebb fejtegetés nélkül ugyan, de bátorkodom még ideiktatni azt a sejtelmemet is, hogy ez a két elv megoldását adja annak az eddig meg nem oldott kérdésnek is, hogy a gyakorlat mért fokozza a megkülönböztető képességet.

Ezekhez a tényekhez végre még egy a negatív élményekre vonatkozó megfigyelést akarok fűzni. Midőn mostani tárgyunk körül vizsgálódva, szándékosan próbáltam magamban negatív élményeket felidézni (pl. a világosságba pillantva, azt, hogy nincs sötét, a csendre figyelve, hogy nincs zaj, egy ablakra tekintve, hogy nem áll abban senki), észrevettem, hogy legtöbb esetben túlságos erősen idéztem fel azt, aminek negatívumát átélni kívántam, és ezzel akadályoztam e negatív élménynek tiszta, határozott fellépését, és majdnem ellentétes hallucinációt váltottam ki. Ebből azt a tényt tanultam meg, hogy jobban át kell engednem magam a valóságnak, ha azt akarom, hogy a kívánt negatív élmény tisztán és határozottan fellépjen. Ezen átengedés folyamán a jelenlevő ellentétes tárgynak speciális pozitív jellegét is átéli az ember (amikor t. i. az ellentétes tárgynak ilyen specialitásai vannak, ami pl. a csönd esetében nem áll, míg az utolsó példában az ablak sötétsége vagy egy függöny szerepelt ily ellentétes tárgyként).

Mindezek a tények nézetem szerint két elvünknek és 1. tételünknek tapasztalati bizonyítékai.

8. Beszélhetünk élményeknek fenomenális (nem aktuálisan győzedelmes) létéről vagy legalább fenomenális túlsúlyáról is, hasonló értelemben, mint amelyben fenomenális biztosvárásokról, illetőleg varásoknak az ellentétes várások fölötti fenomenális túlsúlyáról beszéltünk. Mert a két egymás ellen működő reális élmény vagy aktuális élményre való hajlandóság nem marad minden körülmények között egyenlő erős, amint ezt épen a hallucinációk és illúziók föllépése is mutatja. Nyilvánvaló, hogy egyik élménynek túlsúlyát a másikkal szemben ugyanazok a körülmények idézik elő, amelyek a várásnak túlsúlyát az ellentétes várással szemben létrehozzák (4. szakasz). Sőt, mi több, egy élmény túlsúlya az ellentétes élménnyel szemben nyilvánvalóan ugyanaz a tény, mint a megfelelő várásnak túlsúlya az ellentétes várással szemben; amit a nem jelen időre és nem jelen helyre vonatkozólag a várás túlsúlyának nevezünk az ellentétes várással szemben, ugyanaz a jelen időre és jelen helyre vonatkoztatva az élmény túlsúlya az ellentétes élménnyel szemben.

Az előbbi szakaszban említett illúziók az élmény megszokásának túlerejét jelentik nemcsak az ellentétes élmény szokásával szemben,

hanem a jelenlevő külső objektív körülményekkel szemben is. E túlkapas abnormis, de lehetséges. Megkönnyíti azt azoknak az objektív, külső körülményeknek, amelyek rendesen amaz élmény győzelmét biztosítják, a hasonlósága a jelenlevő objektív, külső körülményekhez, mert ez a hasonlóság annyit jelent, hogy kisebb az ellentétes erő. Az illúzió különvilágot teremt annak számára, akit ér. (V. ö. föntebb, 5. szakasz.)

9. Természetesen az aktuális varasokkal analóg aktuális élményeink is vannak; hiszen közönségesen csak ezeket nevezik élményeknek.

Az aktuális élményekről is áll az, amit az aktuális varasokról mondtunk (3. szakasz), nevezetesen hogy csak fenomenális meggyőződések ellentétéként, mint ezeket megváltoztatok lépnek fel, és hogy aktualitásuk, az eszméltre gyakorolt benyomásuk nagysága e változással arányos. A pusztán reálist, amelynek ellentéte soha sem volt jelen, egyáltalában nem vesszük észre. Amit gyakran átéltünk, azt önkénytelenül kevésbé vesszük észre. Ellenben minél ritkább valami, annál jobban feltűnik. Különösen a gyakran átélteknek részeit, elemeit nem veszünk észre vagy csak kevésbé, megfelelően annak, mit a 4. szakaszban az asszociáció hatásáról mondtunk.

Ha valamit szándékos megfigyelésre vesszünk észre, és ha ezt a megfigyelést az a kétség előzi meg, hogy vajjon az a tárgy jelen van-e vagy nincs, akkor szintén megváltozott egy fenomenális ellentétes (lehetőségi) meggyőződésünk. Ha azonban szándékosan olyasvalamit figyelünk meg, aminek jelenlétéről már meg vagyunk győződve, akkor az introspekciónak azt mutatja, hogy ilyenkor *quasi* a kételkedés állapotát kényszerítjük magunkra, és hogy ilyenkor nem keletkezik igazi, határozott észrevétel, hanem csupán az észrevételhez hasonló eszméleti állapot, *quasi*-észrevétel. Nem támadhat bennünk meggyőződés arról, amiről már meg vagyunk győződve.

A fenomenális meggyőződés, amelyet egy aktuális élmény megváltoztat, nem várás, hanem reális és fenomenálisán még nem egészen legyőzött élmény. Az élmények mezejére, a jelen időre, a jelen helyre és a jelen körülményekre vonatkozólag várás nem lehetséges.

Azt, amit cáfolatlanul vagy bizonyos gyakran átélt körülmények között cáfolatlanul átéltünk, azt — mint mondtuk — a különben elégséges külső, objektív föltételek dacára sem éljük át újból. Ezek a külső, objektív tények tehát nem okoznak változást eszméletünkben. Ez mutatja épen, hogy a fenomenális élmény egyenlő avval az állapottal, amelybe az aktuális élmény a lelket (vagy az idegrendszert) különben ejtené: egyensúly áll fenn. Aki azt gondolná, hogy a fenomenális élménynek, ha joggal nevezzük így, azonosnak kellene

lennie az aktuális élménnyel, azt arra figyelmeztetem, hogy az előbbinél hiányzik a változás, a *status nascendi*. Az aktuális élménynek a fenomenális élmény jelenléte következtében való kimaradását nevezhetjük fenomenális ráismerésnek is; eszmélés nélkül ráismerünk valamire, amikor semmi különbségre sem eszmélünk.

Mindenesetre megengedem, hogy nehezebb belátni, hogy fenomenális élményeink vannak, mint azt, hogy vannak fenomenális varasaink, és hogy épen nem könnyű belátni, hogy a kettő egy és ugyanaz a dolog. A következő további elemzés remélhetőleg megszünteti ezt a nehézséget.

A várás mindig más időre, más helyre, más körülményekre vonatkozik, mint ami jelen van; a jelen időre, a jelen helyre, a jelen körülményekre vonatkozólag várás lehetetlen; az ezekre vonatkozó meggyőződésnek, ítéletnek szükségképpen élmény jellege van. A más idő, más hely, más körülmények másságának tudata az átélés, az élmények körébe esik; e másságnak tartalmi ellentét az értelme; e másság azt a negatív ítéletet tartalmazza, hogy: az az idő, az a hely, azok a körülmények most nincsenek jelen. Az ő átélésüket a jelen idő, jelen hely és jelen körülmények élményei (tartalmilag) legyőzik. Legyőzött élmények vannak jelen. Valamely ténynek ama más időben, helyen és körülmények közt való várása azt jelenti, hogy ez a tény ama legyőzött élményeknek egyik tulajdonsága; azokon a legyőzött élményeken belül ezen ténynek átélése győzött az ellentéte fölött. Varassá csak az teszi, hogy amaz idő, hely és körülmények élménye le van győzve; osztozik ezeknek vereségében. Amikor ezek győznek, amikor bekövetkezik az illető időpont, az illető hely és körülmények (amikor rájuk ismerünk, mint ama föltételek vagy képzetek teljesedésére), akkor a bennük foglalt várás evvel már fenomenális élménnyé változik; az egyértelmű külső objektív körülményeknek nincsen rajta változtatni valójuk; nem tűnik föl; csak fenomenális ráismerés következik be. Aktuális ráismerés önkénytelenül csak akkor lép föl, ha a várás nem volt biztos; az nem az objektív külső körülmények és az azokkal egyértelmű várás összetalálkozásának eredménye, hanem a még nem egészen legyőzött ellentétes várásnak visszahatása, mely várás most győzetik le. A jelen időn, helyen és körülményeken kívül (amelyre nézve a kérdés el van döntve) minden időre, minden helyre és minden körülményekre vonatkozólag csak lehetőségvárásaink vannak; ezek eldöntése mindig aktuális élmény. Minden időre, minden helyre, minden körülményekre vonatkozólag csupán a cáfolatlanul és csak reálisan átélteket várjuk biztosan, de csak reálisan. De ezeket aktuálisan soha át nem éljük.

A várás tehát (és ez nemcsak a fenomenális, hanem a reális varasra is áll) legyőzött élmény, de csak közvetve legyőzött élmény; oly élmény, a melynek legyőzöttsége onnan ered, hogy az idő, a hely, a körülmények, amelyekre vonatkozik, és amelyekbe tárgya tartozik, le vannak győzve. A várás is az átélés körébe tartozik annak folytán, hogy az időt, a helyet és a körülményeket, amelyekre vonatkozik, nem jelenlevőknek éljük át, negatívumukat éljük át. Az élmény az általános fogalom, a várás annak egyik neme. E tény megállapítását már az az egyszerűsítés is ajánlatossá teszi, amivel jár. Két fajta meggyőződés van, amelynek nem érzetek, hanem képzetek a hordozói. Az egyik osztályba tartoznak a negatív élmények, amelyeknek az a tartalmuk, hogy valami nincs jelen. Ezeknél nyilvánvaló, hogy egy ellentétes élmény tartalmilag legyőzte a kérdéses élményt, és ez érthetővé teszi, hogy az érzet képzetté gyengült. A másik a várások és emlékezések osztálya.*) Itt látszólag nem győzött valamely ellentétes élmény, és azért különösnek, csodálatosnak tűnik, hogy ezeket a meggyőződéseket is ugyanaz a képzet hordozza, a mely az előbbieket, mert úgy tetszik, hogy ugyanazt a következményt így két teljesen különböző körülmény okozza. Ha azonban felismerjük, hogy ebben az esetben annak az időnek, annak a helynek, azoknak a körülményeknek, amelyekre a várás vonatkozik, élményét a jelen idő hely és körülmények élménye tartalmilag legyőzte: akkor ez a különös látszat eltűnik; a legyőzésnek, az érzet képzetté gyengülésének csak egy módja marad, t. i. az ellentétes élmény által való legyőzés, amely természetes. Ezzel a várás is az átélés birodalmába kerül; része egy negatív élménynek. A várás is azt mondja: „Az abban az időben, azon a helyen és ama körülmények között értett dolog (ezekkel együtt) nincs itt, de azon időben, helyen és körülmények között jelen van (lesz, volt).”

A következő kimondott eset talán alkalmas lesz arra, hogy a mondottakat kiválóan szemléletessé tegye. Valaki éjszaka fölébred és a szobát, mint rendesen, sötétnek találja; az ablak faburkolatát t. i. esténként bezárják. Az éjjeli szekrényen álló villamos lámpa csavarán fordít egyet, hogy világosságához jusson, de hiába, nem lesz világos. Azt találja, hogy „a lámpa nem ég, nincs áram”. Azonban eszébe jut orvosának figyelmeztetése, hogy szembaja következtében hirtelen megvakulhat. Ennek következtében most ezt gondolja: „A lámpa bizonyára ég, de én megvakultam”. Hogyan fejezzük ki már most annak okát, hogy ugyanaz az

*) A lehetőségi élmény esetében (lásd fentebb 229. old.) épen az a kérdés, hogy érzet vagy képzet van-e jelen. Az a tény, hogy ez a kérdés lehetséges, szintén azt mutatja, hogy az átélés és várás közötti viszonyról való előadásunk helyes.

élmény előbb azt a meggyőződést keltette, hogy „a lámpa nem ég”; azután pedig azt a meggyőződést, azt a várást, hogy „a lámpa ég”? Mind a két meggyőződés annak a reális élménynek (az arra az aktuális élményre való hajlandóságnak) legyőzetésén alapult, hogy „a lámpa ég”; a második esetben azonban az illetőnek oly körülmény (a megvakulás) jutott tudomására, amely az élményt csak közvetve győzi le, amennyiben csak azt a körülményt győzi le (a látás képességét), amely a hajlandóság megvalósításának a föltétele, és így erre a körülményre nézve a várás lehetséges marad. Hogy a varasban az átélésnek ugyanaz a hajlandósága foglaltatik, mint az észrevételben, az különösen szemléletessé válik, ha a várást és az észrevételt szorosan egymás mellé állítjuk. Ejtsük el a felhozott esetben a vakságra vonatkozó meggyőződést; hadd tulajdonítsa a sötétben fekvő emberünk a sötétséget a kontaktus hiányának, és hadd erősítse ezért szorosabbra a meglazult konnektort. E cselekvés alkalmával, a kar kinyújtásakor a világosság felgyűlésének a várása nyilvánvalóan ugyanaz a hajlam az átélésre, mely előbb közvetlenül a csavar megfordítása után volt jelen és meghíusult. Ugyanígy van jelen a hajlandóság az átélésre (a reális élmény) akkor is, mikor az élményt hosszabb idő múlva és esetleg más helyen várjuk.

A lélektannak az az általánosan elismert alapténye, hogy képzeleteink vannak, az élmények ellentétességéből ered tehát. Pedig az élmény ellentétességét a mai lélektan egészen vagy csaknem egészen figyelmen kívül hagyja, sőt, mi több, a relativitás törvényének nevéen — mely címen azelőtt többször, bár nem mindig kifogástalanul formulázták — a mai lélektan igen kiváló képviselői egyenesen visszautasítják.

Ma a lelki életet rendszeren az aktuális eszméleti állapotok lefolyó sorában találják.*) Megengedik, hogy vannak eszméletlen lelki állapotok is, azonban ebből kevés következtetést vonnak, ezeket a lelki állapotokat az aktuálisokkal nem foglalják egységbe, és azt, hogy eszméletlen lelki állapotok is vannak, különösségnek, szinte rendellenességnek tüntetik fel.

E felfogás szerint az aktuális élményeket a lelki életen kívül eső fizikai körülmények idézik elő, az aktuális képzeteket, varasokat, ítéleteket pedig az élmények eddigi sora. A cselekvést is aktuális eszméleti állapotok — élmények és képzetek (várások, ítéletek) — határozzák meg e nézet szerint. A valóságban azonban az aktuális élmények létrehozásában a fizikai körülményekkel összeműködnek a már meglevő fenomenális élmények is; az aktuális élmények fenomenális élményállományunknak vagy (hogy e rosszhangzású szót kike-

*) A relativitás törvényt is fogalmazták néha úgy, hogy csak az aktuális élménysorunkban végbemenő változásokat élhetjük át.

rüljük) élménytartalmunknak változásai. Ugyanez áll az aktuális várásokról is. Cselekvéseinket is csak annyiban határozzák meg az aktuális eszméleti állapotok, amennyiben fenomenális élménytartalmunkon, a jövőre vonatkozó fenomenális varasainkon változtatnak. Emellett azonban cselekvéseink meghatározásában közreműködik fenomenális élménytartalmunknak egy nagy, változatlan és eszméletünkre nem jutó része is. A lelki tényezők legnagyobb része az eszméleten kívül marad. Az eszmélettel járó állapotok eszméletlen élménytartalmunkon játszódnak le, erre gyakorolt hatások. Azt hiszem, ez a magyarázata annak is, hogy az aktuális eszméleti folyam folytonosan változó elemekből áll. Mert amikor a fenomenális élménytartalom valami módon megváltozott, akkor ez a változás egyszersmind meg is szűnt. Ha pl. új észrevétel, vagy új várás merül föl, akkor ezzel az új meggyőződés meg is van, és aktualitása megszűnik. Az aktuális eszméleti állapotok változások, és a változás természeténél fogva átmeneti dolog.

A megmaradó fenomenális élmény-tartalom viszont minden oly időre, minden oly helyre, minden oly körülményekre vonatkozó meggyőződéseket jelent, amelyekre vonatkozólag nincs legyőzve. A jelen időre, a jelen helyre vonatkozólag aktuális ellentétes élmények győzik le; a múltra vonatkozólag ellentétes emlékezések; azonban sem a jelenre, sem a múltra nézve nincs legyőzve más helyekre vonatkozólag; legyőzetlen ebben a formában is: „ha más körülmények volnának jelen vagy lettek volna a múltban, akkor más következmények állnának vagy állottak volna be”. Legyőzetlen a jövőre vonatkozólag is, mely egyébként még egészen üres. A jövőre nézve ugyan az a fenomenális élménytartalom érvényesül, mely a jelenben és a múltban is minden le nem foglalt helyet betölt. A megmaradó élménytartalom a nem jelen időre, helyre és körülményekre vonatkozólag mint képzetek-hordozta várás lép föl, mert amaz időt, helyet és körülményeket a jelenlevők legyőzték.

Az időnek aktuális átélése is az élmény megmaradásán és ellentétességén alapul. Az időnek aktuális átélése valami többnek és mindig többnek átélése, tehát a fenomenális[élmény-tartalomnak folytonos változása. A jelennek aktuális átélése épen egy bizonyos quantumnak átélése, mely a múlt kisebb quantumát s a jövőben helyezett élmények nagyobb quantumát legyőzi. A várás e bizonyos mennyiség legyőzött csökkentését vagy megtoldását foglalja magában (aszerint, amint a múltra, a jövőre vagy a jelenben is meglevő más helyre vonatkozik, mely utóbbit csak a jövőben érhetjük el); a várás maga azonban a jelent foglalja el, ha aktuális.

Fentebb az emlékezésről volt szó. Ez az élmények megmaradásának egy különös módja. Az élmények t. i. nemcsak úgy maradnak meg, hogy gyakoriságuk és az asszociáció bizonyos fenomenális élménytartalmat határoz meg, mely minden különben üres helyre betolakszik, hanem úgy is, hogy az egyes különös élmények elmúlt voltak tudatától kísérve megmaradnak. Ez utóbbit nevezzük emlékezésnek. Mint emlékezések az élmények rendszeren leginkább előfordulásuk idejének élményével együtt maradnak fen. Az ez egyszerű leírásban foglaltaknál többet az emlékezésről mondani nem tudok.

10. Az előbbi szakasz állításain bizonyára a következőket fogják kifogásolni. Az előadottak szerint — ilyesmit fognak mondani — valamely ténypár (tény és ellentétes tény) egyik tagjának első aktuális átélése föltételezné e pár másik tagjának fenomenális (tehát egyszersmind reális) átélését, hajlandóságot ez átélésre (ama tárgy varasát); ennek azonban ismét az a föltétele, hogy ezt a tagot már előbb aktuálisan átéltük legyen, ami ismét föltenné, hogy az előbbinek fenomenális élménye van meg; ez *circulus vitiosus*.*)

Erre a válasz a következő;

A ténypárnak első reálisan jelenlevő tagját aktuálisan (eszmélettel) nem éljük át, azonban az mégis hátrahagy egy reális élményt, hajlamot az élmény folytonos átélésére és varására. Ha ugyanis későbbben az ellentétes tag is reálisan megjelenik (azaz az ellentétes tag objektív külső föltételei hatnak), akkor e változás következtében az eszméletben egyszerre megjelenik az első tag továbbátélésének hajlama és ezzel szemben, meglepetésképpen, az ellentétes tag átélése. Minden párnak az a tagja tehát, mely reálisan elsőnek jelent meg (vagyis, melynek objektív külső feltételei hatottak elsőnek az idegrendszerre), az átélésére irányuló paralizált, legyőzött hajlam alakjában lép először eszméletünkbe. Az anya testében levő gyermek nem eszmél a sötétségre; mikor azonban a külső világosságba jut, eszméletében föllép a sötétség további átélésére irányuló hajlam (a sötétség először mint képzet lép fel eszméletünkben) és ugyanakkor a világosságnak aktuális átélése is amazzal kölcsönös ellentétben.

Ennek az állításnak igazságát először is az bizonyítja, hogy aktuális élményeknek első föllépését másképp egyáltalán nem tudjuk elképzelni, mert hisz minden tényleges élmény fogalmilag a reális ellentétes élmény legyőzése. Ugyanez állításnak egy további bizonyítékát a tapasztalás

*) Lásd ez ellenvetést Stumpf *Tonpsychologie*, I. köt. 10. old.

szolgáltatja. Tény párok első eszméletünkbe jutása ugyanis nemcsak életünk első idejében történik. Ha pl. valaki mindig csak másodrendű zongorákat hallott, igen szubjektív költőket olvasott, városi levegőt szivott, kapkodó életmódot folytatott, akkor a jobb zongorák hangját lágyanak, Goethét gondolatokban gazdagnak, a hegyi levegőt üdítőnek, a megállapodottabb életet nyugalmasnak fogja észlelni anélkül, hogy az előtt ama zongorák hangját érdesnek, ama költőket üresnek, a megszokott levegőt bágyasztónak, életet kapkodónak talált volna. Hasonlóképpen a falusi csak a városban veszi észre, hogy az otthoni házak kicsinyek; ép így nem veszünk észre, hogy valamely előttünk ismeretlen jellegű összeövetel, amilyenén először vagyunk jelen, „látogatott”-e vagy sem.

III. FEJEZET.

11. Két tételpárhoz jutottunk.

**A képzet mint paralizált
élmény.**

Az egyik a várásokra vonatkozik és a következő:

Mindent biztosan várunk, amiről

képzetünk van.

Várás és ellentétes várás mindig együtt jár.

A másik az élményekre vonatkozik és így szól:

Élményünk van mindenről, amiről képzetünk van.

Élmény és ellentétes élmény mindig együtt jár.

E két tételpár hasonlósága egymaga is sejteti, hogy ugyanegy dolgot mondanak ki. A várásnak a 9. szakaszban adott elemzése is erre a meggyőződésre visz. Az első párnak alább következő további elemzése más módon is mutatja, hogy az lényegesen ugyanazt mondja ki, mint a másik pár, és hogy ez utóbbi ugyanazoknak a tényeknek elemibb fogalmazása.

Mind az aktuális várás, mind az aktuális élmény állítást, megállapítást, érvényt, erőhatást fejez ki. A várásban ezt az erőt a képzet hordozza; az aktuális, pozitív élményben pedig az érzet (legtágabb értelemben véve e szót). Az aktuális negatív élményben ismét képzet jelenik meg, de legyőzött erővel. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy az aktuális negatív élményben reálisan benne van a tagadott pozitív élmény, de legyőzve, paralizálva. Azt is kifejtettem, hogy kérdéseinkben, melyekkel a valósághoz fordulunk, két reális élmény foglaltatik. Reális élmény tehát jelen lehet akkor is, ha aktuálisan csak képzet hordozza. Ha sikerül kimutatnom (amit a 9. szakasz utolsó bekezdéseiben remélhetőleg már nagyon valószínűvé tettem), hogy a várásban is reálisan jelen van az élmény, bár csak képzet hordozza, akkor ezzel a várásokra vonatkozó tételpárt az élményekre vonatkozó tételeinkre vezettük vissza.

Nos csöppet sem nehéz kimutatni, hogy a képzetben (legyen az várásnak, kívánságnak, kérdésnek — amely a kívánság egy neme — vagy egyáltalán bármely funkciónak a hordozója) benne van az élmény; sőt mi több, ez a tény minden továbbiak nélkül nyilvánvaló, bármily merésznek és képtelennek lássék is ez az állítás. És, azt hiszem az olvasó is el fogja e tényt ismerni, ha — bár eleinte bizonyára ellenkezve — figyelemmel kíséri a következő rövid meg gondolást.

Ha valamit képzelek, akkor előttem az elképzelt tény van jelen, a valóságos élmény és nem más valami. Ha pl. elképzelem az anyámat, akkor az anyám van jelen előttem, úgy, amint őt átéltem. Ha ez nem volna igaz, hogyan tudnék minden hozzá hasonló aszszonyt, akit átélek, tőle megkülönböztetni, bármekkora legyen is a hasonlatosság? És hogyan ismerhetnék rá az anyámra, amikor újra átélem?

Tudom, hogy az általánosan elismert tanítás szerint a képzet az érzetnek csak tökéletlen, halvány, ingatag másolata. Sőt némelyek azt állítják, hogy a képzet az élménytől egészen eltérő szimbólum, hogy semmi sincs benne, ami az érzettel közös volna. Ez az utóbbi állítás valószínűleg abból ered, hogy egyik-másik embernek e másolatok alkotására igen tökéletlen a képessége. Én nem tartozom ezek közé, én azokat a másolatokat nagyon jól ismerem. Ámde azt állítom, hogy: nem azok a másolatok a képzetek, melyekkel a tárgyakra ráismerünk, amelyekkel várunk, kívánunk, kérde-zünk és döntésért a valósághoz fordulunk stb. Ez egészen bizonyos. Mert hiszen jól tudjuk, hogy azok a másolatok tökéletlenek, és honnan tudhatnók ezt, mihez mérhetnők ama másolatok teljességét, ha nem volnának más képze-teink, ha képze-teink nem volnának egyebek, ha az élmény nem lenne bennünk teljességében jelen, ha a képzet nem foglalná magában a teljes élményt?

Épen a dolgok ezen állásánál fogva képesek az e másolatok alkotásában kevésbé kiváló emberek épen úgy ráismerni a dolgokra, mint azok, akiknek e másolatok alkotására jobb tehetségük van. Mikor egy pszichológus ezeket írja: „Egy hegy képze-te a valódi hegynek halvány, ingatag, tökéletlen másolata”, akkor épen ezzel a kijelentéssel ismeri el, hogy a valódi hegyről más képze-te is van, mint az a halvány, ingatag, tökéletlen másolat, és hogy a hegyre nem ezzel a másolattal, hanem azzal a másik képze-ttel gondol. A tétel önmagának mond ellent; a pszichológus, mikor fölállítja, nem mond igazabbat, mint a szemfényvesztő, aki így szól: „Megfogom ezt a botot”, és a kezébe vesz egy poharat.

Hasonló érveléssel kimutathatjuk azt is, hogy a képzet, amelyel gondolkozunk, az élménytől teljesen eltérő szimbólum sem lehet. Mert ahhoz, hogy tudjuk, mit szimbolizál ez az állítólagos szimbólum, ahhoz, hogy a szimbólumnak megfelelő élményre újra ráismerjünk, és hogy azt más élményektől megkülönböztessük, megint egy nem-szimbolikus képzetre, helyesebben arra lenne szükségünk, hogy az élmény maga jelen legyen bennünk. *)

Az előadottak logikai szükségességgel bizonyítják, hogy a képzetben bennfoglaltatik az élmény, hogy a képzet maga az élmény. Súlyt vetek rá, hogy ez a bizonyíték teljes. Minden kétség jogosulatlan e bizonyítékkal szemben. Most arra a kérdésre térek át, hogy mi járul hozzá a reálisan jelenlevő élményhez, ami azt képzetté alakítja át.

Válaszom erre a kérdésre a következő: az élmény le van győzve, paralizálva, kompenzálva, helyesebben túlkompenzálva van. Jelen van, de legyőzötten, paralizáltan. A képzet az élménynek nem tökéletlen maradéka, reziduuma, nem kevesebb valami annál, nem *beau resté*, hanem több annál: az egész élmény, de egy másik élménytől legyőzötten, paralizáltan. A dolgok ez állását világosabbá fogja tenni, ha más hasonló viszonyokra utalok.

A nyomásban benne van a mozgás, de paralizáltan. Közvetlenül érzem, hogy a nyomás, melyet érzek, hajlandóság egy bizonyos irányú és impulzusú mozgásra. Közvetlenül benne tudom ezt a nyomásban. Minden tárgyban benne van minden hasonló, azonban részben paralizáltan. A szürkében benne van a fehér és a fekete, de részben paralizáltan.

És mi paralizálja az élményt a képzetben? Az aktuális negatív élmény esetében a reális negatív élményt a pozitív élmény paralizálja. A fenomenális ráismerés esetében (mikor a megszokottat nem éljük át újra, mikor az nem tűnik fel) az ellentétes élményt szintén a (fenomenális) pozitív élmény paralizálja. A varasban a várt időt, helyet, körülményeket és ezekkel együtt, ezekben a várt élményt is a jelen idő, hely és körülmények paralizálják.

E felfogás szerint azok a tökéletlen, halvány, ingadozó másolatok, melyeket rendesen, de hibásan képzeteknek neveznek, mégis érvényesülő, a paralizáltságból kiszabaduló részletélmények, részlet-hallucinációk.**) És e felfogás szerint az aktuális ráismerés a paralizá-

*) Arra a kérdésre, hogy milyen élmény van benn az általános képzetekben vagy fogalmakban, illetőleg azok általános, lényeges tartalmában, az a felelet, hogy: éppen e tartalom átélése.

**) A pszichológus, aki a fentebb említett mondatot leírja, kevésbé hallucinál, mikor a képzet szót írja, mint mikor a valódi hegyet írja (ennél megérőlteti magát), és így jut el említett tételéhez.

lásnak a teljes megszűnése (amely normálisan a megfelelő objektív feltétel teljesedése folytán következik be); oly tény, amelynek ismerete, mint a következő fejezetekben látni fogjuk, a lelki élet megértésére nélkülözhetlen.

Van hamis felismerés is. Ugyanis ha volt valami körülményhez, pl. valami névhez fűzött élményünk, lehetséges, hogy később tévesen más élményt kapcsolunk össze avval a körülménnyel, pl. a névvel; a bennünk visszamaradó élmény t. i. megváltozik, és pedig különösen akkor, ha ismétlésekkel nem erősítettük meg emlékezetünkben. Minden képzet paralizált élmény, azonban ily esetekben már nem az az élmény, ami kezdetben volt. A képzet helytelensége közvetlenül meg nem állapítható; a képzetnek szükségképp az az aktuális élmény tesz eleget, amely benne reálisan foglaltatik, és amellyé a képzet lesz, ha paralizáltsága az objektív föltétel jelenléte folytán megszűnik.

A képzet akkor válik aktuálissá, ha a jelen időtől, helytől és körülményektől paralizált élménytartalomban (a várásállományban) valami reális ellentétes élménytől származó újabb paralizálás (új várás, vagy megerősödött várás) lép föl, vagy ha ezzel a várásállománnyal vagy valamely, a jelenre vonatkozó élménnyel szemben reális élménytől (esetleg ennek értékéből folyólag kívánásból, lásd V. fejezet) származó nyomás lép fel (negatív várás vagy élmény). Ez a nyomás, minthogy helyette, ha nem volnának akadályok, aktuális várás vagy aktuális élmény állna elő, épen ezért az eszméletet nyugtalanítja. Oly képzet, mely nem hordoz meggyőződést, ítéletet, egészben vagy részben legyőzött élményt, sohasem fordul elő, az pusztá absztrakció.

Minthogy a jelen fejezetben a varasokat élményekre vezettük vissza, a következőkben gyakran a varasokról is mint élményekről fogunk beszélni és a szűkebb értelemben vett élményeket észrevétel-élményeknek fogjuk nevezni.

IV. FEJEZET.

12. Most ki akarom mutatni, hogy **Az élmény megmaradása föltételes ítéleteinkben (v. ö. föntebb és ellentétesége mint a 225. old. ** jegyzetét) is megföltételes ítélet alapja.** nyíl vánul két alapelvünk. Fogjuk látni, hogy ép e tény magyarázza meg ezeknek az ítéleteknek hasznát.

Ahhoz, hogy egy ily tartalmú föltételes ítélethez jussunk: „Ha F föltétel teljesül, akkor K következmény is biztosítva van”, a következőkre van szükségünk. Mindenekelőtt birtokunkban kell lenni az F és nem- F ”, a K és nem- K képzeteknek és annak a várásnak, hogy mind F és nem- F , mind K és nem- K lehetségesek. E lehetőségvárás

nélkül föltételek megállapítására nincs alkalom. E lehetőségvárás úgy keletkezik, hogy F , vagy nem- F , K , vagy nem- K élményeket aktuálisan átéljük, úgy, hogy az azelőtti reális és eddig cáfolatlan, de eszméletlen nem- F , illetve F és nem- K , illetve K állapot egy reális és fenomenálisán nem egészen, sőt általában le nem győzött élményt hagyott hátra, amellyel ellentétben az az aktuális élmény föllép. Azután aktuálisan át kell élnünk F -et K -val azon (időbeli vagy térbeli) összefüggésükben, melynek alapján később K -t az F -fel együtt várjuk (mert nyilvánvaló, hogy e várás ily viszonynak aktuális átélését föltételezi). Ez átélés föltételei: először az, hogy nem- F és nem- K reális és fenomenálisán nem egészen legyőzött élmények maradtak legyen, amelyekkel szemben F -et és K -t aktuálisan átéljük; másodszor az, hogy az ellentétes viszonynak, vagy egy ellentétes viszonynak (ha több is van) eleinte eszméletlen reális élménye fenomenálisán, ne egészen legyőzötten maradt legyen meg, amellyel ellentétben F és K viszonyát aktuálisan átéljük. Ily ellentétes viszony természetesen csak más tárgyak közt lehetett jelen, mert hisz F és K közt mindig csak a másik viszony van.

Igen csekély ismerettani megfontoltság esetén, vagyis ha a szellemet a szokás nagyon lenyűgözi, ennyi elegendő a föltételes ítélet keletkezésére. Mert az ily csekély megfontolású egyén ezután fenomenálisán lehetségesnek tartja mind F -et, mind nem- F -et, továbbá mind K -t, mind nem- K -t, azonban F -fel ama viszonyban csak K -t várja, mert ennek az összetételnek nem mondott ellen oly összetétel, melyben F a nem- K -val lett volna együtt. És amaz előbbi összetételt épen a nem- A -nak s az ellenkező viszonynak fenomenálisán nem egészen legyőzött varasává (helyesebben az ily természetű reális élménnyel) szemben élte át. Tehát ez az ismerete áll elő: „Mind K , mind nem- K lehetséges; ha azonban F van jelen, akkor F -hez bizonyos viszonyban K -t kell várni”, és ezentúl ezt a viszonyt, minthogy fenomenálisán biztosan várja, akaratlanul aktuálisan többé egyáltalán nem éli át (az nem tűnik föl neki). Nagyobb ismerettani megfontoltság, a szellemnek a szokástól való nagyobb szabadsága esetében a nem- K -nak reális varasát (helyesebben reális élményét) fenomenálisán nem győzi le teljesen az F - K -nak egyszeri aktuális átélése; az F -fel kapcsolatban a nem- K -t is lehetségesnek tartjuk; ennek következtében a F és K átélése ismét feltűnik és feltűnik mindaddig, míg a nem- K -nak reális élménye ebben az összetételben fenomenálisán teljesen el nem nyomatik, vagyis míg a feltételes ítélet egészen biztossá nem válik. A nem- F -fel mind K -t, mind nem- K -t várjuk, illetőleg fenomenálisán nem egészen legyőzött állapotban átéljük; épen ezért feltűnik (ezért aktuálisan átéljük), ha nem- F

folytonosan *nem-K*-val van kapcsolatban, és így előáll a föltételes ítéletnek az a másik része hogy: „A *nem-F* mindig *nem-K*-val jár”.

A föltételes ítélet tehát az *F* és *nem-F*, illetve *K* és *nem-K* reális élményeit fenomenálisán nem egészen legyőzött állapotban tartalmazza, azonban úgy, hogy mikor a *nem-F*-t *F*-nek aktuális átélése vagy fenomenális biztos várása fenomenálisán legyőzi vagy viszont, a *K*, illetve *nem-K*-nak reális élménye, mint várás, aktuálisan vagy legalább fenomenálisán (lásd a következő utáni szakaszt) bizonyossá válik, a *nem-K*-nak, illetve a *K*-nak várása ellenben legyőzetik.

Ha pl. *F*-et éljük át aktuálisan, azaz ráismerünk, akkor a *nem-F* reális élménye és ezzel a *nem-K*-nak fenomenálisán nem egészen legyőzött várása legyőzetik és *K*-t várjuk el biztosan; *F*-fel együtt *K* is kimenekül a paralízáltságból. Nem kell, hogy ezt a föltételes ítélet aktuálissá válása (eszméletünkbe jutása, úgyszólván ismétlése, felmondása) közvetítse; sőt ellenkezőleg a föltételes ítélet sohasem lesz aktuálissá, ha egyszer fenomenálisán, biztosan áll. Azonban a föltételes ítélet átváltozik azzá a kategorikus ítéletté, hogy: itt van *F* (nem a *nem-F*), tehát *K* várható (nem a *nem-K*); a reális élmények, melyekből a feltételes ítélet áll, megváltoztatják fenomenális állapotukat, a részleges győzelem (a lehetőség) teljes győzelemmé (biztossággá) válik.

Ha későbbi tapasztalatok következtében bizonyos körülmények között az *F*-et egész biztosan várjuk, akkor ezen körülmények között a *F*-et aktuálisan akaratlanul többé nem éljük át, amikor ennek objektív külső feltételei jelen vannak, és *K*-nak várása sem válik aktuálissá, fenomenálisán azonban jelen van. Ha t. i. *F* várásának téves volta következtében ezen körülmények között objektíve *nem-F* mutatkoznék, akkor a *nem-K* várása válnék aktuálissá. A két egymást kizáró feltétel egyikének teljesevé s az ehhez fűződő várás maradhat tisztán fenomenális, vagyis eszméletünkön kívül, azonban mindkét föltétel teljesevé és mindkét következmény várása nem; a föltételek egyikét minden esetre aktuálisan átéljük, és a hozzáfűződő következményt mindenesetre aktuálisan várjuk, ha amaz élmény objektív föltételei jelen vannak. Nyilvánvaló, hogy a váratlan e feltűnése szükséges ahhoz, hogy tévedéseinket, fenomenálisán nem egészen legyőzött élménytartalmunk helytelenségét fölismerjük. Az épen kimondott tényállásnak igen nagy a fontossága a cselekvésnek (a VIII. fejezetben tárgyalandó) elméletében.

A föltételes ítéletnek ez elemzése nélkül, annak feltüntetése nélkül, hogy a föltételes ítélet egymást részben kölcsönösen paralízáló reális élményeket tartalmaz, és hogy a ráismerés az egyik

élménynek a paralizáltságból történő felszabadulását s a másiknak teljes paralizálását jelenti, — a föltételes ítélet nagyon csodálatos dolognak látszik. Mert a föltételes ítélet nem a valóságról mond valamit, hiszen előzményeinek tartalma: „ha. . . stb.” csak képzetekből áll, és így értéke a valóság eldöntésében egészen rejtélyesnek tűnik fel. Az előadott elemzés azonban kimutatja, hogy a föltételes ítélet teljesen a valóságra vonatkozik; csak túlsúlynak kell fellépni az egyik oldalon, hogy maga a föltételes ítélet a valóságra vonatkozó fenomenális biztosvárásává változzék át.

V. FEJEZET.

Az élmény megmaradása és ellentétessége, mint a kívánás alapja.

13. A kívánás is az élmény megmaradásán és ellentétességen alapszik. Csak akkor kívánhatok valamit, ha nem vagyok biztosan meggyőződve arról, hogy az ama bizonyos körülmények között, ama bizonyos időben és helyen, amelyre a kívánság vonatkozik, megvan (megvolt*), meglesz); a kívánsághoz szükséges vagy az ellentétéről való fenomenális biztos meggyőződés vagy legalább az ellentét fenomenális lehetőségéről való meggyőződés. A negatív meggyőződésben azonban, mint tudjuk, reális élményként benne van a tagadott pozitív meggyőződés,**) melyet amaz csak fenomenálisán győzött le; a lehetőségi meggyőződés is tartalmazza a tagadott, kívánt meggyőződést mint reális élményt, ez csak fenomenálisán részleg le van győzve. A kívánságban épen ez az ellentétes reális meggyőződés feszeng, tolaakszik, tör, gyakorol nyomást az egészben vagy részben győzelmes reális meggyőződés ellen. Győzelemre, fenomenális létre, az ellentétes meggyőződés elnyomására, annak fenomenális nem-létére törekszik. Ha győzelmessé válnék (vagyis, ha a kívánság teljesezésbe menne), akkor a törekvő reális élmény aktuálissá is válnék, törekvése tehát az eszméletet nyugtalanítja; maga nem aktuális, azonban nyomásáról van eszmélet. Ez a nyomás megzavarja a győzelmes reális meggyőződés esetleges tisztán fenomenális, eszméletlen voltát is és e meggyőződést az aktualitásnak, a tudatosságnak bizonyos nyomával vonja le.

Egészen hibás volna azt mondani, hogy az ellentétes képzet a kívánság hordozója; a kívánság nem vonatkozhatik képzetre, csakis a valóságra. Ez a kívánság: „bár csak meleg volna” annyit jelent, „bár csak igaz volna az, hogy meleg van”. Ahhoz, hogy valaki

*) A kívánság a múlta is vonatkozhatik: „Bárcsak így és így történt volna!”

**) Hogy ez az emlékezeti meggyőzésekéről is áll, azt fölösleges bővebben megvilágítani.

meleget kívánjon, nemcsak a meleg képzetével kell rendelkeznie, hanem evvel a meggyőződéssel is: „meleg van”. Igaz, hogy e meggyőződésének legyőzött állapotban kell meglennie, amely állapotát meggyőzéseknek a szokásos lélektan nem ismeri.*) De épen ezért a szokásos lélektan nem is képes a kívánást kielégítően elemezni, elemeire bontani, illetve elemekből (képzetekből és nyomásból, törekvésből) fölépíteni. Érdekes példát szolgáltat erre Ehrenfels**) leírása. Ez a becsületes és éleseszű gondolkodó, ki teljesen érzi a nehézséget, azt mondja, hogy „a vágy tárgyát kifejezetten valóságosnak képzeljük, a szubjektív valósággal folytonosan oki viszonyba állítjuk, az okszövevénybe beigtatjuk”; oly leírás, amelyet nem lehet fogalmilag egészen tisztának nevezni.

A kívánást a teljességéről alkotott meggyőződés, tehát egészen vagy részben legyőzött és feltörekvő élmény győzelmissé válása szünteti meg.

Pikler Gyula.

(Befejező közlemény a következő számban.)

*) És igaz, hogy senkinek sincs képzete máskép, mint ily legyőzött, tagadott meggyőződés formájában.

**) *System der Werttheorie*. Bd. I., 126. old.

A titkos szavazásról.

alattvalók akarata, érdekei, nézetei a képviselő útján szivódnak fel az államéletbe. A képviselő, mint állam-akarat nyilvánításánál közreműködő szerv, érvényesíti azokat s az által a kifejezésre juttatott akaratok és érdekek úgy szerepelnek, mint az állampolgárságé. Tényleg a polgárságnak joga, hogy az állam kormányzatára és törvényeire befolyással legyen, csak a képviselő útján nyílik*) s ha netán azonkívül a nép a törvények hozásában vagy szentesítésében, esetleg indítványozásában némi joggal bír, a képviselő még mindig nagy fontosságú, s annak választása döntő súllyal lesz az államban. Hogy a képviselő útján a polgárság érvényesüljön törekvéseiben, kívánataiban, szükséges, hogy azok a képviselő és polgárság közötti kapcsolatban, a választásban érvényesülhessenek. A választási eljárásban pedig a szavazás aktusa az, mely a polgárság részéről döntő akaratkifejezést tartalmaz, a többi a szavazás előkészítése és eredményének bizonyos módon való megállapítása, amely bennünket itt nem foglalkoztat. Hogy a képviselő minő álláspontot fog elfoglalni, az első sorban attól függ, hogy tagjai minő elvek, érdekek emberei; a képviselő álláspontja annak tartamára már tagjai megválasztásával adva lesz. így a polgárságnak hosszabb időközben egyetlen alkalommal egyetlen módon nyilvánított akarata lesz döntő sorsára a legközelebbi választásokig, ezért is szükséges, hogy a szavazásnál érvényesülhessen. Végül igaz, hogy a polgárság körében megnyilatkozó törekvések a képviselőre befolyással vannak, de maga e befolyás és különösen annak mértéke igen függ attól, mennyiben határozzák meg népies kívánságok és törekvések a választásokat (még

*) L. Dalmatowski cikkét: *A parlamentarismus Constant szerint* (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 1907.)

azok is, akik abban látják a képviselő és a polgárság szolidaritását, hogy az a polgárság köréből kerül ki, 1. Riecker*), nem fogják tagadhatni, hogy amennyiben a képviselő a pénz vagy történelmi, ill. hivatali arisztokrácia kezében van, amely igen kevés érzékkel bír a népies törekvések iránt, azok érvényesülése csak attól függ, mennyiben döntik el a választásokat). Nagyon fontos tehát, hogy a szavazás olyan legyen, hogy általa az érdekek és nézetek szabadon nyilvánulhassanak, s nyilvánuljanak, hisz ezen fog múlni, közvetett népujalom-e a képviselő, jelenti-e a nép részesedését a hatalomban vagy pedig nem. S ha nem, akkor mindazon teóriák, amelyek benne valamiképp azt látják, hamisak lesznek, s az a mindenki által elismert kíváncsi, hogy az alattvalóknak befolyás biztosították az államügyekre, nem nyer a képviselő által kielégülést, az csak szemfényvesztés, s a képviselő létjoga esik el egyenesen.

De a pozitív közjog szempontjából is anomália, ha a szavazás nem mentes mindennemű befolyástól. Mert mi a szavazati jog materialiter? A szabadsági jogok egy igen fontos kiegészülése, mely által az egyes igen távoli, az összeség döntő befolyást nyer az állam kormányzatára és törvényeire, az összeség önmeghatározó, az egyes ez önmeghatározásban aktív részes lesz. A szavazati jog az egyén jogának, hogy állama kormányzata és törvényhozása felett kritikát gyakoroljon, azokkal szemben kíváncsiakat fejezzon ki, oly értelemben való kiegészülése, hogy annak fogantatása nem másnak belátásától, jóindulatától függ csak, hanem amennyiben bizonyos alkalomból és módon fejeztetik ki, közjogi súllyal bír. E közjogi súly az egység, mellyel az egyén szavazata számításba jön a szavazás eredményének megállapításánál. Az állam meghatározza, hogy bizonyos véleményekhez ily súly ne járulhasson, hogy azok képviselőre ne tehesseket szert. A jelölés folytán, hol csak bizonyos számú szavazó által támogatott vélemény mellett lehet nyilatkozni ily súllyal, szintén korlátozza az egyén e jogát. Ámde azt, hogy mily értelemben nyilatkozzék a szavazó, mily véleményt támogasson, azt az egyén szavazati jogának kijátszása nélkül nem határozhatja meg, sem közvetlenül, sem közvetve, azáltal, hogy bizonyos befolyások alatt szavaztatja. A szavazati jog szabadságot jelent, az egyén joga folytán az összeség felszabadítását az alól, hogy tőle független tényezők határozzák meg kormányzatát és törvényeit, involválja tehát, hogy az egyén a maga nézetét, kritikáját fejezhesse ki, hogy így az összeség (többség) akarata érvényesülhessen. Ha a szavazás befolyások alatt történik, akkor a gyakorlatban általa csak az egyén függősége jut kifejezésre, a jog nem szabadság lesz. Ami a szavazatban tőle ered, az a függősége, s a szavazás csak arra szolgál, hogy az most egy új téren nyilvánuljon meg. Ellenben tartalmára, holott annak meghatározására csak ő bírna joggal, neki nincs befolyása. A törvény az a közjogi hatalmat, mellyel felruházta, a jog gyakorlására vonatkozó intézkedésével áthárítja másra, arra, aki befolyással, hatalommal bír az egyén felett, s akár valódi, akár képzelte hatalom, az eredmény mindig ugyanaz lesz. A politikai szabadság csak még meg

*) *Die rechtliche Natur der modernen Volksvertretung*. 1893.

fogja szilárdítani a függőségi viszonyt, amelyben az egyén van, a szavazás eredményeképp. S így igazuk lesz azoknak, akik politikai jogoktól mit sem várnak, ha csak az egyének függőségének, alárendeltségének megerősbbödését, az attól való szabadulás megakadályozását (mint Proudhon: *Du suffrage universel*, 1848., vagy Gumplovitz: *Philosophie des Staatsrechts*, 1877., Bluntschli: *Politik*, Mohi etc.), abban tehát egy hatalmas csalást látnak, mely annál veszedelmesebb, mivel a közállapotok most már a nagy többségek akaratából fentállóknak, szentesítetteknek tűnnek fel.

De az állam szempontjából sem kívánatos e csalás. Hiszen a képviselőintézményével kompromisszum céloztatik az államhatalom s alattvalóság között, hogy a népakarat, kívánságok megnyilatkozzanak s bizonyos mértékben érvényesüljenek, ami nyugodtabbá teszi az államéletet s a népies törekvéseket a törvényes mederbe tereli. Ha a választásban a kormány befolyása érvényesül, saját magát csalja meg a közvéleményt illetőleg, ami előbb-utóbb megbosszúlja magát, ha másoké, akkor azoké fog közakarat gyanánt szerepelni, a többi államhatalom rosszul van informálva.

2. Azon intézkedések közül, melyek azt kívánják biztosítani, hogy a szavazó szavazatában befolyástól mentesen a maga nézetét fejezze ki, hogy érdekei, kívánságai jussanak kifejezésre, kihatásában legnagyobb szerű a titkos szavazás. A nyilvánosság határozatlan értelmével szemben, amely helytelen érvelést enged meg mellette, a titkosság teljesen határozott. Azt jelenti, hogy a szavazás aktusából, a szavazatból kifolyólag ne legyen megtudható, egy bizonyos személy mily értelemben nyilatkozott. S ezt a titkosság megfelelő berendezés mellett képes is megadni. Evvel pedig nagy mértékben biztosítva van az is, hogy a szavazó szabadon a saját akaratát fogja kifejezni. Mindenekelőtt nem kell fizikai erőszakkal való fenyegetésektől tartania, sőt e fenyegetések is elesnek, úgy hogy mindenekelőtt a választások pacifikálását fogja eredményezni, amint azt olyanok is, akik többi hatását kétségbe vonják, elismerik (így Ostrogorski: *La démocratie et l'Organisation des parties politiques*, 1903, Angliára és az Amerikai Egyesült Államokra). Felszabadítja minden nyomástól (német írók kiemelik, hogy az egyház befolyásától nem, mert a gyónásban nincs titok, ezen befolyást az állami szervek erőszakosságával kívánják ellensúlyozni, ami semmiesetre sem a befolyásolástól való mentesítés — így Bluntschli), sőt a személyes tekintetektől is, amelyek megakadályozzák, hogy meggyőződése szerint szavazzon, arra készítve, hogy bizonyos személyekre adja vagy ne adja szavazatát, hogy tehát személyes összeköttetései, ne pedig legjobb meggyőződése határozza meg szavazatát; evvel tehát a szavazó akaratának indokaira a helyes irányban befolyást fog gyakorolni. Mindenekfelett előmozdítja a szavazás megfontoltságát, miután azon külső kényszerítő körülményeket megszünteti, amelyek akadályozzák, minthogy fölöslegessé teszik a szavazat megfontolását, az egyént készíteti, hogy gondolja meg, kire szavazzon, ha ez teljesen tőle függ, akkor valószínű, hogy értelmi megfontolás fogja megelőzni s eldönteni a szavazást. És ha nem zárja ki teljesen a megvesztegetést, miután az esetleg a választás eredményével hozható kapcsolatba,

másrészt a szavazók távolmaradása vásárolható meg (az Unióban gyakran előfordul, a távolmaradók az ú. n. *fishermen*), annak befolyását mindenesetre csökkentik vagy káros hatását részben megszüntetik. A titkosság tehát a racionális, befolyástól mentes, békés, helyes indokoltól vezetett szavazás ügyét mozdítja elő. S mint helyes intézmény az államok közjogában mindinkább helyet nyer. Jelenleg Európában a nyilvánosság egészen kivételes intézmény. (Németországban Poroszország, Braunschweig, néhány apró thüringiai állam, Svájcban Zürich, Appenzell, Glaris, Uri, az Unterwalden, Magyarország, Andorra tartották meg. Amerikában Argentína 1902. évi törvényével, a dél-amerikai államszövetségek legtöbbje szabadságot enged az egyes államoknak, mint az északamerikai unió 1872 előtt, mikor a *printed or written ballot* kötelező lett a kongresszusi választásoknál.) De amily elterjedt intézmény a gyakorlatban, oly támadott és vitás az elméletben. A francia irodalom, mint a *suffrage universel*, úgy a *vote secret*-t is dogmaként fogadja el (Villey: *La législation électorale comparée*, 1900; Duplantier: *De la pratique du suffrage*, 1900; Leys: *Du secret du vote*, 1902; Bonnet: *Le secret du vote et les moyens de l'assurer*; Pierre: *Tratte de droit politique, electoral et administratif*, 1902; Année: *De la sincérité et du secret du vote*, 1907.), még Benoist is (*La réforme électorale*, 1908, és mint a *Comité du suffrage universel* elnökének beszédeiben) barátja. Ellene is vannak néhányan, így már Montesquieu, akit a római titkos szavazás tapasztalatai riasztanak el, Lefèvre Pontalis (de már a *Les élections en Europe a la fin du XIX. siècle*-ben, 1902., nem annyira), Houzel (*La constitution sociale*). Az angoloknál különösen Mill támadja (*A képviselői kormány*-ban és két esszéban), Hare is ellene van (*The election of representatives*, 1873.), a személyes képviselő rendszerével veti össze. A német irodalom kevés kivétellel (pl. Gageur *Reform des Wahlgesetzes*, 1893., Sombart), elveti (Meyer, aki az elmélet álláspontját röviden jelzi, *Das parlamentarische Wahlrecht*, II. 1900; Röscher [*Politik* etc. 1892.], különösen szenvedélyesen Treitschke [*Politik*, 1897. II.]). Nálunk hol elvi szempontból (Concha: *Politika*, Kuncz: *Nemzetállam és a demokrácia*) hol a faji jelleggel nem tudják összeegyeztetni (E. Nagy: *A választójog problémái*, 1907.).

Mielőtt tehát a titkosságot biztosító módokat vizsgálánk, szükséges, hogy bővebben foglalkozunk az elmélet által e téren fölvetett kérdésekkel.

3. Korlátolt szavazat mellett inkább találjuk a nyilvános, általános mellett a titkos szavazást. Csak a tények teljes figyelmen kívül hagyásával lehetne állítani, hogy az előbbinél a választóság függetlensége és magánérdekektől való mentessége nagyobb lenne, mint az utóbbinál. Gondoljunk Angliára, hol igen korlátolt választójog mellett a legszemérméletlenebb vesztegetések, a legkevésbé független választások voltak. Franciaországban 1814-től 1848-ig igen magas volt a cenzus és a választások nem voltak függetlenebbek, különösen magánérdekektől mentesebbek, mint a *suffrage universel*-ei. Hazánk választásai a külföldön erőszakosságukról és a vesztegetésekről nevezetesen (Pyfferroën: *L'électional politique et administratif en Europe*, 1903;

Adam: *La patrie hongroise*, Lefèvre Pontalis id. m.) Avval sem igazolható korlátolt szavazatjog mellett a nyilvánosság, hogy akkor a nem jogosultak ellenőrzése alatt kell a szavazásoknak folyniok. Ily érvből a nyilvánosság minden rendszer mellett követelhető (Mill). De a nyilvános szavazásnál legkevésbé érvényesül a szavazásból kizártak érdeke, hanem ellenkezőleg ép azokéi, akik velük bizonyos érdekellentétben állanak (pénz- és született arisztokrácia, bürokrácia).

Általánosság és titkosság, korlátoltság és nyilvánosság egyazon gondolatnak megnyilatkozásai. A nyilvánosság hívei beismerik, hogy azáltal az előkelők, a gazdagok befolyását kívánják biztosítani. Mill átmenetileg akarja az eddig vezető osztályoknak visszatartani a hatalmat ez által. A titkosság terjedése nem a destruktív francia eszmék győzelme az angol intézményű parlament felett, hanem ugyanazon demokratikus áramlat követelménye, amely az általános választójog, amely áramlat először Franciaországban érvényesült, s így az elvek itt formálódtak ki és testesültek meg. Az általánosság megadja legalább a felnőtt férfiaknak a szavazatot, evvel megakadályozza, hogy a képviselet tisztán egy osztály érdekeit szolgálja, a titkosság, hogy a függőségi viszonyok e jogot kijátsszák egy osztálynak, biztosítsák, hogy az általános szavazatjog tényleg az általános érdekeket szolgálja, hogy a szavazásban a megfontolt vélemények jussanak kifejezésre, hogy a képviselet céljainak, rendeltetésének megfeleljen. Így Bentham (*Code constitutional* 1822. és 1830.) követeli az általánosság, egyenlőség és évenkéntiség mellé a titkosságot. Így a proletariátus; az ellenzék, míg a hatalmon levők nehezen határozzák el magukat a titkosság behozatalára, mely megszüntetné a befolyásokat, amelyek őket a hatalomhoz segítették. A nyilvánosság a korrekтивuma az általánosságnak, azok szerint, akik a kisebbségeket kívánnak az uralmon tartani, míg a demokrácia hívei a titkosságot tartják annak.

Az akaratkifejezési módok közül, melyeken a polgárság a közügyekben dönt, a titkosság a legegységesebb. Eleinte az akaratkifejezés együttesen és tömegesen történik. Helyeslő vagy helytelenítő zúgás, fegyverek összeütése. Mindig csak egy akarat jut kifejezésre, a többi elnyomatik, s az mint az összeségé szerepel. Már fejlődés, midőn az eltérő akarat is kifejezésre jut (szétválás, kézfelemelés). Ilyet a képviselőválasztásoknál még napjainkban is találtunk. (Dániában 1901-ig; a képviselőház tagjai gyűléseken választottak, melyekben az egyes jelöltek mellett — vita után, melyben a jelöltek álláspontjukat ismertették — a szavazás kézfelemeléssel történik. Ha azonban egy jelölt vagy ajánlója az eredmény megállapítása után $\frac{1}{2}$ órán belül névszerinti szavazást kért, az elrendeltetett. Sokban hasonló volt az angol választás 1872 előtt.) Itt az akaratkifejezés már nem egységes, de még együttes és tömeges. Előfordul, hogy egyes egyének akaratát külön számításba jön, azok önálló vélemények nyilvánítására jogosítvák, sőt a *non numerantur, sed ponderantur* elvénél fogva a többségével szemben dönt. Ez már nagy lépés az egyéniesült akaratkifejezés felé. Szavazásnál mindenkinek szavazata egyénenként jön figyelembe. Ez pontosabb mérést enged, az eredmény meghamisítását inkább kizárja, de viszont hozzáférhetőbbé teszi mindennemű befo-

lyásnak, vesztegetésnek, erőszaknak, ha meg is akadályozza, hogy a tömeghangulat magával ragadja s így inkább előmozdítja a megfontolt szavazást. A titkosság még tovább megy, megszünteti a befolyást, amely most már a hatalmaskodó kisebbségek részéről jön, s amellyel szemben nyilvánosságánál már nem véd az, hogy egyszerre tömegesen lép fel az azokéval ellenkező akarat. A titkosság a fejlődés utolsó stádiuma, s az egyéni szavazásnak, amely mint láttuk, követelmény, a legjobban felel meg.

Elsősorban azt hozzák fel a titkosság ellen, hogy nem szorultak már a szavazók védelemre. Ezt már félszázad előtt állították s ma még kevésbé igaz. Hivatkoznak arra, hogy a gazdaságilag függőknek a szervezkedés megadja a függetlenséget a munkaadókkal szemben. Ez a szervezkedés azonban nem teljes, mert nem terjed ki az összes gazdasági függő helyzetben levőkre, másrészt nem adja meg a függetlenséget, mert a szervezettel szemben leköti a választókat. Megfelelő függetlenséget csak ott ad a munkaadóval szemben, hol általában az egyes csak az összeség sorsának javulásától várhatja a maga sorsának javulását, ahol tehát megvan a legnagyobb érdekközösség, másrészt felfelé az érdekellentét. Ott, ahol fokozatos alávetettség van, ahol az egyesek egymás hátrányára, a másikkal mellőzésével, visszaszorításával akarnak érvényesülni, ahol tehát a verseny egymás között folyik s a bánásmód, az előléptetés nagy mértékben a felebbvalóktól függ, a szavazás nyilvánossága esetén nincs biztosíték a szavazás függetlenségére s társadalmilag alig teremthető. Különösen, ha államhivatalnokokról van szó, akiknek vezetősége a választásban közvetlenül érdekelve van, akiknek száma egyre nagyobbodik, független szavazás csak kivételesen remélhető s akkor sem lehet hinni, hogy az államrendet megváltoztató törekvések mellett mernének nyilatkozni. Egyébként a társadalmi védekezés csak esetleges, ha a törvény képes védelmet adni, azt nem volna szabad megtagadnia. S függőségi viszonyokkal szemben egyetlen képzelhető védelem a titkosság. Mert akárhogy tiltva legyen is a szavazók befolyásolni akarása, nem sikerül megóvni őket a hátrányoktól, holott ők csak jogukkal éltek. Hiszen az sem mutatható ki, hogy e hátrányok az ellenkező szavazás következményei, vagy az előnyök a megfelelőé (az ellenkező szavazás itt inkább hátrányokat okoz).

De szokás a nyilvánosságban olyan korrektívumot látni, amely kizárja a gyávákat, mint érdemteleneket abból, hogy az ő véleményük számba jöhessen. Ennek következménye mindenekelőtt a szavazás eredményének meghamisítása, mert azok vagy tartózkodnak a szavazástól (nyilvánosság mellett általában nagyobb az absztinencia), vagy másra szavaznak. Érdekes következménye továbbá, hogy ép azok, akik politikai bátorságot tanúsítanak, járnak rosszabbul, mivel az ő véleményük nyilvánításához szükséges bátorság, attól riasztatnak az a gyávábbak s így azon vélemény lesz előnyösebb helyzetben, melyhez az nem szükséges. Ennélfogva ez az okoskodás szofizma s korántsem pártatlan, hiszen a reformtörekvések nyilvánításához kell bátorság.

De a szavazásnál bátorságról nem is szabad, hogy szó legyen. Mert ha a szavazás a harcnak metamorfózisa (Fouillée szerint *Philo-*

sophie du suffrage universel cikkében a spenceristák álláspontja), mindenestre az eszközök is megváltoztak. A legnagyobb szám, a legnagyobb hatalom elve csak itt volt s nem a harcban. Különben ép úgy lehetne az erőt is megkövetelni. A bátorság, erő, kényszerűség itt — hogy a terminológiában maradjunk — atavizmus lenne. Itt az egyenlőség elve van elismerve, vagy legalább is nem az erőn alapuló egyenlőtlenségé, a harc pedig megszünteti azt. Ha a nyilvánosság a bátorságnak előnyt ad, a titkosság fogadandó el.

Különösen félnek a titkosságnak jellemrontó hatásától. Pl. Mill az angol felső osztályok gentlemanségét, Bismarck a germán faj ősi nyíltságát, Kmety a magyar faj hasonló tulajdonságát félti. Így a titkosság problematikus előnyeit erkölcsi kár árán kellene megvásárolni. A színlelés és hazugság titkosság mellett csak arra szolgálhat, hogy a szavazás eredeti rendeltetését védje, annak meghamisítását ki játssza. Nyilvánosság mellett a legszemérmetlenebb megvesztegetések folynak, a befolyásolás, megfélemlítés minden eszköze skrupulus nélkül alkalmazásba jön. Jellemző, hogy nálunk ép az az államférfiú hangsúlyozta a nyilvánosság jellemfejlesztő hatását, akinek kormánya alatt a választások a legerőszakosabbak és korruptabbak voltak (Tisza Kálmán).

Vádolják a titkosságot vesztegetéssel. A nyilvánossággal szemben ez a vád csak annyiban állhatna meg, hogy a büntetőjogi és politikai üldözés nehezebb lesz. Mert az, hogy a nyilvánosság adta ellenőrzés akadályozná, nem jöhet komolyan figyelembe. Csak visszaélés a nyilvánosság homályos értelmével, amely nem jelenti a közvélemény ellenőrzése alatt folyó szavazást, hanem csak az érdekelték ellenőrzése alatt állót, hogy pedig azok eszközeikben nagyon válogatóságok lennének s eljárásukban a közérkölcseket védenék, nem lehet állítani. Hiszen ép a nyilvánosság által adott ezen ellenőrzés mozdítja elő az erőszakosságot, a befolyásolást és vesztegetést. Igen kérdéses, hogy a nyilvánosság mellett adott jogi védelem vesztegetés ellen nagyobb hatással lehetne, mint a titkosság a választások tisztaságára. Erőszak ellen a törvény jobban véd a titkosság, mint nyilvánosság mellett, a szavazás befolyásolásával szemben a törvény nyilvánvalólag tehetetlen s így csak a vesztegetés maradna. Ha tekintetbe vesszük, hogy a védelem itt mennyi alakszerűségtől függ, hogy mily kevés eredménnyel kecsesget a bírói eljárás, mikor a választásokban mindenki érdekelt: bíró, tanuk, s hogy határozott esetek bizonyítandók, s a' gyakorlatban mily kevés eredménnyel jártak e törvények, nem tagadhatjuk, hogy a titkosság az ellenőrzés kizárásának tényével többet tesz. A nyilvánosság megkönnyíti az üldözést, de megkönnyíti sokkal inkább és sokkal biztosabban a vesztegetést is. A törvényben foglalt fenyegetés visszariasztó ereje alig fog csökkenni, ha annak bekövetkezése még bizonytalanabb lesz, hiszen az úgy is a dologgal járó kockázatszámba megy. Mindezenfelül a titkosság sokkal egyszerűbb védelem.

Akik a szavazás nevelő hatásának elmaradásától félnek, felhozzák, hogy az eltérő szavazatot nyilvánosságnál indokolni kell. Ha meggondoljuk, kik részéről történik ez a felelősségre vonás és hogy a szavazat igazolása teljesen hiábavaló ott, ahol már elhatározott akaratokról van szó (amint hogy a szavazásnál az kell legyen), nem kételked-

hetünk, hogy a nyilvánosság az egyént csak a mások véleménye előtt való meghajlásra készítetné. A nevelő hatást az eltérő szavazás megakadályozásával önmaga szünteti meg. Amennyiben a nyilvánosság táplálja a felfogást, hogy eltérő ellenkező szavazat igazolásra szorul, elnyomja az értelmi megfontolást, az egyénből szavazógépet csinál. Tartózkodni fog attól, hogy az összetartás, a ragaszkodás érzelmeit sértse, az előítéletek, a tekintélyek fogják szavazatát meghatározni. A nyilvánosságnak nem nevelő, hanem fegyelmező hatása lesz. Hogy mindez túlnyomólag a konzervatív szavazásra fogja készíteni, fölösleges kiemelni. Hiszen a reformtörekvések, az új, sértik a tekintélyeket, ellenkeznek a régi felfogással.

S nagyobb mértékben fognak hatni a nyilvánosság mellett a választóra az érzelmek, melyek a közülethez tartozásból fakadnak. Ez érzelmek azonban túlnyomólag konzervatívek, miután a meggyőződéshez fűződnek, hogy a közület minden áron fentartandó s mindenben, ami változtat, a közület fennállására veszedelmeset sejtetnek. Láthatjuk ezt pl. az emancipációknál, hol mindig avval érvelnek azok ellen, hogy a közületet felforgatják. De nemcsak a nagy politikai, közjogi testületekre állanak ezek, hanem az egyesületekre, szövetkezésekre is, amelyek bizonyos célok érdekében, bizonyos felfogások alapján megalakulnak. Itt új nézet, új felfogás egyenesen megbontással fenyegeti a közösséget, amely a nézetek, felfogások egységén alapul, miután nézeteltéréseket eredményezhetne. Az ilyen egyesületek fentartásának érdekében, ilyen új felfogást, reformtörekvéseket elnyomni törekszenek s a közület fentartásának, ahhoz való ragaszkodásnak, hűségnek érzete ezekkel szemben ellenséges lesz. Így az Amerikai Egyesült Államokban a pártézés, a párhűség mindenképpen felett áll s a választások nagy részt ezek alapján történnek. S ez az érzés nyilvánosságnál jobban veszélyezi a szavazót, nagyobb mértékben áll annak hatása alatt.

A nyilvánosság bizonyos mértékben tömegszavaztatás is. Mindenestre az én jobban áll azon befolyások alatt, melyek a tömegek akaratnyilvánulásait határozzák meg. A józan megfontolás helyett impulzusok, érvek helyett szimpátia és antipátia fogják irányítani. Észokok mindig csak az egyeshez szólnak, tömegekre soha sincsenek hatással. Amily érzékeny az minden érzelmeivel megegyező, azokból folyó okoskodás iránt, oly türelmetlen minden ellenkező érvel szemben, bármennyire igaz legyen is. Amennyiben a nyilvánosság forszírozza, hogy az egyén mint tömegegység nyilatkozzék, ne pedig megdöntött szavazatot adjon, impulzív szavazást fog eredményezni (természetesen amennyiben a fent kifejtett tényezők meg nem szüntetik azt). A titkos szavazás, mely az egyén értelméhez fordul, reflektáltat.

Ép abból, hogy a titkosság egyéni szavazás, következtetnek annak károsására. Az egyén nem fogja fékezni magát, indulatai, rossz hajlamai, amelyeket a nyilvánosság visszaszorítana, fogják irányítani szavazásában. Mill szerint néhány ezer becsületes ember veszélyezi a nem becsületesek óriási tömegét, azok szégyelik magukat s másnak akarnak előttük feltűnni, „mint amilyenek. A nyilvánosság az egyén motívumait bíráltnál felől, elnyomná a nem helyeseket (pl. gyűlöletet, irigységet). Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy ép a titkos szava-

zás kelti fel legkevésbé a szenvedélyeket, a nyilvános pedig ezen aljas tulajdonságok kihasználását nagy mértékben lehetővé teszi, tehát az érdekeltek törekvése is oda fog irányulni, hogy ezeket működésbe hozza. Nem szükséges sokat foglalkoznunk azzal, hogy a választásoknál mily nagy visszaélések történnek a szavazók tudatlanságával, ostobaságával, kapzsiságával, szenvedélyeivel. A titkosság nyugodtabb lefolyást adván a választásnak, ott inkább fognak működni azon rúgok, amelyek az ember egyéb cselekedeteit létrehozzák; az ember pedig rendszeren annak tudatában cselekszik, hogy tettének konzekvenciáit viselni tartozik; ezeket fogja mérlegelni. E konzekvenciák titkosságnál magában a szavazatban, illetve annak a választásra, még távolabb az ország kormányzatára, törvényhozására való befolyásában lesznek. (Az egyes szavazónál ilyen konzekvenciákról beszélni ugyan nem lehet, de a szavazók nagyobb tömegére kell gondolnunk, melynek már van ily befolyása az államra.) A nyilvánosságnál ezen konzekvenciák mellett mások is lesznek, melyek az egyes szavazót sokkal intenzívebben érintik, a jutalom vagy büntetés, melyet a szavazásban érdekeiktől kap, harag, kellemetlenség, amelyet szavazata magával hozhat; konzekvenciák, melyek nem magában a szavazatban, hanem azon hatásban állanak, melyet az másokra, magánosokra vagy hatóságokra tesz; konzekvenciák, melyek közvetlenül, feltétlenül őt érik, míg a szavazatával célozottak feltételesek, általánosabbak, közvetettebbek. Az eredmény az lesz, hogy mérlegelésénél inkább az előbbieket fogja figyelembe venni, azok nagyobb súllyal bírnak majd ítéletére.

A nyilvánosság adta ellenőrzés különben olyanra vonatkoznék, ami rejtve van, amit ellenőrizni lehetetlen: a motívumokra. Voltaképp maga számos motívumot teremt, hogy a szavazó ne azt fejezze ki, amit kellene, ne egyéni ítéletet. Mert a nyilvánosság által működésbe hozott motívumok nem az egyén ítéletét, annak tartalmát illetik, hanem külsőlegesekek, szubjektívek, arra vonatkozóak, hogy az egyén a maga ítéletét vagy meg se alkossa, vagy avval szemben más ítéletet vele merőben szubjektív okokból elfogadtassa (szubjektív, azaz nem tárgyilagoss).

Mondhatják, az egyén tévedhet arra nézve, mi jó, mi helyes: tudatlansága, ostobasága akadályozhatja annak felismerésében. Ámde a jónak, helyesnek csak egyéni mértéke lehet. Nem bízhatunk evvel szemben azokban, akik a nyilvánosság folytán a szavazó felett befolyáshoz jutnak, nem várhatjuk, hogy ezek megkorrigálják a szavazó ítéletét. Befolyásukat kétségtelenül a saját érdekükben fogják kihasználni. Nem valószínű, hogy befolyásolók és befolyásoltak között érdek-közösség van, s hogy ha van is, a befolyás nem a külön érdekek érvényesítésére használtatnék fel. A titkos szavazás mindenesetre a helyesnek, jónak biztosabb mértékét adná, még akkor is, ha a nyilvánosságnál az egyén a közvélemény ítélete előtt meghajolna, mert annak csak egyéni mértéke van s mert jogosultabb a bizalom egyénekben, mint tömegekben, ha értelmi belátásról van szó. Az egyén a közvélemény ítéletét tartalmilag nem is vizsgálja felül, hanem eleve fogadja el. A titkosság nem szünteti meg mások nézeteinek hatását az egyénre, de nem nyomja el az egyéni judíciumot s objektív felül-

bírálatot inkább enged. De közvéleményről szavazásnál még szó sem lehet, hiszen az van hivatva hitelesen megállapítani azt. Míg az így megállapítva nincs, terrorizáló kisebbségek vindikálhatják maguknak a jogcímet a tiszteletre, adhatják ki magukat közvéleménynek.

4. Különös figyelmet érdemel a közjogi szempont. A szavazás közfunkció, ahhoz való közjog, mint ilyen, nyilvánosan gyakorlandó mások ellenőrzésével. Titkosság magánjogi tulajdonság, általa a jog olyan színezetet nyer, mintha „egyéni” lenne, amivel kedvére élhet, s a „magánérdekek elárasztják az államot.” Tehát nyilvánosság kell a közérdek biztosítására.

Nem áll, hogy minden közjogi funkció nyilvánosan gyakorlandó. Az a célszerűség kezdése. Nyilvánosság kell, hogy a funkcionárius ellenőrizhető legyen, vájjon a törvényeknek megfelelőleg, vagy pedig megbízója, vagy fölöttes hatósággal bíró személy vagy testület felfogása szerint jár el; eljárása ezek előtt, ellenőrei előtt, kell nyilvános legyen, hogy jogilag és politikailag felelősségre vonható legyen.

A szavazal jog kétségtelenül diszkrecionárius hatalom ismertettélényegénél fogva. *In ultima analysi* a törvényhozás és kormányzás végső elveit adja meg, illetve azok felett gyakorol kritikát, következőleg jogilag tartalma nem lehet megadva, sem pedig másnak kényétől nem függhet, nem involválhat a személyre nézve politikai vagy jogi felelősséget (a büntetőtörvényt sértő szavazás nem lehetséges vagy megsemmisítetik). De nincs is jogosított személy az ellenőrzésre. A szavazás, mint az államakaratnak, a legfőbb akaratnak legalább egyik forrása nem lehet más akaratnak alávetve, mennyiben igen, érintettük s bővebben nem fejthetjük itt ki. Az ellenőrzés az akarat tartalmának a közakarral való megegyezésére vonatkozhatnak csak, a szavazás eredményének megállapítása előtt ily közakarról nem lehet szó.

A nyilvánosság tehát csak abból lenne levonható, hogy a szavazati jog az állam, a köz érdekében gyakorlandó. Eltekintve attól, hogy annak megállapítása a szavazóktól, illetve azok többségétől függ, mi a közérdek, s hogy ezen megállapítás tényleg az arra jogosultak részéről történjék, az, mint láttuk, csak a titkosság útján érhető el, a következőket hozhatjuk fel. Mi az államérdek? Ha a közület fenntartásához fűződő érdek, akkor fölösleges azt védeni, amennyiben létezik; amennyiben nincs, másképp lehet biztosítani. Mindenesetre — a fentebbiekből következik — igen valószínűtlen, hogy a nyilvánosság biztosítaná azt. Ha tisztán konzervatív érdek, hogy az állam lehetőleg úgy, oly viszonyok között tartandó fent, mint ma van, akkor osztályérdek, a mai viszonyok pártfogoltjaié, s ha a nyilvánosság ez irányban működik, a polgárság előtt ezen érdekeket szolgálja, a szavazás misztifikáció lesz.

A nagy többség érdekeit pedig a titkosság tökéletesebben szolgálja, mert az azon szavazásmód, amely a tisztán egyéni, különérdekek érvényesülését megakadályozhatja, a többiek nem lévén érdekelve abban, le fogják szavazni, *míg* a nyilvánosság módokat nyújt, hogy ezen külön érdekek győzhessenek. A titkosság legalább is megnehezíti, hogy ily különérdekekre szavazatok kaphatók legyenek. A

nyilvánosság a nagy többségekre közömbös, sőt káros érdekeknek érvényesülését nagyban előmozdítja. De a titkosság nem fogja esetleges többségek külön érdekeit szolgálni, vagy legalább nem kizárólag, hanem elsősorban az általánosakéit, legalább is nagyobb mértékben, mint a kisebbségek külön érdekeinek képviselője, hiszen itt e külön érdekek forszírozása képezi a főtörekvést, s a kisebbségi külön érdekek sokkal speciálisabbak is, mint a többségiek; többségek létrejövetele céljából már általánosabb érdekeket kell előtérbe tolni. A választás technikája titkosságnál inkább biztosítja az általános, illetve általánosabb érdekek győzelmét, a titkosság mindenestre megakadályozza, hogy egyes érdekek elhanyagolhatók, sérthetők legyenek, miután azok a választás eredményére irrelevánsok.

Felhozzák, hogy a szavazó nemcsak a maga sorsára gyakorol befolyást, hanem másokéra is, akiknek tehát közé van ahhoz, a szavazatnak nyilvánosnak kell lennie s az nem egyéni jog. Ezzel szemben egy ellenvetést a nem jogosultak ellenőrzésének kérdésénél már felhoztunk. De a szavazat ellenőrzés alatt áll is, ez csak a személy tekintetében van megszüntetve. Egyező szavazat erősíti, ellenkező lerontja hatását. Hogy a szavazatok ezen kölcsönhatása a közérdeket előmozdítja, hangsúlyoztuk. Hogy a nyilvánosság a szavazót bizonyos szavazatra készítettén, ez üdvös kölcsönhatást szünteti ép meg, láttuk. Az érvelés a szavazat és választójog konfúzióján alapszik. A szavazatjog egyiknek biztosított diszkrecionárius jog, tehát egyéni. A választójog már csoport- vagy testületi jog, a képviselő útján döntés pedig már a választók többségéé *in ultima analysi* (ha csak a kerületi beosztás nem hamisítja meg vagy a többségi választás kivételes esetei).

A titkosság nevelő hatása eléggé szembeűnő abból, hogy itt az egyénben kell a biztosítékot teremteni, hogy valamely értelemben szavaz; a meggyőzése biztosíték.

Praktikus ellenvetés, hogy mellette a választás eredménye könnyebben hamisítható meg a megállapításkor, így a kísértés is nagyobb erre. Másrészt, hogy bonyolultabb intézményeket tesz szükségessé. De a meghamisítás, miután itt már kifejezett, materializálódott akarrattal van dolgunk, megfelelő intézkedésekkel megakadályozható; míg a nyilvánosságnál illetéktelen tényezők kizárása lehetetlen. Az a biztosság, melyet a nyilvánosság ad, csak formális lesz, míg a titkosság reálisat ad. A kivétel gyakorlati nehézségei pedig ma már leküzdötteknek tekinthetők.

A harc a titkosságért harc a szavazat kisajátítása ellen, hogy ne legyen oly értéktelen jog, mint a személyes szabadságra vonatkozóak, melyeket a gazdasági viszonyok kijátszanak, a titkosság megakadályozása annak, hogy az erő, ügyesség és idő mellett a közjogi hatalom is kisajátíttassék, akár az egyén anyagi függőségének, gazdasági helyzetének következményeképp, akár ugyanazon tényezők, anyagiakban és erkölcsiekben fogyatékosága folytán egy új ügylettel. Ezért első sorban a proletariátus harcol érte mindenütt.

5. A titkos szavazásnak írásos és egyéb módjai vannak. Az utóbbiaknak általán előnye, hogy az írni, olvasni nem tudók számára is lehetővé teszi a szavazást, ámde a választási visszaélések ellenében nem nyújt akkora

garanciát. Az írásos szavazásnál a rendelkezések részben a szavazás előkészítésére, részben a szavazatlagra, részben azok beadására vonatkoznak. Az első módot adnak a választónak vagy kényszerítik azt, hogy a maga szavazatát adja be s ne legyen kénytelen reá kényszerített szavazatlappal szavazni.

A második fajta rendelkezések azt vannak hivatva megakadályozni, hogy a szavazatlap külsejéről megismerhető legyen tartalma. Itt a legtovább megy a hivatalos szavazatlap intézménye, hol a szavazatlapot hatóságtól kapják a szavazók s csak azokkal lehet szavazniok. A szavazatok beadására vonatkozóak a szavazat titkosságát a szavazás pillanatában és a szavazatszedő küldöttséggel szemben védik. Arra vonatkoznak, hogyan hajtandó össze a szavazatlap stb. Legjellegzetesebb itt a borítékban való szavazás és az a rendelkezés, hogy a választó maga tegye szavazatát az urnába. Ott, ahol kézírásos szavazatlappal lehet vagy kell szavazni, célszerű intézkedni, a szavazás eredményének megállapítása után mi történjék azzal. A francia törvény elrendeli, hogy a választók jelenlétében eléggessék a szavazatlapokat. A titkosságnak további garanciája, ha a szavazatlapok kibontása nem történik az illető szavazási kerületben, hanem a választás eredményét megállapító központban, mert minél decentralizáltabb a szavazás, annál inkább ismeretes az egyes egyének álláspontja a szavazatszedő bizottság előtt, annál könnyebb megtalálni, ki hogyan szavazott és ha az egyes községek szavazásának eredménye ismeretes, könnyű eligazodni arra nézve, ki hogyan szavazott. Ez a tudat a megfélemlítésnek és a megvesztegetésnek szerepet juttat a szavazásban. (Franciaország.)

A legegyszerűbb mód a titkosságnak biztosítására az alá nem írt szavazatlapon szavazás. De itt könnyen lehetséges a kijátszás. A szavazó ellenőrizhető, milyen szavazatlapot ad be s különböző színű lapokkal az egyes jelöltek árulhatók el. A *tiers état* jelöltjeire az elektorok aláíratlan lappal szavaztak (ezért mondják, hogy a titkosság francia eredetű). A bajor 1881. III. 27. törvény rendeli, hogy a szavazás fehér lapokkal, aláírás nélkül történjék, e lapokon külső jeleknek nem szabad lenni, ami fölismerhetővé tenné a szavazót vagy szavazatot. A lapok összehajtandók. (E rendelkezéshez járultak a szavazat őszinteségének biztosítására az eskü. Ilyenféléről még az osztrák 1896-os törvény is intézkedik — az elektorokat választók így esküdtek: esküszöm, hogy szabad és belső meggyőződésemmel szavazok, úgy, ahogy azt az ország közjólétére hasznosnak látom, fenyegetésre, parancsra, ígéretre tekintet nélkül s ezért senkitől semmi címen, sem közvetve, sem közvetlenül nem fogadok el adományt vagy ajándékot. Az elektorok arra esküdtek, hogy függetlenül és lojálisán fognak szavazni. Flandin: *Institutions politiques II. Allemagne*, 1902.) Az 1906. IV. 9. törvény megtartja a titkosságot, de direkt választásokat rendel. Nem tartalmaz részletesebb intézkedéseket a francia törvény sem. (Az 1875. XI. 30. törvény 5. §-a fentartja az 1852-es organikus rendelet 21. és 22. §-ait, az pedig nagyrészt az 1849. III. 15. törvény idevágó határozatait.) Csak fehér cédulán lehet szavazni, a szavazatlapot a szavazási termen kívül kell kiállítani, lehet írott vagy nyomtatott. Aki írni nem tud, mással irathatja meg, ez esetben szigorú

büntetéssel sújtja a törvény azt, aki más nevet ír, mint amelyet a szavazó kíván (1—5 évig terjedhető fogház és 500—1000 frank pénz-büntetés). A szavazási teremben, valamint annak bejáratánál szavazatlapok osztása tilos. Állami és törvényhatósági hivatalnokoknak és közegeknek ilyeneket osztogatni egyáltalán tiltva van. Olyan szavazatlap, melyen külső jel van, semmis, hasonlóképp a színes szavazatlap, melyet azonban az elnök visszautasít és akkor a választó újra szavazhat. A semmis szavazatok nem teljesen hatástalanok, miután az összes szavazatok számának megállapításánál tekintetbe jönnek. (A főválasztásnál a leadott szavazatok abszolút többsége szükséges.) A joggyakorlat a törvény hézagait, amelyek számos különféle visszaélésre adtak alkalmat, kiegészíteni törekszik. Semmis az átlátszó szavazatlap; ha azt látják, hogy a fehér szín bizonyos árnyalatával a titkosság kijátékszása céloztatott, a szavazatlap, esetleg a választás semmis lesz. Ha több jelölt van egy szavazatlapon s csak egy választandó, a szavazatlap semmis. Komolyság hiánya miatt is megsemmisítenek szavazatokat. Ha kiderül, hogy a szavazókat ellenőrizték, vajjon a rájuk tukmált szavazatlapot adják át az elnöknek, megsemmisítik a választást, illetve a szavazatot. A törvény nem intézkedik, hogyan hajtandó össze a szavazatlap, csak a jelölt neve ne lássék. Ha az összehajtás bizonyos módjával egy bizonyos jelölt szavazatlapjait elárulják, az is semmiség (1. bővebben Pierre id. m.).

Amily állandó a francia törvény álláspontja 1849, illetve 1852 óta, oly ingadozó volt az azt megelőző félszázad alatt. A forradalom idején ugyanazon állhatatlanság mint az alkotmányra vonatkozó többi intézménynél. Az 1790. II. 2/3. törvény elrendeli, hogy a szavazatlap a szavazás alkalmával állítandó ki (ugyanakkor intézkedés történik az analfabéták szavazatáról). Az V. Ventose 5-iki törvény szerint senki sem kényszeríthető erre. A VI. Pluviose 28. törvény szerint a szavazó rendszerint felhívása alkalmával írja meg szavazatát. Az 1831. IV. 19-iki törvény előírja, hogy a választó szavazáskor kapja a szavazatlapot a szavazóhivaltól, ezt e célra szolgáló asztalnál kell kitöltenie, amely úgy volt elhelyezve, hogy ne lehessen ellenőrizni, kinek nevét írja arra. Az 1848-iki rendelkezés már megengedi, hogy a szavazat a választóhelyiségen kívül megírható legyen (cél a hosszadalmasság elkerülése). Az id. 49-iki törvény már kötelezőleg rendeli ezt el. Stb.

Nem hiányoztak javaslatok, melyek a titkosságnak nagyobb biztosítását célozták. A császárság nem akart szakítani oly szavazásmóddal, amelynél a titkosság oly könnyen kijátszható, a szavazás oly könnyen befolyásolható volt. A köztársaság idején pártpolitikai szempontból jónak bizonyult, hogy a törvény nem akadályozza meg a visszaéléseket, de alkalmat ad a választás megtámadására, amivel a képviselőház többsége dönthet a választások felett, aminek a republikánusok jó hasznát látták pl. az 1885-ös választásoknál a monarchisták mandátumainak megtizedelésére. Különösen a borítékos szavazást és az isolóirt (gyakran együtt) ajánlották elfogadásra. Hol a képviselőház többsége, hol a szenátus beleegyezése nem volt megszerezhető. Végül Ruaunak javaslata 1906-ban már a szenátus hozzájárulását is meg-

nyerte, de a legközelebbi választásokat nem akarták egy még kipróbálatlan szavazásmód esélyeinek kitenni s így abból nem lett törvény. E javaslat rendelkezései a borítékos szavazást és ha nem is az isolóirt, de azt megközelítő intézkedéseket, a választási visszaélések ellen szigorú rendszabályokat tartalmaztak, továbbá megszüntették volna azt a francia írók és politikusok által kifogásolt rendelkezést, hogy a szavazat az elnöknek adandó át; azt maga a választó tette volna az urnába, miután megmutatta, hogy csak egy boríték van a kezében. A német 1903-as törvénynél fogjuk tárgyalni a francia javaslatához hasonló rendelkezéseket. Jelenleg, úgy látszik, hogy a titkos szavazás nagyobb biztosításának kérdése az arányos képviseletével egyszerre fog megoldatni.

Hasonló rendelkezések a franciákéhoz találhatók a svédeknél. Itt számosabb semmiségi okot ismer a törvény és semmis szavazatok egyáltalán nem jönnek számításba. A spanyolországi 1877. II. 8-iki törvény főbb rendelkezéseiben szintén alig különbözik a franciától; a szavazatlapok kétrét hajtva adandók be. A választó helyiségbe csak beírt választók léphetnek. A választások egyébként a legnagyobb visszaélések mellett folynak, a titkosságot rendszeren kijátszák (I. Pyfferroën és Lefèvre Pontalis id. műveit). Portugáliában ugyanezen rendelkezéseket találjuk. Bulgáriában másodfokú választásnál a franciához hasonló a szavazásmód, de meg van engedve, hogy a szavazás a görögéhez hasonlóan történjék. Badenben a kétfokú választás idején az elektorokra való szavazásnál a franciához hasonló mód volt elfogadva. A németbirodalmi választások 1903 előtt hasonló módon folytak.

A titkosságot ily tökéletlenül biztosító törvények a gyakorlatban kimutatták annak szükségét, hogy a szavazatlapok egyformaságát biztosítsák. Ezt kétféleképp célozzák: egyrészt szigorúan meghatározzák, milyen legyen a szavazatlap, megállapítják többé-kevésbbé részletelesen (*bulletin etalon* rendszer, mint amilyen pl. egy régebbi belga törvényben található volt), vagy pedig hivatalos szavazatlapon engedik csak meg a szavazást (ez esetben az egyformaság nem szükséges, hiszen a szavazatlapok különbsége nem mutatja meg, mely jelöltek mellett szólnak, de esetleges visszaélések megakadályozására elrendelik.) A hivatalos szavazatlap lehet üres, amikor is ismét lehetséges, hogy azt a választási helyiségben kell vagy azonkívül lehet kitölteni, lehet, hogy nyomtatott, illetve a jelöltek neveit feltüntetni.

Így Kanadában (1877-es törvény) szigorúan meg van állapítva a szavazatlap színe, vastagsága, nagysága, minősége, az írásmód. A szavazatlap összehajtva adandó be.

Ausztriában a birodalmi tanács képviselőházának tagjai általán titkos szavazással választatnak meg 1896 óta (1896. IV. 14. törvény). E törvény rendelkezéseit átveszi az 1907. I. 27. *Reichsratswahlordnung*. (Geller: *Gesetze* 1907).

Hivatalos szavazatlapok állítatnak ki a politikai hatóság vagy az igazolójegyek kiállítására is jogosult község által, a kiállító pecsétjével. A szavazatlapon az a megjegyzés van, hogy csakis avval lehet szavazni. Ezek az igazoló jeggyel küldetnek meg, amelyen a választóra vonatkozó adatokon kívül még a szavazás ideje, helye, kezelése és

zárórája is rajta van. A szavazás azzal kezdődik, hogy a bizottság megalakul és meggyőződik, vajjon az urna üres-e. Azután a bizottság tagjai leszavaznak. A szavazó cédulát a szavazási helyiségben is ki lehet tölteni, ezeket összehajtva kell az elnöknek átadni, aki azt kibontatlanul az urnába teszi. A szavazatlapokat kibontásuk előtt az elnök összekeverni tartozik. A választási szabadság és rend biztosítására, a választási helyiség előtt s annak környékén agitálni, beszédek tartani tilos. A titkosság Ausztriában is kijátszható, nem a legtökéletesebb. Bernben az igazoló jegy ellenében szavazócédulát kap a választó és a helyiségből addig nem távozhatik, míg le nem szavazott.

Olaszországban a község köteles a szavazás céljára a szükséges fehér szavazatlapokat rendelkezésre bocsátani, valamint két üvegurnát. A szavazó helyiség két részre van osztva, úgy hogy az elülsőből, hol a választók lehetnek, az urnák láthatók legyenek. Hátról a szavazatszedő-bizottság van. Az eljárás megkezdése előtt sorshúzással állapítják meg, melyik bizottsági tag készítse elő a szavazatlapokat, mi úgy történik, hogy a beírt s a bizottság előtt szavazó választóknak megfelelő számú lapnak hátára írja a nevét, ugyanoda nyomja az elnök a pecsétet. A választó igazolása után egy szavazatlapot kap, ezt köteles az e célra akkor felállított asztalnál kitölteni, hogy ne legyen látható, kinek nevét írja, sőt ha több asztal van, az egyiknél levő ne ellenőrizhesse a másikonál levőt. A szavazatlapot kiállítva négyrét hajtva, a pecséttel kívül átnyújtja az elnöknek, aki ezt az átlátszó üvegurnába teszi. (A másikban a még fel nem használt lapok vannak.) Ha valaki nem tud írni, választása szerint vihet magával egy bizalmi embert, aki a szavazatot helyette megírja. Ez óvintézkedések dacára a titkosságot kijátszák.

A szavazatszedővel, valamint a szavazat-ellenőrökkel szemben ajánlják a borítékos szavazást. Az elnök a szavazatlap átvételekor megnézheti valamely módon annak titkát, kivált ha a szavazó is akarja, azt pedig, hogy a szavazatlapot maga a választó tegye az urnába, nem lehet megengedni, mivel nehezen ellenőrizhető, nem tesz-e be kettőt vagy többet is. Borítékolt szavazásnál inkább megengedhető az, de az elnöknek is nehezebb így a szavazat tartalmáról tudomást szerezni. Mellőzzük azon unalomig részletes vitákat, melyek különösen Franciaországban afelett folytak, le legyen-e ragasztható a boríték, árusítható legyen-e vagy pedig csak a szavazatszedő-bizottság útján, hivatalból megszerezhető. A borítékos szavazattal kapcsolatban találjuk az isoloirt, melyben a szavazat elkészítése, illetve borítékolása történik; elkülönített, csak a szavazási teremmel összefüggésben álló helyiség ez, hol a szavazó egyedül, ellenőrzés kizárásával működhetik s ahonnet közvetlenül szavazni kell mennie. Isoleur, borítékos szavazás, hivatalos szavazatlap variálva fordulnak elő egymással.

Norvégiában az 1878-as és 1884-es törvények szerint a szavazás azzal kezdődik, hogy az elnök a választási törvényt felolvassa s a választókat lelkiismeretes szavazásra inti. Azok nevét kétszer felolvassák s ha másodszori felolvasásra sem jelentkezik, többé nem szavazhat. A szavazóhelyiségbe léptekor a választó átlátszatlan, fehér borítékot kap, a szomszéd helyiségbe megy, ott beteszi a borítékba

szavazatlapját, melyen jelnek és a választó nevének nem szabad lenni. Távollévők, ha igazolják távollétüket, beküldhetik borítékban szavazatukat, melyet a választás vezetősége tesz a hivatalos borítékba. A szavazó maga helyezi az urnába a borítékot.

Dániában az 1901. I. törvény szerint az egyes jelöltek eljuttatják a választás vezetőségéhez szavazatlapjaikat, melyeknek fehérnek kell lenniök, a jegyző ezeket egyenlő nagyságra vágja, az elnök minden választónak minden jelölttől egy szavazatlapot ad, a szavazó jelöltje lapját a szavazási helységben nyert hivatalos borítékba teszi, azután kijövet az elnöknek átadja.

Romániában nincs boríték, de van isoloir. Minden jelölt annyi szavazatlapot bocsát nevével a választás vezetősége rendelkezésére, ahány szavazó van a kerületében. A kerület szekciókba oszlik, 750-en tartoznak egybe-egybe. A szekciók elnökei a választást megelőző nap kapják a szavazólapokat. Minden szavazó egy-egy jelöltnek egy-egy szavazatlapját kapja (ezeknek egyformáknak kell lenniök), az isoloirban összehajtja, s az elnöknek először azon jelölt, vagy jelöltek nevével ellátott cédulát, illetve cédulákat adja át, akikre szavaz, azután a többieket. Ez utóbbiak a fekete, az előbbieket a fehér urnába kerülnek. A szavazás itt 2 napig tart, de ha első nap 4 órakor nem jelentkezik szavazó, az urnákat több jelenlévő választó pecsétjével lezárják, második nap d. u. 2—4-ig szavazhatnak csak a köztisztviselők. Ezeknek különben csak annyi ideig szabad a választóhelyiségben tartózkodni, amennyi a szavazáshoz szükséges.

Az 1903. IV. 28-iki német birodalmi törvény elfogadja a borítékos szavazást s az isoloirhoz hasonló intézkedést tesz, amit már az 1899-ik évi *Bundesrat* által elvetett javaslat tartalmaz. A szavazatlapnak nyomtatottnak, fehér, átlátszatlan, középvastagságú, 9—12 cm. méretű írópapírból levőnek kell lennie. A szavazatlapokat szavazás ideje alatt osztogatni, valamint gyűléseket tartani ez időben tilos. A választó hivatalos jellel ellátott, 12—15 cm. méretű, átlátszatlan borítékot kap; nem szavazhat előbb, míg evvel az isoloirban vagy ha ilyen nem lenne, egy a szavazó urnához közel felállított asztalnál nem tette be ebbe szavazatát. Az elnök felügyel, hogy csak a szükséges ideig tartózkodjon ott. Aki testi hiba folytán nem képes e műveletre, elnöki engedéllyel bizalmi embert vihet magával. A borítékot az elnök teszi az urnába. (A reformot ellenzőknek ez engedmény volt.)

Württemberg 1906. VI. 16-iki törvényével visszaállította a borítékos szavazást, amely már 1868—82-ig megvolt itt. Az új szavazásmód a régítől abban különbözik, hogy a boríték nem ragasztandó most be s a választó maga teszi az urnába. A szavazatlap lehet írott, vagy nyomtatott, méretei nincsenek megállapítva, fehérnek kell lennie s nem szabad rajta jelnek lenni. A hivatalos pecsétes borítékot, egyforma átlátszatlan papírból, a választási helyiségben kapja, a szavazó ívvel az isoloirba vagy azt pótló helyre megy, amelynek azonban úgy kell felállítva lennie, hogy a bizottság egy tagja a szavazót láthassa (részleges utasítást ad a végrehajtási rendelet s magyarázatot Scholl: *Das Württembergische Wahlgesetz* 1907.), ennek háttal áll a szavazó. Borítékos szavazás isoloirral található Badenben.

Svájcban a nemzeti tanács tagjai, kik a népszám alapján választatnak, titkos szavazással választandók. Genfben isoloir van, ott ragasztja fel szavazatlapjára a szavazási kanton nevével és a szavazás idejével ellátott bélyeget a választó. E nélkül szavazata érvénytelen. Az isoloirban szavazócédulák állanak a választók rendelkezésére, de szavazatlapokat a választóhelyiségben vagy nyilvánosan osztogatni tilos. Előírva kézírásos szavazás fehér cédulán. A szavazatot maga a választó teszi az urnába (csak egy bélyeget kap, ez elég biztosíték). Vaud kantonban a szekció elnöke a szekció nevével ellátott borítékot ad. Zugban a jelöltek költségére nyomtatnak a jelölt nevével ellátott cédulák, ezeket a választást megelőző csütörtökön kapja kézhez a jelölt vagy megbízottja, aki eljuttatja a választókhoz. Hivatalos borítékot kap a választóhelyiségben a szavazó, de mint Vaudban, itt sincs isoloir. Saint Gálban borítékos a szavazás. Községi tisztviselők választásánál is elrendelheti a titkosságot a választók egyharmada. Lucerneben hivatalos, pecsétes boríték és szavazatlappal történik a szavazás. Kantonális választásoknál a választók kétharmada elrendelheti a nyilvánosságot. Tessinben borítékos szavazás.

Az *Australian ballot* az írásos titkos szavazásnak kétséggkívül legjobb rendszere. Nevét első alkalmazási helyétől nyerte, hol már 1856-ban elfogadták. Elvei: a szavazatlapok hivatalból állíttatnak ki a jelöltek listájával, a választás alkalmával hivatalból osztatnak ki. Azután az isoloir, hol a szavazó jelöltjét megjelöli. Angliában 1872-ben fogadták el egyelőre 8 évi próbaidőre (de már 1848-ban megszavazta a képviselőház a titkosságot). Cél a korrupció csökkentése volt, ami részben (a kiegészítő, a választási költségeket megállapító, a tisztességtelen agitálást tiltó törvényekkel — *Corrupt practice act* 1885 és *Corrupt and illegal practices prevention act*-tal), Webster szerint (*Elections, electors, elected* 1907.) sikerült is. Az *Australian ballot* hibájául azt rója fel Ostrogorski, hogy a pártszervezetet mindenké fel emelte; szerinte a titkosságot a canvass kijátsza, mely az eredményt megállapítja. Tényleg azonban a választók akarata érvényesül (1. Webster, de bizonyos jelenségekből is látható ez). A jelölések a *returning officernél*, egy a kormány által megbízott tisztviselőnél jelentendők be. A jelöltek listáját ez minden községben kifüggeszteti s a hivatalos szavazatlapon kinyomtatja. A szavazás szekciók előtt történik. A választó igazolása után az elnöktől egy szavazatlapot kap, melyet az egy szelvénykönyvből tép ki és lepecsétel a hátán. A szavazónak száma a listából a szelvényre feljegyeztetik, a szelvény száma a szavazatlapon van. A lista azonban zár alatt van, úgy hogy azt megállapítani, ki melyik szavazatlappal szavazott, csak a választás megtámadása esetén vizsgálatnál lehetséges. A választó szavazatlapjával az isoloirba megy, ott megjelöli kereszttel jelöltje nevét, (minden jelölt neve előtt feketekeretben fehér térség van, a kereszttel ide írható be.) Ha nem a kellő helyen, nem ceruzával vagy nem kereszttel jelöli meg, ez nem jön tekintetbe. Ha valaki olvasni nem tud, fizikailag képtelen a jelölés megtételére, vagy pedig izraelita s ünnepe miatt nem írhat, az elnök a termet kiüríti, a jelöltek megbízottjainak jelenlétében megjelöli a kívánt jelöltet a választó szavazatlapján. Ezen kivétel az íreknél visszaélésekre adott alkal-

mat. A szavazatlap összehajtv a pecséttel kívül adandó az elnöknek, aki az urnába teszi. A szavazás végeztével urna s az iratok lepecsételtetnek, s a *returning officer*-nek küldetnek be, a szavazatlapok kibontása tehát nem a szavazatszedő bizottság előtt történik, ami további garancia. Belgiumban a ballót abban különbözik első sorban az angoltól, hogy a szavazásnál állandóan jelen vannak a jelölt bizalmi emberei. Míg Angliában 2 jelölő és 8 támogató elégséges, itt 50 —100 jelölő szükséges, jelölések a szavazást megelőzőleg 20 nappal bejelentendők. A szavazatlapon a jelöltek nevei pártok szerint csoportosítva egymás melletti oszlopokban vannak, minden pártnak megvan a sorshúzás által megállapított helye, azonkívül a megfelelő számmal van ellátva, úgy hogy még az írni, olvasni nem tudó is könnyen ráakad. Legutolsó oszlopokban az egyes — nem párt — jelölések vannak. Az egyes oszlopokban a jelöltek sorrendjét a jelölő párt határozza meg. A rendes tagjelöltek után a póttagjelöltek következnek külön választva. Minden jelölt neve előtt s minden oszlop felett fekete keretben fehér pont van, ezt kell a szavazónak az isoloirban (itt minden 100 választóra egy állítandó fel, Angliában 150-re) befekéttíteni. Szavazhat egy jelöltre s egy póttjelöltre, egy pártra s egy póttjelöltre vagy csak egy pártra. Ha jelöltre szavaz, azt jelenti, hogy annak kívánja első sorban szavazatát juttatni (miután a mandátumok először egyes pártok között osztatnak fel, azután egy párton belül a legtöbb szavazatot nyert jelöltek lesznek képviselők, úgy hogy a felesleges szavazatok másra átruháztatnak), ha pártra, elfogadja a sorrendet. A szavazatlapok úgy hajthatók össze, hogy a pecsét kívül legyen, az elnök veszi azt át. Szavazás befejeztével a lepecsételt urna a központi bizottsághoz küldetik, hol a szavazatlapok kibontatnak.

Hollandiában 40 választó jelölhet. A jelöltek nevei alfabetikus sorrendben vétetnek fel a szavazatlap listájába. A szavazatlapot maguk a választók teszik az urnába, szavazatlapot meghívó ellenében kapnak. Jel, mint Belgiumban.

Így szavaznak Luxemburgban az elektorok a jelöltekre. A jelölés kereszttel történik, a sorrend, mint Hollandiában.

Az amerikai Egyesült-Államokban 1888 óta alkalmazzák az ausztráliai ballotot. Ennek rossz hatása, hogy a pártok zsarnokságát törvényesítette. Itt általában pártok jelölhetnek, pártnak elismerve oly csoport, mely az utolsó választásnál a szavazatok bizonyos %-át nyerte. Pártjelölésen kívül vannak független jelölések is, de ezek körülményesebbek, nagyszámú aláírással ellátott petícióban kell kérelmezni s számos alaki kellék van, amiket a független jelölések megakadályozására használnak ki. Ostrogorski szerint az új rendszer segített némileg a vesztegetéseken, de nagy eredménnyel nem járt.

Kaliforniában választás előtt a grófságokat szavazó szekciókba osztják. Hivatalos szavazatlapok, amelyek titkos jellel vannak ellátva (az államtitkár szolgáltatja az egyforma papiroset). A szavazatlapon üres hely is van, ahova a szavazó nem jelölt nevét írhatja. Minden 200 választóra egy isoloirt rendeznek be.

New-York államban szelvényes szavazatlap, mint Angliában. A szavazatlapokat a jelöltek költségén hivatalosan nyomtatják, csak egyes

nevet tartalmaznak. A szavazatok borítékban adatnak be (borítékolás isoloirban).

Virginiában nyomtatott szavazatlap és isoloir van, de a törvényhozás fel van jogosítva szavazógépet alkalmazni. Massachusettsben az isoloirban való tartózkodás ideje 5 percben van megállapítva.

Chilében szintén borítékos szavazás és isoloir, a választó maga teszi a szavazatot az urnába.

Amerikában találkozunk a szavazógéppel. Itt csak egy gombot kell megnyomni s a szavazat már fel is van jegyezve a jelölt javára, egy mechanikai számoló szerkezet nyilvántartja az eredményt. A titkosságot még nem sikerült összeegyeztetni a visszaélések elleni óvintézkedésekkel, de a szavazógép néhány választásnál már bevált.

E szavazásmód átvezet a nem írásos titkos szavazásba. Görögországban annyi fémurna állítatik fel, ahány jelölt. Minden urna két részre osztva: a kívül fehér az *igen*, a fekete a *nem* szavazatra. Bent gyapjúval bélelt. Az urnába egy 27 cm. hosszú, 12 cm. átmérőjű nyíláson dugja a választó kezét. Minden urnánál egy-egy szolgál áll, kezében tányéron öt ólomgolyót tartva. A szavazás önként történik. Mikor a választó az urnához lép, a szolgál az urnán álló nevet hangosan mondja, a választó kezébe vesz egy ólomgolyót, hüvelyk- és mutatóujja között felmutatja, majd beteszi az urnába kezét s ott jobbra, balra mozgatja. A szavazónak minden urnába golyót kell dobnia. Előfordulhat, hogy mindenkire igennel szavaz. Akinek legtöbb az igen szavazata, megválasztatik, egyenlőség esetén sorshúzás. Szerbiában 1890-es választótörvény hasonlóképp intézkedik.

Nálunk az 1848. V. törvénycikk nem intézkedett elég határozottan. (A szavazás a szavazó nevének feljegyzésével a küldöttség által, valamint a szavazók összeszámítása nyilvánosan történik, 32. §.) Az a gyakorlat fejlődött ki, hogy a központi bizottságok állapították meg, nyilvános vagy titkos legyen-e a választás (1861-ik évi precedens nyomán a titkos választásokat nem semmisítették meg). Kevés törvényhatóság mondotta ki a titkosságot (így pl. Hevesmegye). Már az 1872. évi választási törvényjavaslat ki akarta zárni a lehetőségét a titkos szavazásnak, de ebből nem lett törvény. Az 1874-iki választási törvény a nyilvánosságot kötelezőleg kimondotta.

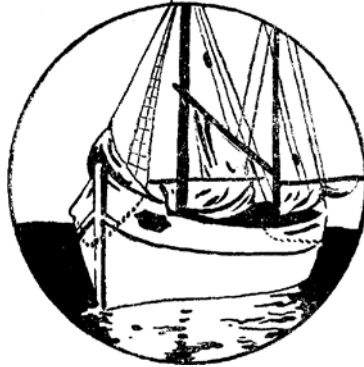
Nálunk két neme volt a titkos szavazásnak, golyóval való és léceekkel. Az előbbinél megtörtént, hogy a szavazó nem szavazott, hanem a golyót kint eladta, úgy hogy egyesek 10 golyóval is szavaztak. A lécekkal való abban állott, hogy a szavazó különböző színű léceket kapott. Evvel a szomszéd terembe ment, hol az egyes jelöltek szekrényei a megfelelő színnel megjelölve voltak. Jelöltjének szekrényébe a megfelelő pálcikát tette. Természetes, hogy a választónak magárahagyása az urnákkal számos visszaélésre adott alkalmat. Előfordultak akciók, vagy a szekrényeket felgyújtották.

A magyar képviselőházban 1872- és 1874-ben élénk vita tárgya volt a titkosság. 1872-ben részletes vitára nem került a dolog, csak az általános vita során tették szóvá. 1874-ben Irányi törvényjavaslatot nyújtott be, melyben a fehér, át nem látszó, ha nyomtatott, 15 cm. hosszú, 10 cm. széles szavazatlapra való szavazást indítvá-

nyozza. A IX. osztály külön javaslatot nyújtott be, melyben a titkos szavazást indítványozta (előadója Matolay volt). Felszólaltak a titkosság mellett: Mocsáry, Schwarc Gyula, Solymosy, Simonyi, Szederkényi, Csernátony, Csiky, P. Szathmáry, Lázár Ádám, Degré, Majoros. Ellene: Pissuth, Tarnóczy, Tisza, Eötvös Károly, Justh József, Liphay, Vécsey József, Horn, Lukácsy. Mellette a választási visszaélésekkel érveltek, ellene a nemzeti jellem fejlesztésével és hogy Magyarország alkalmatlan, továbbá a titkosság csak írott malaszt, árt, de nem használ. Tisza a részletes vitánál Szederkényi indítványához (hogy fakultatíve legyen meg a titkos szavazási mód) csatlakozott.

A színekkel való szavazás a belga, illetve holland rendszerrel egyesítve a legjobb. A boríték ez esetben teljesen fölösleges lenne ép úgy, mint az analfabéták számára külön intézkedések. Vagy lehetne különböző színű papírlapokkal, melyek kellő mennyiségben az isoloirban volnának találhatóak, hivatalos borítékban szavazni. Ez esetben az egyes színű papírlapok számokkal is ellátandók lennének. Egy-egy szín s szám egy-egy jelöltet jelentene. A jelölt száma és színe hivatalból lenne megállapítandó és közhírré teendő. Bizonyos konvencionális színek, pl. vörös — szocialista, megkönnyítenék a tájékozódást.

Selymes Károly.

Szemlék és jegyzetek.

Edmondo De Amicis.

(1846—1908.)

Éltem verőfényében nem ismertem Edmondo De Amicist. Akik abban az időben érintkeztek vele, nem győzik dicsérni férfias szépségét és kedélyének egyenletes derűjét. Már amikor nála voltam, ez előtt hat évvel, egészen ősz volt és szemét ború törte meg. Szavai félénken, messziről követték elsiető gondolatait; ezidétt kezdett meglátszani rajta, hogy már nem csupán ő foglalkozik a halállal, hanem a halál is ő vele. Erős, szélesvállú, nagy szál ember maradt így is, a klaszszikus férfiarc minden kritériumával, erélyes áll, római sasorr, magasívű homlok. Turinban gyakran összetévesztették egy daliás olasz generállissal, egyenes, kemény tartásában annyira konzerválta a katonatisztet. Született venyigés domboldalon, olasz kisvárosban, édes gyermekora volt, serdülése délceg, játszott, gondolkodott, hegyeket mászott. Ifjan ment katonának, harcolt az osztrák ellen, melegszívű pajtás volt a kantinban és számba vett szakíró katonai kérdésekben. Friss zamatú tábori történetei átsodorták a szépirodalomhoz, Turinban telepedett meg, sokat írt, a legtöbb olvasója volt az összes olasz írók között és lefordították minden nyelvre. Deres fővel lépett be a szocialista pártba, megkezdve így Zola, France, Meunier vezérkarában a latin szellem nagyszerű búcsújárását a proletariátus felé; írt cikket és röpiratot, megjelent népgyűléseken, kitért elveire jellemfestéseiben, bár szocializmusa, miként annyi más kortársáé, inkább csak számkivetett liberalizmus. Meg-

nősült ifjan, szerelemből és 60 éves múlt, mikor szűrő diszparitásban elnyűtt házasságát felbontotta. Gonosz utcagyerekek ólomdarabot kötnek a lefogott fecske szárnyára, aztán eleresztik. Szárnyára kötött ólomdarab: ez volt az ő házassága. 55 év nyomta, amikor két fia közül a kedvesebbik agyonlőtte magát, öregsége küszöbéhez érve ifjúságát kétszer veszté el. Aggkori magányát az Alpesekre hurcolta, szenvedélyes turista lett s az átlátszó tisztaságot kereste a gleccserek felett, mint Nietzsche a főséget. Meghalt hatvankét éves korában egy bordigherai hotelben három órakerreggel; ágyát orvosa és két álmos svájci pincér állta körül. Sok év előtt elkérte már a haláltól e magányos, hideg virradatot: *ma non vorrei nella stanzetta mia avere i figli addolorati al fianco, non li vorrei turbar con Vagonia.*

Edmondo De Amicis rosszkor halt meg. Az emberek izgalma és ujjongása legszelesebb kilendüléssel ép most hajol félre az ő egyszerűsége és férfiasága elől. Világos gondolatsugarak értelmese volt, mondatai tiszták, nyílegyeneseek, mint a turini sugárutak, melyeken születtek; nincsenek könyöksúroló sikátorai, zeg-zugai (igaz: . aranypiazzái és bársonyos pompája sem). Fogazzaróval együtt Manzoni ivadéka, míg a ma közönsége Verga népiesbe oltott verizmusát és D'Annunzio tropikus játékait inti magához. Látszólag a hetvenes évek ritmusában érzett, ám ez ottmaradottság a gentleman tartózkodása és nem lekésés és nem meghaladottság. így, ahogy ő írt utolsó esztendejéig s majd kivétel nélkül, így nem a 30—40 év előtti szalonokban, kávéházakban és szabadkőműves-páholyokban érzelegtek. így az az ember ír, akit a patinából újra meg újra ki fog ásni az üresen maradt élet, aki ítéletében, visszahúzódsában, a komolyanvevés és helytállás mértéktartásával, de még irányának arányosságában is mintegy az írásművészet etikáját képviselte. Nem tereferél, nem ravaszkozik, mondatai nem ácsorognak el egy tarka szögletben csak épen, hogy ne kelljen továbbmenniök, még csak nem is ünnepélyeskedik. Keményen, biztosan, de vigyázva mozdul, mint az öreg darumadár. Érzelmei egyenletesen igyekvő vándorok, öltözékek tiszta, ismerik és el nem mulasztják a legrövidebb utat s vándorlásuknak művészi célja van.

Az életerő szélsőséges kontingenseiben leli kedvét, szaporán szólítja a szüksésvú katonát s a csevegő gyermeket, a nyomorúságot az ispotályban s az izmosakat a mezőn, az erőt, amelyet nem lehet meghálálni s a balsamtalan bénaságot. Aminek az előfizetett agyonszavalás és tönkrenyafogás velejét vette, abból De Amicis sok mindent felcsatolt értő részvétünkbe. Igaz: skálája szegény s a magas küszöböknel rohamosan szegényedik; kivált versei szinte hamupipőkésen búsonganak Carducci sivatagi szökellése és sátános tobzódása mellett. Néha

erőtlen a fenséghez, leroskad, szétlaposodik, másszor, ha könnyed akar lenni, félszeg. Nincs benne tragikus érzet: az érzelem bárányfelhői, a mosoly és a megindulás kiváltása az ő eleme s az asszociációs pontok finom levetítése épít életet betűiből.

Sokan, köztük Carducci, megrótták lágyságát. De jól mondja Giovanni Cena: „ez a lágyság ugyan nem tette erősebbé a puhákat, de megneemesítette az erőseket. Oktató, elnéző, a félszegen jóság-gal mosolygó humora *La carozza di tutti*-ban érik be: itt árokperti kövekből csiholja a legszínesebb szikrákat. Csak naplopó sihederek és igazán nagy művészek tudnak észrevenni és megbámulni: útszéli minden-naposságokat, szövetlen történéseket, átlagéletek egyvonalú normalitá-sait, *la carozza di tutti*. Ha ki művész ezt nem tudja megfogni, ha nem szívleli meg az evangélium tanácsát, hogy „legyen gyors a hallásra, késedelmes a szólásra”, hiába állít össze szín pompás szókaravánokat, melyek epekedve szomjaznak állítmány és pontosvessző után. De *Amicis* legjobban azért marad meg, sőt ez irányban klasz-szikus mértékegységül, melyhez a többiek viszonyítani lehet: mert észrevette az átlagost, amit az átlagos nem vesz észre.

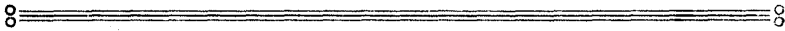
Szókincse, mellyel prédaság nélkül gazdálkodik, páratlan; feles-leges volt az olasz nyelvet külön essayben is ünnepelnie. Néha a ref-lexiók felrajzása megtépi meséi fonalát, de e reflexiókban tiszta köl-tészet rejtőzködik. Színfoltok és hangulatok alázatosan igazodnak egy lehiggadt, komoly szív vezérletéhez, emlékek gyuladoznak ki hosszú lámpasorban, jó és rossz napok futnak versenyt, kifáradt bánatok és szerelmek könyökölnek homályos, fekete padokra, átsuhanássá finomul az elsietés, rég elbocsájtott kezek hamut szórnak a narancsfákra. A cím: *Memorie. Al la tua memoria, o figlio mio!*

Mégis: mindössze két műve mehet remekszámba, úgy értve ezt a nagy szót, hogy e munkáin alig van kivetni való, hogy amit monda-nak, érezzük, nem lehetne kevesebb szóval, kifejezőbben, tisztábban elmondani, hogy erkölcsi és művészi céljokat eléri és konzumálja. Az egyik: *Gli effetti psicologici del vino* (1880.), mely négy íven át követi a bor lelki hatásait. Kezdi a nekiülés percén, mikor még fárad-ság és gond motoszkál a fejben és követi a kedély zökkenéseit, amint a mámor a nyűgös rétegeket elboronálja. E műfajban alig van hozzá fogható; talán Maeterlinck *Les abeilles*-je állítható melléje.

Másik remeke, mely nevének páratlan népszerűséget szerzett, *Il Cuore*, a negyedfélszáz kiadást ért ifjúsági irat, a szépirodalomnak tán legnagyobb etikai hódítása; olvassák iskolákban és fogházakban, minden élő kultúrnyelven, szicíliai bambinók, párisi egykék, koraérett ghetto-csemeték, mandulaszemű japán gyermekek és amikor olvas-

gattam nekik, öreg dunántúli béresek méltatták ritka könnycseppjökre. Az embernek a szíve elszorul, ha ezt az előkelő bájt, ezt a kandallói melegséget összeveti a nálunk garázdálkodó cin-cin-cin-gyermekirodalommal, amellyel megnyomorítják a legpuhább képzeleteket: paralitikus dadogással utánozva a kicsinyek kedves gügyögését. A gyermekhez szólni nem könnyű feladat, olyas félszepségek fenyegetnek, mint a falutjáró pesti urat vagy az etnológust, aki primitív népek szokásaiba saját korának meggyőződéseit magyarázza bele. Magányos, törekeny, szórakozott kis emberek a gyermekek s kevesen sejtik, mily idegenek nekünk, mily mesze-messze tőlünk vájkálnak ők finom álomhomokokban. De Amicis megtalálta e mindig kiháló és mindig megújuló furcsa kis néptörzs nyelvét, elleste szokásait és lelkes meséket kapcsolt a fiatal vér keringésébe. Az erkölcsi meggyőzések közül, melyeket kiültet, egy-egy csomó lefagyhat, mégis e könyv örök emléke, tiszta kísérlete marad a gyermekszív megközelítésének, üdvözet marad, áldó simogatás, amelyet minden felnőtt küld minden gyermeknek.

Ifj. Leopold Lajos.

Ankét a drágaságról.

Eszmét cserélni csak ott lehet, ahova eszméket visznek; de a mi állami ankéteinkre nem szoktak eszméket vinni, s a résztvevők a lendületes záróbeszéd elhangzása után nem mennek haza okosabban, mint ahogy az ünnepies elnöki megnyitóra összesereglettek. A lefolyt hóban megtartott drágasági ankéten az ország fejlődésének legfontosabb problémája forgott szőnyegen. Az ipar nem tud lábra kapni, mert drága az ipari munkás megélhetése. S ugyanakkor nem tapasztaljuk, hogy a kiscgazdák az élelmiszerek magas árát saját gyarapodásukra ki tudnák aknázni, sőt hanyatlást és eladósodást tapasztalunk náluk. Sem ipari, sem magasabbrendű mezőgazdasági országgá fejlődni nem tudunk. Mégis éppen erről beszéltek legkevesebbet az ankéten résztvevők. Osztályemberekből telt ki az egész gyülekezet, heterogén érdekkörökből, amelyek önzetlenül egymásra tolták a drágaságért való felelősséget és mindegyik a másik érdekkör domíniumát ajánlotta föl a bajok orvoslására. A merkantilisták az agrárvámok eltörlését követelték, az agráriusok az élelmiszerkereskedelem és a börze rendszabályozását pengették. A fővárosi háziurak a szerb határázáról beszéltek, az agráriusok pedig a városok fogyasztási adójáról és a házbéruzsoráról. Mivel mindegyik a másikéból akart fizetni: a végén — mint Heine két lengyele — egyikük sem fizetett. Ez a nemes megegyezés, az érdekeknek ez a békés kiegyenlítése csendült ki az elnöklő államtitkár zárószavából. Gyökeres orvosokról egyelőre nem lehet szó, csak apró flastromokról, mert ezek senkinek sem kerülnek semmijébe. Igaz, hogy nem is használnak semmit.

Csak természetes, hogy ez az ankét erre a konklúzióra vezett, sőt csodálnunk kellene, ha más lett volna az eredmény. Mert hisz a kormány első sorban azokat hívta tanácskozáásra, akiknek a drágaságból hasznuk van, ellenben a nép széles rétegei, melyek a növekvő drágaság terhei alatt roskadoznak, szóhoz sem jutottak. Ki képviselte az intellektuelt, a munkást vagy a városi kisembert? Senki. Vagy a kisparasztot, akit egész sereg egyenes és közvetett adó sanyargat, s ezenfelül még az iparcikkek drágulásának terhét is érzi? Az agráriusok azt mondják, hogy ők a kisparasztot is képviselik. De még soha sem láttunk tőlük egyetlen komoly javaslatot az adórendszer ismert igazságtalanságainak megszüntetésére. Még eddig nem adtak egyebet a kisparasztoknak, mint nyolcszáz fogyasztószövetkezetet, amelyek üzletnek kitűnően beválnak, szövetkezetnek azonban semmiképen sem. Különben pedig negyven év óta a nemzetföntartó nagybirtokos osztály kezében van a kormányzat. De a kisparaszt ezalatt a negyven év alatt csak pusztult és egyre pusztult; gazdálkodni nem tanult meg, adója és adóssága megsokasodott, földje kimerült, ma pedig már ott tartunk, hogy e lefolyt negyven évnek a parasztság ellen elkövetett bűneit már a termelésen is meg lehet érezni. A drágaság oka abban rejlik, hogy a földművelés technikája és ezzel együtt termelőképessége — általában véve — nem tartott lépést a népszaporodással. Tíz év óta az ország lakossága — minden kívándorlás dacára — kétmillió fővel lett nagyobb, az igények pedig emelkedtek. A mezőgazdasági termelésben e tíz év óta majdnem teljes stagnációt tapasztalunk, az állattenyésztés meg éppen hanyatlott. Ha meghívták volna az ankétra a kisparasztot is: megtudták volna tőle, hogy a drágaság negyvenesztendős agrárpolitika kudarca, s az ankét összehívása e kudarc hivatalos beismerése.

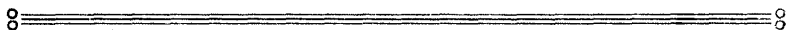
Nyilvánvaló, hogy a drágaság okát az arisztokratikus birtokeloszlásban, s ennek gazdasági és társadalmi hatásaiban kell keresnünk: a termelés elégtelen fejlődésében, továbbá abban a körülményben, hogy adó és földjáradék címén sok élelmiszert vesznek el a néptől és külső országokba viszik; Krejcsi Rezső járt legközelebb a baj igazi okának fölismeréséhez, de megállott a növekvő kivitel bírálatánál; a termelés viszonylagos hanyatlására nem tért rá. Az agráriusok többet foglalkoztak a termelés szempontjaival, de a történelmi múlt iránt való kegyeletet sem tévesztették szem előtt. A honfoglaló magyarok tudvalevőleg vadászattal, halászattal, legeltetéssel szerezték élelmüket: az agráriusok e három termelőág fölkarolásától várják a huszadik századbeli Magyarország élelmezésének föllendülését.

A kivitel visszafejlesztéséről azonban hallani sem akarnak. Egyik szónokuk, Rubinek Gyula, utalt arra, hogy a francia kormányok — a nagy forradalom kitörését megelőző időkben — betiltották a gabonakivitelt. Ezért tört ki a francia forradalom. Vagyis: ha nem tiltották volna el a gabonakivitelt s a franciák kedvükre éhezhettek volna, akkor nem csináltak volna forradalmat. Ugyancsak Rubinek Gyula mondta, hogy fokozódó kultúra mellett a drágaságra tulajdonképpen szükség van. Tehát: a kultúra annál magasabbrendű, minél nagyobb a drágaság. A kulturembert mindenképp jellemzi, hogy keveset

eszik. Az evés-ivás nem kulturlényeknek való, csak robusztus barbároknak.

Ami pedig a francia forradalmat illeti: eddig minden átalakító forradalmat élelmiszerhiányra tudunk visszavezetni. Ez hozta létre legújabbán az orosz forradalmat is, ebben is — mint a *grandé révolution*-ban — a földművelés szervezetének átalakítása alkotja a tömegek főtörekvését. Az élelmiszerhiány immár Magyarországon is beállott. Eddig még elvette élet azon százezrek kivándorlása, akiknek számára Európa legtermékenyebb földjén nem termett kenyér. Orvosságnak olyan a kivándorlás, mint az érvágás; örökös alkalmazásával lassanként elvész az ország és elveszti önállóságát. Mi lesz a mai élelmiszerhiány orvossága: további fokozott kivándorlás, vagy forradalom? Vagy az egyik, vagy a másik, de az ankétezés semmiesetre és legkevésbé az olyan szűk látókörű, kufárszellemű összejövétel, ahol épen a főkérdésről beszélnek legkevésébbet.

Dániel Arnold.

Adatok a budapesti lakásnyomorhoz.

— A budapesti kerületi általános munkásbetegsegélyző-pénztár lakásfelvételei 1905—1906-ban. —

— Második és befejező közlemény. —

A fővárosban azon lakásokban, amelyek egy szobából és egy konyhából állanak:

Kerület:	Az átlagos évi bér:		1 négyzetméter fölület ára:		1 köbméter légtér ára:
	210 K	32 fillér	10 K	60 fillér	3 K 27 fillér
az I. kerületben					
a II.	234	36	12	16	70 „
a III.	168	40	9	88	54 „
a IV.	300		16	66	76 „
az V.	250	63	13	84	22 „
a VI.	240	20	14	97	57 „
a VII.	267	63	16	50	91 „
a VIII.	303	35	16	88	08 „
a IX.	269	51	13	83	12 „
a X.	171	83	9	91	88 „

Ha a lakások milyenségére azon tekintetben, hogy van-e vagy pedig nincs-e konyhájok, félkonyhájok, előszobájuk vagy kamrájuk, figyelemmel egyáltalán nem vagyunk, hanem csupán csak azt vizsgáljuk, hogy kerületenkint mennyibe kerül az egy lakószobás lakásokban egy-egy négyzetméter fölület és egy-egy köbméter légtér, akkor a következő eredményre jutunk:

Kerület:	1 négyzetméter fölület		1 köbméter légtér	
	10 K	69 f	3 K	30 f
I.				
II.		11 09	3	50 „
III.		10 02	3	60 „
IV.		16 66	4	76 „
V.		13 33	4	03 „
VI.		15 17	4	63 „
VII.		15 94	4	70 „
VIII.		16 66	5	04 „
IX.		14 24	4	39 „
X. (a Ganz-telepen lévő lakást bele nem számítva)		9 49	2	69 „

A vidéken azon lakásokban, amelyek egy szobából és egy konyhából állanak:

Község:	Az átlagos évi bér:	1 négyzetméter	1 köbméter légtér ára:
Csepelen	111,45 K	6,51 K	1,93 K
Kispesten	150,85	10,93	3,39
Erzsébetfalván	150,2	11,62	3,58
Újpesten	144,03	9,11	3,08
Budafokon	129,-	8,56	2,64
Rákospalotán	103,33	6,43	2,49
Albertfalván	101,60	4,06	1,08

Valamennyi számbavehető lakást azon szempontból vizsgálva, hogy mennyibe kerül bennök egy négyzetméternyi fölület és egy köbméternyi légtér, a következő eredményre jutottunk:

Község:	1 négyzetméter fölület ára:	1 köbméter légtér ára:
Csepelen	7 K 53 f	2 K 29 f
Kossuthfalván	7 81	2 17
Kispesten	11 06	3 42
Erzsébetfalván	11 86	3 84
Újpesten	9 26	3 19
Budafokon	9 61	2 80
Kistétényben	4 37	1 25
Rákospalotán	6 30	2 41
Albertfalván	4 06	1 08

Ha a lakás fekvése szerint — tehát aszerint, hogy pincében, földszinten, vagy az emeleten van-e a lakás, — keressük, hogy mibe kerül egy négyzetméter fölület és egy köbméter légtér, akkor azt látjuk, hogy:

A fővárosban

A lakás fekvése:	1 négyzetméter fölület ára:	1 köbméter légtér ára:
a pincében —	14 K 87 f	5 K 14 f
földszinten	11 61	3 96
főlemeleten	15 28	4 49
az I. emeleten _	14 62	4 45
a II. emeleten	12 —	3 56
a III. emeleten —	13 32	4 10

A vidéken:

Község:	A lakás fekvése:	1 négyzetméter fölület ára:	1 köbméter légtér ára:
Csepelen	földszint	7 K 53 f	2 K 29 f
Kossuthfalván		7 „ 81 „	2 „ 17 „
Kispesten		11 „ 80 „	3 „ 42 „
Erzsébetfalván		12 „ 27 „	3 „ 71 „
„	a pincében	13 „ — „	6 „ 04 „
Újpesten	földszint	9 „ 03 „	3 „ 23 „
—	pincében	7 „ 03 „	2 „ 45 „
	I. emeleten	16 „ 16 „	4 „ 49 „
	II. emeleten	6 „ 60 „	2 „ 20 „
Budafokon	földszint	9 „ 23 „	2 „ 80 „
	pincében	7 „ 31 „	2 „ 45 „
Soroksáron	földszint	8 „ 97 „	2 „ 72 „
Kistétényben		4 „ 37 „	1 „ 25 „
„	„	5 „ 71 „	2 „ 19 „
Rákospalotán	„	7 „ 40 „	2 „ 74 „
Albertfalván	„	4 „ 06 „	1 „ 08 „

Hogy az átlagáraktól eltekintve egyes lakásokban az évi bér milyen aránytalanul magasra szökik fel és általában véve is, hogy milyen nagy a szegénység és a nyomor munkásaink között, azt az alább következő néhány példával akarom bizonyítani. Megjegyzem, hogy az ilyen példáknek százait sorolhatnám fel, azonban a felsorolandó néhány eset is világosan rámutat arra, hogy a munkások lakásügyének rendezését továbbra már elodázni nem lehet.

A fővárosban:

A III. kerületben: A Szent-Endrei-út 23. sz. a. egy gyári munkás lakik, akinek évi keresete 1200 K; házbére keresetének 18,66%-át teszi. A házbér levonása után egy-egy napra 2 K 67 fillérje maradt és ebből 10 (!) személyt kell eltartania. A lakásban tizenegyen laknak, de csak 3 ágy van benne. Betegünk ágyában harmadmagával alszik.

A Kórház-utca 11. sz. a. egy napszámos lakik, akinek évi keresete 600 K; házbére 180 K, ami megfelel keresete 30%-ának. A házbérnek a keresetből való levonása után marad napi 1 K 15 fillérje, amiből 11 (!) személyt kell eltartania. A lakásban lakó 12 személynek csak négy ágya van. A beteg harmadmagával alszik.

A Filatori gát 1612. sz. a. 1 szobából, konyhából és kamrából álló lakásban egy négyzetméter lakófülületnek 28 K 59 fillér (!) és egy köbméter légtérnek 15 K 15 fillér (!) az ára.

Kaszás utca 9. sz. a. az egy szobából és konyhából álló lakásban kilencen laknak és csak két ágyuk van.

Lajos-utca 175. sz. Egy szoba, konyha és kamra. Gyári munkásnak a lakása, aki keresetének 25,64%-át fordítja lakbérre. Hogy ezen lakás mennyire felel meg a jó egészség követelményeinek, azt legjobban bizonyítja, hogy a csatorna a szoba alatt van.

A VI. kerületben. A Szabolcs-utca 3. sz. a. egy éjjeli őr negyedmágával egy bódében lakik, amelynek fölülete 7,05 négyzetméter, köbtartalma pedig 16,21 köbméter.

A Huba-utca 11. sz. a. az I. emeleten egy szobája és konyhája van egy napszámosnak, aki tüdővészben szenved és egy idegen fiatal emberrel alszik együtt. A szobában egy négyzetméter fölület 16 K 81 fillérbe és egy köbméter légtér 4 K 10 fillérbe kerül.

A VII. kerületben: Az Ilka-utca 15. sz. a. egy szobából álló lakásban hetedmagával lakik egy napszámos. A lakás deszkából van építve. Az ablak sem szellőztetésre, sem világításra nem alkalmas, mert a szomszédos épület közvetlenül eléje van építve. A ház udvarán lévő kútnak vize ihatatlan, minek folytán a főzéshez és iváshoz szükséges vizet a reggeli és esti órákban a szomszéd házból lopják, mert a háztulajdonos nem engedí meg, hogy onnan hordják a vizet.

A vidéken:

Újpesten: A Deák-utca 105. sz. a. egy konyhátlan szobában egy napszámos lakik. Nem ő betegünk, hanem a 17 éves fia, aki lakatos-inas. Tüdőgümőkórja van. A szoba bejárata oly alacsony, hogy a felnőtt embernek meg kell hajolnia, ha be akar menni. A lakásban hatan laknak és minden személyre 2,42 köbméter levegő jut. Ágyneműjük nincs és csak rongyokkal takaróznak.

Tó-utca 28. sz. a. egy konyhátlan szobában ötödmágával egy napszámos betegünk lakik. Betegünk és az egész család is a földre vetett szalmaszákokon alszik.

A Temető-utca 6. sz. a. egy hajókovács lakik, akinek tüdővészete van. A lakásnak egyetlen ablaka az istálló felé nyílik, ami a szellőztetést lehetetlenné teszi. A lakás egész berendezése egy ágyból és egy ládából áll. Az ágynemű csupa rongy.

A Gyár-utca 99. sz. a. egy tüdővészben szenvedő asztalos lakik hat kiskorú gyermekével. Ebben a lakásban bútor egyáltalán nincs!

Nagy vita folyik arról még most is a szaktudósok között, hogy mennyi az egy-egy személy számára elégséges légtér.

A lakviszonyok megjavítására törekvő porosz törvényjavaslat minden egyes személy számára lakó- és hálószobában 10 köbméter légtér követel. Nowak, Rubner és Uffelmann minden egyes személy számára minimálisan 20 köbmétert kívannak. Nálunk a belügyminisztérium által az 1892-dik év végén helybenhagyott szabályrendelet szerint mindazon lakások, melyekben egy-egy felnőtt személyre 10 köbméter tértől kevesebb esik, túlzásfoltaknak tekinthetők. Nussbaum mint minimumot felnőtt egyén számára 20—30 és gyermek számára 10—15 köbmétert légtér kíván. Erismann szerint fogházakban és kaszárnyákban 24—50 köbmétert kívannak. A brüsszeli férfi-fogházban 30 köbméter légtér van minden cellában. Az osztrák fogházakban egy-egy magáncellának 26—27 köbméter légtere van. Franciaországban az egészséges fegyencek számára 30, betegek számára 45 köbméter légtér jut. A német és angol kaszárnyákban egy-egy személyre 15—16 köbméter van felvéve. Részemről minimálisan 20 köbmétert tartok szükségesnek.

A felvett lakásokban olyan szoba, amelyben egy-egy személyre 10 köbméter légtérnél kevesebb jut, 779 van (48,23%) és ezen szobákban 4277 személy (57%) lakik. Ezen lakások között van olyan is, amelyben egy-egy személyre 5—4,4—4,1—4—3,94—3,8—2,89—2,61—2,22—1,72—1,6, sőt 1,08 köbméter légtér jut. Ezen lakásokban egy-egy szobában átlag 5,36 lélek lakik.

Olyan szoba, amelyben 20 köbméter, illetve 20 köbméter légtérnél több esik egy-egy személyre, 219 van és ezekben 527 személy lakik. Ezen szobák tehát valamennyinek csak 13,47%-át képezik és a bennök lakók százaléka 7,02. íme tehát valamennyi lakosnak csak 7,02%-a lakik olyan lakásban, amelyben a drága pénzért legalább elég levegő is van.

... A tapasztalat azt bizonyítja, hogy átlagosan az utcai lakásokban kisebb a megbetegedéseknek a száma, mint az udvariakban.

	Utcai lakásban lakik	udvari lakásban lakik
Tüdőcsúcshurutos betegek közül	22,13%	77,87%
hörghurutos	19,19%	80,81%
hurutos tüdőlobban szenvedő betegek közül	22,22%	77,78%
tüdőgümőkóros	21,05%	78,95%
tüdőtágulatban szenvedő	18,75%	81,25%
vérköpésben	28,57%	71,43%

Azon lakások között, melyekben tüdővésztes betegek laknak, találunk olyanra is (pl. Százház-utca 22. sz. a.), amelynek fölülete (egy szoba, egy konyha) 20,25 négyzetméter, de ezen lakásban 17 személy lakik, t. i. 5 férfi, 7 nő, 1 fiú és 4 leány. Mindezeknek pedig összesen csak 6 ágyuk van. Betegünk, aki itt albérlői minőségben lakik, másodmagával alszik. Ki csudálja az ilyen lakások látára, hogy Budapesten a tüdővész oly óriási mértékben és föltartóztatlanul terjed? Megdöbbenve tapasztalhatjuk, hogy a tüdőgümőkóros betegek által lakott lakásoknak 72,37%-a túl van zsúfolva. És ezen zsúfolt lakások között van például olyan is, amelyben 11, 12 és 17 egyén lakik. Egyébiránt azon lakásoknak is, amelyekben hurutos tüdő-

lobban és vérköpésben szenvedő betegek laknak, 68,39%-a zsúfolt és azon lakások közül, amelyekben tüdőcsúcshurutos betegek élnek, 41,22%-a ugyancsak zsúfolva van.

. . . Betegeinkre nézve tölnek idején a legfontosabb kérdéseknek egyikét az képezi, hogy a lakás, amelyben laknak, fűthető-e vagy sem? A szoba hőmérsékének, hogy a benne való tartózkodás kellemetlenné ne váljék, 16—19 C. fokúnak kell lennie.

Az 1604 lakás között 333-ban (20,71%) a fűtés főzőkályha útján történik; cserépkályha által történik 5-ben (0,31%); Meidinger kályhával történik a fűtés 14-ben (0,87%) és közönséges vaskályhával a lakásoknak 75,12%-ában. Egyáltalán nem fűthető 48 lakás (2,99%).

Amint tehát látható, a lakásoknak túlnyomó többsége vaskályhával van ellátva, ami egészségügyi szempontból föltétlenül kifogásolandó.

A vaskályhát munkásaink, eltekintve attól, hogy rendszeren igen csekély helyet foglal el, leginkább azért kedvelik, mert jó melegvezető. Ha tele rakják, alig néhány perc múlva már ki is adja a meleget. A szoba tehát igen hamar megmelegszik, de amily gyorsan fölmelegszik, épen olyan gyorsan le is hűl. A cserépkályhával való fűtésnél a kályha, mivel rossz melegvezető anyagból van készítve, csak nehezen melegedik át, de azután a magába fogadott meleget kisugárzás által csak lassan is adja ki.

A vaskályhának egyik kellemetlen hátránya az, hogy szénrel jól meg-rakatván, nemcsak fölmelegszik, hanem át is tüzesedik, ami a lakók egészségére határozottan ártalmas, még pedig azért is, mert a szoba porában lévő szerves anyagok rárakódván a kályhára, itt elégnék. Hátránya az is, hogy a szoba levegőjét nagyon kiszáritja, továbbá, hogy rajta gyakran repedések támadnak, amelyeken át széndőz lepheti el a szoba levegőjét.

A lakásnak főzőkályhával való megmelegítését már azért sem tarthatjuk célszerűnek, mert a meleg szobában a főzés által keletkező és sokszor igen kellemetlen ételszag és vízgőz határozottan ártalmára van szervezetünknek. Hogy itt a nehéz beteg meggyógyuljon, arról szó sem lehet, mert hiszen hiányzanak meggyógyulhatásának legelőnyösebb feltételei.

Főzőkályhás lakásban lakik 1388 személy (18,50%). cserépkályhás lakásban 16 személy (0,22%), meidingeres lakása van 50 személynek (0,66%) és vaskályhás szobában lakik 5789 személy, azaz valamennyinek 77,15%-a. Egyáltalán nem fűthető lakása 260 személynek van, vagyis 3,47%-nak.

A közegészségügy kérdéseivel foglalkozó tudósok az olyan lakást, amelyben nincs fűthető szoba, általában véve közegészségellenesnek tartják, de egészségellenesnek tartják az olyan lakást is, amelyben van ugyan egy fűthető szoba, de öt, vagy ennél is több személy lakik benne és az olyan lakást is, amelynek két fűthető szobája van ugyan, de a lakásban 7 személy, vagy ennél is több lakik.

Tekintettel arra, hogy egy-egy ilyen nem fűthető lakásra 5 „42, illetve szobára 5,30 lakos jut, bátran kimondhatjuk, hogy ezen munkásaink nemcsak a fűtés hiánya miatt szenvednek, hanem azonkívül még zsúfoltan is laknak.

Hogy mennyire meg nem felelők a nem fűthető lakások, annak bizonyítására fel kell azt is említenem, hogy ezeknek 43,75%-ában még 10 köbméter légtér sem jut egy-egy személyre. Ha azt kívánók, hogy egy személyre 20 köbméter levegő jusson, akkor

a nem fűthető lakásoknak 91,67%-a olyan, hogy nem felel meg a jó egészség követelményeinek.

A 48 nem fűthető lakásban összesen 64, azaz hatvan-négy család lakik, tehát egy-egy lakásra 1,33, illetve egy-egy szobára 1,30 család jut. Ezen lakásokban lakó betegeknek 20,83%-a albérlő és 4,17%-a ágyrajáró és valamennyinek 35,58%-ánál a légzési szerveknek a megbetegedése áll fenn. Nem meglepő ezek után, hogy munkásaink között olyan sűrű aratása van a halálnak!

Ha a fűthető lakásokat azon szempontból tesszük vizsgálat tárgyává, hogy öt, vagy ennél is több személy lakik bennük, akkor kiderül, hogy az összes fűthető lakásoknak

12:85 ⁰ /o-ában	1	fűthető	szoba	volt	5—	5 lakóval
9:70	”	1	”	”	6—	6 ”
8:50	”	1	”	”	7—	7 ”
6:30	”	1	”	”	8—	8 ”
2:82	”	1	”	”	9—	9 ”
1:61	”	1	”	”	10—	10 ”
0:51	”	1	”	”	11—	11 ”
1:61	”	1	”	”	12, 13, 14,	15, 16 és 17 lakóval.

Ebből is látható, hogy egyéb okoktól eltekintve, csak a fűthetőséget véve tekintetbe, valamennyi fűthető lakásnak 43,99%-át egészségtelennek kell tartanunk, sőt, ha az 5—5 lakóval bírótak leszámítjuk, akkor ezen lakásoknak 31,05%-át nagyon egészségtelennek kell mondanunk.

. . . Az ablakok számát illetően a következő megjegyzéseink vannak:

ablak nélküli szobában lakott 121 személy, azaz 1,61%			
1	ablakos	3911	52,13,,
2	”	3350	44,65,,
3	”	100	1,33,,
4	”	21	0,28,,

Az ablak nélküli szobákban lakó betegeknek 22,75%-a a légzési szervek megbetegedésében szenved. Kétségtelen, hogy bajuk ezen lakásokban nemcsak hogy javulni nem fog, hanem épen ellenkezőleg napról-napra rosszabbodik.

Az 1 ablakos szobáknak ...	Utcai volt: 14,59%-a	Udvari volt: 85,41%-a
a 2 ” ”	30,26	69,74
a 3 ” ”	44,44	55,56
a 4 ” ”	33,33	66,67

Tehát, amint látható, 3911 munkás nemcsak egyablakos szobában lakott, hanem még ezen munkások lakásainak 85,41%-a udvari, azaz nem elég világos és napfényes, vagyis egészségtelen volt.

. . . A főlvegt 1604 lakásnak szárazsági fokát illetően megjegyzem, hogy azok közül 306 volt nedves, illetve nagyon nedves. Egyszerűen nedves volt 251 és nagyon nedves 55. A nedves és nagyon nedves lakások valamennyi lakásnak 19,08%-át teszik.

A nedves lakásokban 1216 és a nagyon nedves lakásokban 303, tehát összesen 1519 személy lakik, azaz valamennyinek 20,24%-a.

Más szóval tehát, minden ötödik ember nedves, vagy nagyon nedves lakásban lakik.

A nedves és nagyon nedves lakásokban átlag 1 — 1 lakásra 4,96 lakó esik, minek folytán ezen lakások zsúfoltaknak tekintendők. A nagyon nedves lakásokban pedig 1—1 lakásra átlag 5,51 lakó jut. A nagyon nedves lakások közül a példa kedvéért kiemelem a következőket:

Madách-utca 7. szám: Ezen lakásban 12 személy lakik és benne egy-egy személyre 5,90 köbméter levegő jut.

Tátra-utca 1. szám: Itt összesen 11 személy lakik, akik 3 családot képeznek. Mindegyik személyre 6,28 köbméter levegő jut.

A nagyon nedves lakások között csak 7 és a nedves lakások között 28 utcai van, tehát a nagyon nedves lakásoknak 11,44%-a utcai és 88,56%-a udvari.

* * *

Az ágyaknak a számát a fölvetett 1604 lakásnak 92,83%-ában, azaz 1489 lakásban állapítottuk meg, míg a hátralévő 7,17%-ra, azaz 115 lakásra vonatkozólag nincsenek pontos adataink. Az 1489 lakásban összesen 3734 ágyat találtunk, vagyis átlagos számítás-sal egy-egy lakásra 2,50 ágy jut. Az 1489 lakásban összesen 6970 személy lakott. 6970 személynek tehát összesen 3734 ágya volt* vagyis átlagos számítás-sal minden 1,87 személyre jutott egy ágy. Ha azt kívánnók, hogy minden személynek legyen meg a maga külön ágya, akkor azt kellene látnunk, hogy összesen 3236 személy ágy nélkül marad.

Néhány lakásról külön is meg kell emlékeznünk.

A Váci-úton lakik egy vasöntő harmadmagával egy 10,50 négyzetmé-ternyi konyhában, amelynek hetibére 3 K, vagyis az egy évre szóló házbér 156 koronára rüg. Ennek a konyhának ablaka nincs és a világosságot az ajtó felülvilágítóján kapja. Betegellenőrünk jelentése szerint ágy egyáltalán nincs a lakásban és a 3 személy a földön alszik.

A Szent-Endrei-úton lakik egy napszámos albérlő hatodmagával. A lakás csupán csak egy szobából áll, amelyben ágy egyáltalán nincs és mind a hatan a földön szalmazsákon alszanak.

Arra is tekintettel voltunk, hogy betegeink közül hány hál egyedül vagy másod-, esetleg többedmagával. E tekintetben feladott kérdéseinkre valamennyi betegnek 96,32%-ától, azaz 1545-től sikerült pontos választ szereznünk. Az 1545 beteg közül maga hál 1035, azaz 66,90% és többedmagával hál 33,01%, vagyis 510.

Azon 510 beteg közül, akik nem hálnak egyedül, másodmagával hált 319, azaz 62,55%, harmadmagával 36,27% és negyedmagával 1,18%. Az 510 beteg közül családtaggal hált 96,47%, idegennel 3,53%.

Azon lakások közül, amelyekben betegünk idegen emberrel hál, felemlítem a következőket:

A Lujza-utcán egy szobából és egy konyhából álló pincelakásban lakik egy napszámos. A szobában összesen tízen lagnak. Minden egyes személyre 6,17 köbméter levegő jut. A szoba nedves, az árnyékszék a lakáson kívül van és a konyhában mosnak. A szobában csak négy ágy van. Betegünk tüdőgümőkórban szenved.

A Szondy-utcán lakik egy napszámos betegünk. Az egy szobából és konyhából álló lakást 12 személy foglalja el. Minden személynek 4,65 köbméter levegője van. A lakásban csak négy ágy van.

Ami az árnyékszékeket illeti, azt kívánnók, hogy minden önálló háztartásnak külön árnyékszéke legyen és egy árnyékszékre 10 személynél többnek semmiesetre sem szabad járnia.

Uffelmann szerint még a legegyszerűbb házban is minden családnak külön árnyékszékkel kell bírnia és Nussbaum is minden lakás számára külön, árnyékszékkel követel. A *Berliner Spar- und Bauverein* házaiban dr. Albrecht szerint alapföltételnek tekintették, hogy minden lakást külön árnyékszékkel kell ellátni.

Összesen 1589 lakásban állapítottuk meg az árnyékszék milyenségét és kiderült, hogy 1041 lakásnak (65,51%) az árnyékszéke a lakásban és 548-é (34,49%) a lakáson kívül van. A fölvevett lakásokban összesen 823 pöcegödörös árnyékszék van. Míg a fővárosban átlag az összes épületekben 18,67, sőt a lakóházakban csak 18,18 a pöcegödörös árnyékszékek száma, addig a munkások által lakott házaknak 51,79%-ában.

Mosókonyhában mostak 394 lakásnak lakói, tehát a lakásoknak 24,56%-ában. A konyhában végezték a mosást az összes lakásoknak 63,91%-ában és végül a szobában, illetve a lakásul szolgáló puszta konyhában vagy puszta kamrában mostak a lakások 11,53%-ában.

A munkásoknak szűk lakása néha a zsúfoltság folytán válik nedvessé. És ezen nedvességet természetesen igen jelentékeny mérvben fokozza még azon körülmény is, hogy a lakásban elég sűrűn nemcsak főznek és mosnak, hanem fehérneműt is szárogatnak.

Azon lakásokban, amelyekben a szobában mosnak, összesen 685 személy lakik és itt lakó betegeinknek 27,56%-a a légzési szerveknek a megbetegedésében szenved.

... A fővárosban 1217, a főváros szomszédságában pedig 387 lakást vettünk fel. Az 1217 fővárosi lakás közül nem rendelkezett vízvezetéki vízzel 81 (6,65%). Azt kétségkívül örvendetes dolognak tartjuk, hogy a lakások 93,35%-ának volt vízvezetéki vize, azonban a vízvezetéki vizet használó lakásoknak csak 19,45%-ában volt a vízvezeték a lakásba bevezetve, míg a többi 80,55% lakásnak lakói a vizet a lakáson kívül voltak kénytelenek beszerezni.

Igen fontos, hogy ezen 80,55%-nak lakói a vízvezetéki vizet mind nem is találhatták meg a házon belül, hanem az utcai vezetékre szorultak. A vízvezetéki vizet használó összes lakásoknak 6,07%-ában a lakosok az utcai vezetékre voltak utalva, ami ellen kifogást kell emelnünk, mert azon körülmény, hogy ezen lakosokra nézve a víznek megszerzése sokszor kellemetlen nehézségekkel van összekötve, a vízzel való túlságos takarékosagra inti őket, pedig minden egyébvel inkább szabad takarékoskodni, mint a vízzel.

A vízvezetéki vízzel nem rendelkező 81 lakásban 416 személy lakott, tehát egy lakásra átlag 5,13 lélek jutott és így nem elég, hogy zsúfoltan lagnak, nem elég, hogy közülök csak ötnek jutott 20 köbméter levegő, még elég vizet sem használhatnak.

A vidéki 387 lakásnak lakói kútvizre vannak utalva. Ismeretes, hogy a közönséges nyílt kutaknak vize tulajdonképpen talajvíz. Ez a talajvíz annál kevésbé tiszta, minél inkább tisztátalan magának a község területének a talaja. A kútvizet igen gyakran az eső által odahozott trágyával és egyéb piszok is fertőzi. Nem ide tartozik annak tárgyalása, hogy milyennek kell lennie az iható kútvíznek, azért itt csak azt kívánom konstatálni, hogy a 387

lakás közül 45-nek lakói „rossz” ivóvizet kapnak. Így tehát az ezen lakásokban lakó 221 személy egészsége az ivóvíz által is állandó veszedelemben forog. Annál sajnálatosabb ez a dolog, mert a 221 személy nemcsak zsúfoltan lakik, hanem közülök összesen is csak 16-nak jut 15—15 köbméter levegő, a többinek pedig 6,25, 5,60, 4,56, 3,40, 2,42 stb. jut. És ezen 45 lakásban lévő 45 betegünk közül 12, azaz 26,66% a légzési szerveknek a megbetegedésében szenved.

Ezen lakásoknak egyikéről (Újpest: Váci-út) például azt jegyzi meg betegellenőrünk, hogy a szoba piszkos, benne ruhát szárítanak és az ágynemű piszkos és rongyos. Egy másik lakásnak egész berendezése 1 ágyból, 1 ládából és 1 székből áll.

Újpesten az István-utca 8. szám alatt fekvő betegünk szobájába becsurog a víz, mikor esik az eső. Ugyancsak Újpesten (Nyár-utca 75. sz. a.) 8 személy lakik együtt, akik között egy 23 éves tüdővész asztalos is van. Egy személyre 592 köbméter levegő jut. Nemcsak hogy ágyneműjük nincs, hanem még szalmaszákjuk sincs és enélkül fekszenek a földön.

Hogy a munkások által lakott lakásokban azoknak egészsége megóvható, megbetegedése megelőzhető és betegsége meggyógyítható legyen, arra a pénztárnak legnagyobb áldozatkészsége mellett sem lehet számítanunk mindaddig, míg a munkáslakások ügye rendbe nem hozatik. Mivel a munkások alacsony bérök folytán feleségüket is gyári munkára kénytelenek fogni, majdnem mindenütt, ahol munkások laknak, az egész házban, a lépcsőn, a folyosón és még inkább a lakásban szinte leírhatatlan a szenny és a piszok. Magában a lakásban is a bútorzat rendszeren igen hiányos és ami meg is van, az töredezett és ócska. Elég gyakran előfordul az is, hogy a munkásnak lakását prostituáltak foglalják le, a munkás pedig maga a családjával együtt a konyhában húzódik meg.

Sem az alkoholelles mozgalom, sem pedig a tuberkulózis szörnyű pusztításai ellen való küzdelem addig eredményre vezetni nem fog, míg a lakáskérdés nincs megoldva, mert az alkoholkérdés és a tuberkulózis kérdése is nagy vonásaiban tulajdonképpen nem egyéb, mint a lakásügynek a problémája.

Mielőtt a lakásfölvételeinkből vett ezen rövid ismertetésemet befejezném, ismételtlen is hangsúlyozni kívánom, hogy a rendelkezésemre bocsátott adatokat minden célzatos csoportosítás nélkül dolgoztam fel. Sajnos, az eredmény, amelyre jutottam, nagyon szomorú, de ki tagadhatná, hogy munkásaink valamennyien megdöbbenően mostoha viszonyok között élnek?! **Bród Miksa.**

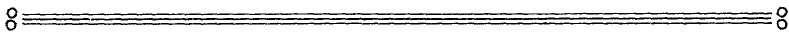
8=====8

Új érettségi szabályzat Ausztriában.

A modern szellem erős ököllet döngeti mindenütt az iskolák kapuit, s ha nem tárják is ki előtte a kaput, örülünk, ha néha legalább a kulcslyukon besurran egy kis modernebb gondolkozás. Az új osztrák érettségi szabályzat is nyitott egy kis utat az emberibb és felvilágosodottabb gondolkozásnak, de egészében mégis a régi szellemet ápolja tovább. A besurranó új szellem jele, hogy az írásbeli vizsgálat sikertelenége nem akadályozza meg a szóbeli vizsgálatra bocsátást, vagyis az írásbelin nem lehet megbukni s mindenkinek alkalmat nyújtanak

arra, hogy tudását a szóbeli vizsgálaton bemutassa. A másik örven-
detes intézkedés, hogy a szóbeli vizsgálat célja nem adatok tudá-
sának kipuhatólása, hanem a bizottságnak a tanuló általános művelt-
ségéről, szellemi látóköréről kell meggyőződnie, tehát a vizsgálat nem
leckelekérdezésből áll, hanem szabad kollokvium alapján kell tudomást
szerezni a tanuló érettségéről, vajjon elég alapot szerzett-e a főiskolai
tanulmányok megkezdéséhez. Eltörölték az osztályzást is az egyes tár-
gyakból s a bizonyítvány csak általános ítéletet mond arról, hogy a
jelölt érett vagy még nem érett. A bizonyítványba azt is beírják,
hogy ezt az ítéletet a bizottság egyhangúlag vagy szótöbbséggel mon-
dotta-e, vagy pedig kitüntetéssel nyilvánították érettnek a jelöltet.

A vizsgálat anyagát azonban még a régi szellem szabta meg.
Hiába kér maga számára nagyobb teret a középiskolában a természet-
tudományi tanítás, a nyelvi és irodalmi tárgyak erősen védik helyüket.
Hiába ostromolta meg Bécsben, ép a középiskolai reformról tárgyaló
tanácskozás alkalmából Ostwald, a híres chemikus, a középiskolák
nyelvi tanítását s lépett sorompóba a filológia túltengése ellen és a
természettudományi tanítás erősítése mellett,*) ez az új érettségi
szabályzat a gimnáziumi vizsgálatból a természettudományi ismereteket
csaknem teljesen kihagyta. Az írásbeli vizsgálat tárgyai: értekezés az
iskola tanításnyelvén, fordítás latinból, fordítás görögből. A szóbeli
vizsgálat tárgyai: az iskola tanításnyelvének irodalma, latin vagy görög
nyelv (a két nyelv közül a tanuló abból a nyelvből tesz szóbelit,
amelyikből jobb az írásbelije), hazai történet és földrajz, matematika.
Tehát egészen elmaradt az érettségi vizsgálat tárgyai közül a termé-
szettan. A reáliskolában a nyelvi dolgozatokon kívül az ábrázoló
mérten is tárgya az írásbeli vizsgálatnak. A szóbelin az anyanyelven
és modern nyelveken kívül a vizsgálat tárgya még a hazai történet
és földrajz, matematika, természettan és ábrázoló mérten. Ez a
reáliskolai érettségi azonban csakis a technikai főiskola (műegyetem)
látogatására jogosít. A tudományos pályákat csak a gimnáziumi éret-
tségi bizonyítvány nyitja meg, s a leendő orvostól, ügyvédtől, termé-
szettudóstól csak azt kérdik meg, milyen filológiai és történelmi ismer-
eteket szerzett a középiskola nyolc osztályában, természettudományi
ismereteire nem kíváncsi senki. (—a.)

Goya-kiállítás Bécsben.

Goya művészete egy pontban különvállik minden más művésztől.
A formájának van egy hibája. De mivel a tartalmának is van
egy hibája, a kettő összeáll és képeznek együtt — egy erőt. Mely
erő belenyúlik egy nagy szükségletünkbe. Ez teszi nagygyá, nagygyá
nekünk és most. De mert nem az alaperőkből való erő, mert egy
idegkövetelményünk kegyeiből él, nem mondhatni, megmarad-e nagynak.
Alapereje a művészetnek az egyensúly. Az ezer formát játszó,
ezer súllyal kiszűrozott egyensúly. Amely mindennemű izgalmat a

*) *Naturwissenschaftliche Forderungen zur Mittelschulreform.* Vortrag
gehalten am 3. Dezember 1907.

végén boldog izgalommá, békében teljessé tesz. Amely kerekké, zárttá tesz mindent, amit megfog; és ha az maga a vad chaosz: keretbe szorítja; ha maga a végtelenség fonala: kivágja egy darabját és összeköti a két végét. Minden művészi formák legmélyebb ereje, metafizikus ereje: az egyensúly.

A festészet egyensúlya foltokban jelenik meg és vonalak futásában. Legyenek akár holt dolgok jelei a foltok, akár a rohanó élet betűi: a keretnél meg kell állniok. Mert ha a keretből kimutatnak, ha a keretet önkénynek érezzük és brutálisnak az elmetszést, akkor megszűnt az egyensúly és a zártság; valami tátongás maradt a helyén, valami kínzó, örökké sértő. Bizony a keret nem önkény, szükség-szerűség az. Születése és halála a képnek: semmi sincsen rajta kívül. Ezért, ami benne történik, kell hogy zártan történjék, hogy elkészüljön a határig, egészzé legyen.

Goyából hiányzott az egyensúlyok érzése. Zavarosak, fájók a foltjai, kívül-belül disszonáns a vonalmuzsikája. Az alakjainak semmi közük sem egymáshoz, sem a térhez, sem a síkhoz. Őt vonással olyan rendtelenséget tud teremteni, hogy az bátran szimbolizálhatná — a legelsőelőtti napot. Elképedve konstatálja mindezt az ember. Páratlan eset a történetben. Egy óriás, aki a dolgokat külön-külön oly erővel és tűzzel nézi, mint előtte kevesen; és nem képes összemérlegelni, egymáshoz dekoratív viszonyba hozni őket, nem képes jóleső, nyugodt képet csinálni, ha egynél több embert ábrázol. Az ő lapjai előtt nincsen pihenés. Aki érzékenyen érzi a foltok játékát, rosszul boldogul vele. Talán otthagyja; talán, ha tud, eltekint ettől a nagy hibától és nézi, ami marad. De mit tegyen az, aki nem tud eltekinteni?! Aki mindent, a hibákat is csak pozitíve tudja érzékelni?

Megtalálja az is, csak nagyon keresi valami módját az élvezésnek. Van, amint tudjuk, Goyának még egy hibája. A nagyon tárgyilagossá szimbolizmusa. Mert hiba ez a tárgyilagosság, mihelyt hatásában megmarad tárgyilagosságnak és a dolog a nézőben nem oldódik érzéki szimbólummá. Hiba, ha izoláltan állnak a dolgok és nem akarnak jelenteni semmit sem addig, amíg meg nem magyarázták őket. Pedig Goyánál ez így van. A dolgok némák. Nem érzünk semmit; csak talán valami egészen különös zavar-érzést; és várjuk a kommentárt. Más érthetetlen allegóriát élvezhetünk a festőiségében, örülhetünk a vonalainak, itt a foltok borzongást adnak. Borzongást?! De hát az ábrázolt dolgok mást adnak, nem borzongást azok is? És egy csapásra mintha kinyílnának a titkok. Egyet mondanak, mélyen egyet, a formák és a tárgyak: a chaoszt mondják és ezer kínját. Egyszerre nagy belső igazukat látjuk a rossz és gyötrő foltoknak. Bölcsnek látjuk, hogy nem jó foltokká lett a borzongás: mert a jó folt, akárhogy, de mindig örömet ad, tehát itt megölné, amit szülni akart, az irtózást. Így pedig amit kínzásra kieszelt, az kínzóvá is lesz. És akinek kell a kín, az oda megy és iszik az ő forrásából.

Fekete vizek bugyognak az ő forrásából. Gonosz, gáncsvető ördögök járnak oda itatóra; elkárhozik, aki issza. Gyehenna-muzsikák zúgnak. Földalatti menüettek táncmestere, Goya fuldoklók karához járja a táncot. Taktusban himbálódik az akasztottak teste. És valami

sárkány-legény, patkányette kancsal pofával rángatja a lantot a makabre-tánchoz. Kétfejűek sírnak; hátbalónek valakit; nagyszakállú bölcsék hajlonganak a macskapúpos elefánt előtt. Kötelen táncol egy fehér gebe. Seprűvel vernek fekete lányok holmi kopasztott embercsibéket. Rokokó-szajhák kendőben dobálnak egy férfit. És megjelenik Kronosz és seprűvel kiszemeteli a bandát. Kimászik a sírjából egy hulla és hullaujjával felírja valahová, hogy „Nada”, „semmi”. Ez a Goya világa. És ezt ki tudná elgondolni szép, simogató vonalakba fonva, ki nem érzi világosan, hogy egy új, akár formátlan formának kellett megszületnie, hogy ezt az ezer, idegenül sebző érzést kimondja, kísérje. Mért védjük a Goya rossz kompozícióját? Két okból védjük. Először mert igaz, hogy a „caprichos” és a „proverbios” gondolataihoz szimbolikusabb kompozíciót elgondolni nem lehet. Érezzük, hogy ki kellene tágítani a törvényeket, melyek ezt kizárják. Másodszor mert a kompozíción kívül annyi nagy, most-eleven értéket érzünk benne, hogy akármit megbocsátunk érte, szépnek akarunk látni mindent, amit csinált. (És talán ez a második az elsőnek is az oka.) Goya legnagyobb értéke a tárgyvilágos ereje, a nem-poéta, nem-artista, reális érzése. A művészet formáit nem érezte nagyon, a természetét úgy, ahogy mélyebben nem lehet. Ahogy Mária Louísát, a hülye IV. Károly komisz kis nejét festette, azt az asszonyt, aki mindenkié volt Madridban, úgy pikturát még keveset csináltak. Ahogy abban az állásban ki van fejezve, milyen zavarba hozza a nőt a szokatlan vertikális helyzet, hogy a keze tétlenül lóg alá és csak a szeme vigyorog és a szája vonaglik, azt nem festette addig ember. Tizian-színekben él ez a kép (nem az impassible Velasquez színeiben). Melegen ragyog a Bermudez szépasszony arcképe. De mindenütt, a festményekben is a karakter, a tárgy fontos, nem az artisztikus értékek. De a tárgy új artisztikumká lesz. És Goya helyzete is különhelyzet marad a pikturában: ő — a még sátánizmusában is — egy nem-művészetnek, a csak-naturalizmusnak zseniális művésze.

Popper Leó.

8=====8

Kortörténeti jegyzetek.

A fővárosi községi partalakulás és a gazdasági érdekek. — Külföldi magyarok. — Revue de Hongrie. — Meghalt a Thalia!

A társadalmi élet törvényszerűségeit kutatók számára mostanában nagyon érdekes és tanulságos események folytak le a főváros községi életében, melyek okozati összefüggéseikben szinte kísérleti igazolását adják a történelmi materializmusnak vagyis a gazdasági érdekek domináló szerepének a társadalmi s- politikai jelenségek alakulásában.

Budapest városi képviselőinek partalakulásáról van szó, mely általánosan fölkelte a közérdeklődést és mely különösen azért hat izgatólag az elmékre, mert — alaptényezőjének nagyrészt fel nem ismerése, de részben talán tudatos észre nem vévése folytán — másod- s harmadrendű dologi és személyi momentumokkal kívánják megfejteni s így természetesen kielégítő megoldást nem nyerhetnek.

Nem lesz tehát, úgy véljük, érdektelen, ha egyszer természettudományi tárgyilagossággal elemezzük a sokat hánytorgatott kérdést.

Midőn 1873-ban Budapest megalakult, 400 városi képviselője, a cenzusos választói jog, de még inkább a virilizmus folytán, mely szerint a képviselet fele az 1200 legtöbb adót fizetők közül választandó, túlnyomóan a vagyonos polgárságból került ki és pedig az ipar s kereskedelem fejletlenségénél fogva nagyrészt ingatlantulajdonosokból s jómódú lateinerekből. Ebben a képviseletben pártok sem formailag, sem tényleges koalícióként nem alakultak ki. A képviselők kerületenként szervezkedtek s egyes közös megállapodások érdekében, különösen a választások irányítására, a kerületenként (a IX. és X. kerület a képviselet szempontjából egy kerület) 5 tagból álló ú. n. 45-ös bizottságot alakítottak. E szervezetekben a képviselet a városnak ügyeit, a városnak az akkori szükségletekhez képest elegendő jövedelmi forrásaiból, a vagyonnak kellő kíméletével és a kerületi érdekeknek kölcsönös respektálásával, a *diligens pater familias* gondosságával vitte. Ez volt a közgyűlés patriarchális kora, mely körülbelül a 80-as évek közepéig tartott el.

Az 1873-i válság kiheverése után megindult gazdasági fejlődés, mely a két kiállítás közt (1885. és 1896.) vált legintenzívebbé, a városi képviselet képét is lassanként átalakította. A patricius képviselők kimaradoztak, kihaltak s helyükbe nyomultak az ipar s kereskedelem képviselői és pedig a virilizmus folytán nem a nagyobb számban levő közép- s kisiparosok s kereskedők, hanem a nagytőke emberei és ezek gazdasági függelékei. A kapitalizmusnak a közgyűlésen való térfoglalása különösen akkor fokozódott, midőn a főváros hatalmas fejlődéséből kifolyólag bekövetkeztek egyfelől a közszolgáltatási üzemek, különösen a közúti vasút és a gáz nagymértékű fejlesztésének szüksége, másfelől az anyagilag erősen igénybe vett város hitelszükségei. Most a közszolgáltatási üzemi vállalatoknak és a nagy pénzüzeteknek fontos érdekükké vált a közgyűlésen domináló szerephez jutni, ami a fővárosi törvény enyhe összeférhetlenségi rendelkezései mellett és a községi választások vezetésének részben közvetlen kézbe vétele, részben a választásokat vezetőkkel megfelelő érdekösszefüggések létrehozása útján sikerült is. A községi választások irányítására később a szövetkezetek is igen alkalmasaknak mutatkoztak, mint közvetítők a nagytőke képviselői és a kispolgári választók közt. A nagytőke, illetőleg nagy intézetek uralmát — mely pártalakulásban nem jutott kifejezésre, hanem a kerületi és 45-ös bizottsági kereteket megtartva, paktumok és *ad hoc* koalíciók útján érvényesült — jelzik az 1891-iki gázszerződés, az 1895-iki közúti vasúti szerződés és a főváros kölcsöneinek története.

A kapitalista uralom, mindig erősbbödvé, korlátlanul a kilencvenes évek közepéig állott fenn. Ekkor visszahatásaként, de kétségtelenül az alapítók személyében fekvő okoknál fogva is, a fővárosnak két kerületében életre keltek az első községi politikai program alapján álló községi pártok; előbb a VI. kerületben Vázsonyi Vilmos vezetése alatt a demokratapárt, majd az I. kerületben Kasics Péter vezérlete alatt a szabad polgári párt. Mindkét párt ugyanazon társa-

dalmi rétegből került ki és pedig a kispolgárságból, vagyis abból a rétegből, melynek a fennálló választási rendszer mellett az érvényesülésre még reménye lehetett. Mindkét párt tehát gazdasági alapon jött létre; azonos programjuk kiemelkedő pontjai a virilizmus eltörlése és a közszolgáltatási üzemek községestése lettek. A két pártot — melyekben tehát a kispolgárság lépett sikra a nagytőke képviselőivel szemben — a személyi vonatkozásoktól eltekintve megkülönböztette azonban bizonyos felekezeti jelleg; a demokrata pártban a zsidóság lépett erősen előtérbe, a szabad polgári párt pedig, különösen későbbi, Kasicstól főleg személyi okokból való elválása után bekövetkezett fejlődésében, klerikális-antiszemita színezetű lett. A kispolgári pártok felekezeti színezete másodlagos jelenség ugyan, de ép az ezúttal szorosán véve tárgyalandó fejleményekre való kihatása miatt e körülmény megállapítandó. Több évi harcokból és kompromisszumokból álló küzdelem után mindkét pártnak sikerült a városi képviselőletben helyet foglalnia, az ellenkező gazdasági alapon álló közgyűlési többség ellenzékeként. Az ellenzéki pártoknak, még pedig községi pártokként, a közgyűlésbe való bevonulása azonban a kapitalista többséget pártalakulásra nem készítette; a kerületi és a 45-ös bizottsági szervezet, különösen a kerületi törzsfőnöki rendszer kifejlődésével virágzásnak indult paktumokkal, a közgyűlési többség érdekeit teljesen biztosította annál inkább, mert az I. és VI. kerületi ellenzéknek más kerületekből való megerősödése megakadályozhatónak látszott azzal a módszerrel, hogy a közgyűlési többség az alakuló ellenzéki frakciók vezetőit kompromisszummal városi képviselői mandátumhoz juttatta. Ily körülmények közt tehát valószínűnek látszott, hogy az ellenzéki pártok belátható időn belül a városi ügyek vitelére lényeges befolyást gyakorolni alig fognak. Ez volt a helyzet, mikor az országos politika, a nemzeti küzdelem, váratlan fordulatot idézett elő.

Mielőtt azonban a további fejleményekre rátérnénk, jeleznünk kell a városi képviselőlet eddigi szerepét az országos politikában.

A fővárosi képviselőlet többsége mindig kormánypárti volt, előbb Deák-, majd szabadelvű párti. Az országos politikában uralkodó nagybirtok- és nagytőke érdekeltységnek szükségkép együtt kellett éreznie a fővárosban uralmon levő hasonló érdekeltséggel. A kormánnyal való viszony természetesen annál bensőbb lett, minél inkább váltak a kormány jóindulatára szoruló nagy intézetek a közgyűlésen dominálóká. A községi és az országgyűlési képviselői választásokat ugyanazon kezek irányították. Az országos ellenzéknek a VI. kerületen kívül, hol a demokrata párt jutott uralomra, csak a IV. kerületben sikerült felülkerekednie és a községi választásokat is kezébe kapnia, de ez az ellenzék gazdasági tekintetben a kormánypárti többséggel egynemű volt s így a községi ügyekben többnyire együtt is járt vele; megjegyzendő, hogy közvetlenül a nemzeti küzdelem előtt a IV. kerületben az országos képviselőválasztásoknál ismét a kormánypárt győzött. A IV. ker. ellenzékiek Sasoknak nevezik magukat. A közgyűlés egészében hű kormánypárti volt, mely a mindenkori miniszterelnököket díszpolgárokká választotta, de némi hazafias díszül platonikus határozatokat hozott az önálló vámterület s más nemzeti követelések érdekében.

Midőn a nemzeti küzdelem egész erejével kitört, a fővárosi közgyűlésnek a képe a következő volt: az országos politika szempontjából a közgyűlés túlnyomó többsége szabadelvű párti; az ellenzéket az I. ker. szabad polgári párt, a IV. ker. sasok, a VI. ker. demokraták és a többi kerületek, különösen a IX—X. ker., néhány egyéne képviselik. Gazdasági szempontból azonban az ellenzék, a kispolgári érdek, csak az I. ker. szabad polgári és a VI. ker. demokrata pártban él, a többiek a nagytőke és érdekeltségének képviselői.

A nemzeti küzdelemben a főváros képviselétéből kezdetben természetesen csak azok vettek részt, kik az országos ellenzék voltak s közülök különösen Vázsonyi Vilmosnak jutott szerep, ki a parlamentnek is ellenzéki tagja volt s e minőségében a vezérlő-bizottságba került. A későbbi fordulatokban, különösen az abszolutisztikus kormányzat beálltával a nemzeti küzdelem követeléseire a fővárosi képviselőt többsége is teljesen alkalmazkodott, hisz királyi biztosi kormányzatban is volt része; sőt alkalmazkodott a változott helyzethez is, amennyiben a koalíció uralomra jutásával a főváros 9 képviselője közül 6 függetlenségi mandátummal jutott a parlamentbe. A közgyűlési többséget ez eljárása sem tudta azonban az uralomra jutott koalíció előtt menteni; nyomta a romba dőlt szabadelvű párt szelleme és ostromolta a régi ellenzéki pártok vágya a fővárosi községi uralom birtokáért.

Ebből a helyzetből, ha uralmát veszélyeztetni nem akarta, a közgyűlési többségnek kivezető utat kellett találnia és pedig rögtön. A régi kerületi és kerületközi szervezet, melyben a községi politika irányítása az országos politikával nagyon is összeolvadt, erre alkalmatlannak látszott. A községi politikát, legalább pillanatnyilag, minden áron le kellett kapcsolni az országos politikától. Ez pedig másként, mint kizárólagos községi program alapján álló községi párt alakításával nem volt lehetséges. Fel kellett tehát állítani a községi programot és megalakítani a községi pártot. De milyen legyen a program? Feltétlenül versenyképesnek kell lennie a már létező községi pártok, a demokrata és a szabad polgári párt nagyjában azonos programjával, tehát feltétlenül tartalmaznia kell annak sarkalatos pontjait, a virilizmus eltörlését és a közszolgáltatási üzemek községezését. De a pártnak vezér is kell. Ki legyen az? A törzsfők a koalíció előtt diszkreditálva vannak, tehát alkalmatlanok. Ki lehetne hát? Senki más, csak Vázsonyi Vilmos. Miért? Ő volt az egyedüli kiemelkedő alakja a közgyűlésnek, aki szabadelvű felfogású és nemzeti szempontból, a nemzeti küzdelemben viselt szerepénél fogva, posszibilis volt, azonkívül a programját is át kellett venni. De, hogy lehet az ellentétes gazdasági alapon álló Vázsonyit megnyerni? Itt aztán kapóra jött Vázsonyinak a koalíciós uralom reakciós s esetleg antiszemita színezetű politikájától való félelme, melyet egyébként a régi közgyűlési többség jó része szintén osztott. Ennek a félt politikának a városházán esetleges uralomra juthatását megakadályozandó, ment bele Vázsonyi abba, hogy az ellentétes gazdasági alapon álló közgyűlési többségbe kis pártjával beleolvadjon és annak vezérévé váljék; a régi közgyűlési többség pedig névleg elfogadta a demokrata községi programot.

Így jött létre a nagykapitalista és a kispolgári elemek fúziójából Vázsonyi vezérlete alatt az egy évnél alig tovább élt egyesült községi demokrata párt. Hogy ez a párt szétbomlott, a legtermészetesebb dolog; szét kellett bomlania a legelső gazdasági kérdés éles fölvetésénél. Hogy ezt Vázsonyi nem látta előre, ez volt az ő hibája; hogy Vázsonyit e pártalakulásba bele tudta vinni, ez volt a régi közgyűlési többség taktikai sikere, mellyel uralmának a kritikus hónapokon átjutását biztosította. De lássuk a további fejleményeket.

A nagy demokrata párt, mely az V., VI., VII. és VIII. kerület városi képviselőiből és a III. kerületi képviselők egy részéből állt, feltétlenül dominálta a közgyűlést és eleinte nemcsak a szavazásoknál mutatott szerves egységét, hanem az érzelmi harmóniát sem zavarták a mélyben rejlő ellentétek. Az ellenzék azonban csakhamar gondoskodott a harmónia megzavarásáról. Majd minden közgyűlésen szemére vetették Vázsonyinak, új párthíveinek a pártprogrammal a múltban ellenkező magatartását és készítették a vezért arra, hogy párthívei múltjával való minden közösséget újra s újra megtagadjon s ezzel valósággal nyilvánosan megbélyegezze őket. Majd a gázgyári összeférhetlenségi kérdés fölvetésével a párt néhány oszlopos tagjának kilépését kényszerítették ki. Azután jött a telekértékemelkedési adó javaslata, melynél már a gazdasági ellentétek mutatkoztak; de ezúttal a vezér még a pénzügyi bizottságban való leszavaztatás sebével menekült. Majd ismét alkalom nyílt az érzelmi ellentétek fokozódására; Vázsonyi, úgy látszik a saját új párthívei által programjára gyakorolt nyomást ellensúlyozandó, a szocialistákkal rokonszenvező nyilatkozatot tett, ami kapitalista híveinek nem volt innyére, bár javukra vált s következményeiben szintén hatott a párt szétbomlására. Végre azután következett az adóemelés kérdése, melynél Vázsonyi most már feltétlenül érvényesíteni akarta új pártja által is elfogadott régi programjának egyik alapelvét, a kispolgárság kedvezményezését az adóteher megosztásában. Akaratát azonban ezen második gazdasági kérdésben sem tudta keresztülvinni; a kapitalista érdek ismét legyőzte a kispolgárokét. De mielőtt ez a kikerülhetetlen tény bekövetkezett volna, Vázsonyi felrobbantotta saját pártját.

Ezt a pártbomlást sokfélekép magyarázzák; holott ilyen magyarázat csak egy van: az, melyet már jeleztünk. A kapitalizmus és a kispolgárság ideig-óráig mehet együtt, akkor is csak erős külső nyomás alatt, de az ilyen koalíció csak ideiglenes lehet, mert az ellentétes gazdasági érdekek szétfeszítik. Ha a nagy demokrata párt valahogy át is siklott volna az adóemelésen, szétbomlott volna a gázgyár beváltásának kérdésén, vagy más gazdasági kérdésen. Kétségtelen azonban, hogy Vázsonyi maga is hozzájárult a bomlás ily korai bekövetkezéséhez, mert régi párthíveivel együtt a szocialisták felé fordulásával új híveit, a régi közgyűlési többséget visszasegítette a kormány jóindulatába, ami e többség érdekeinek mindenesetre jobban megfelel, mint a kispolgársággal való koalíció.

A politikai viszonyok okozta kilengés után a főváros közgyűlésében előállott tehát az előbbi helyzet. A kapitalista közgyűlési

többség ismét pártalakulás nélkül — hisz tényleges programja nem is alkalmas pártalakításra — a kerületi és kerületközi szervezetekben fog működni és az eredeti demokrata párt ismét elfoglalja helyét az ellenzéken a (mostanában ugyan a kerületközi értekezleteken is részt venni szándékozó) szabad polgári párt mellett, mellyel azonban azonos gazdasági alapja előbb-utóbb össze fogja hozni s amitől ma csak felekezeti ellentétek választják el.

És e helyzetben már csak a községi választói jog reformja fog változtathatni. (X.)

* * *

Valamikor az volt minálunk a hazafiak és demokraták egyik főbaja, hogy nagyuraink külszágokban élnek, az itthonlevők keserveit nem látják, nem érzik, sőt fokozzák, mert jövedelmüket külföldön költik el. Az abszentizmus, amint a tünemény tudományos műszava hangzik, ma sajnos más tartalmat kapott. Ma itt élnek ők, a grófok, bárók és egyéb ezerholdasok, és látják az itthonlevők keserveit, mert hiszen ők kormányozzák az országot, a megyétől föl a minisztériumokig, a földművelésügytől a közoktatásügyig. Itt vannak, de mi bizony nehezen tudjuk megérteni, miért hívták őket csak egyszer is vágyakozva vissza, holott mi, mai nemzedék, ha tartózkodási helyük tekintetében óhajt kell kifejeznünk, messzebb kívánjuk őket, mint ahol a bors terem.

Helyükbe a mi napjainkban más típus lépett. A külföld magyarjai — ahogy őket Petőfi korholva nevezte — nem nagyurak többé, hanem íróemberek; nem gazdagok, hanem többnyire szegények; s nem azért viszik a külföldre a honit, hogy ott elköltsék, hanem azért, hogy itthon éljenek meg belőle.

E fiatal emberek pályafutása többféleképp kezdődik, de valamennyi egyformán végződik. Az alapföltétel valamennyinél: valamely idegen nyelv ismerete, nemcsak szóval, de írásban is. Írásban, ez a fontos. Az egyik azzal kezdi, hogy a hazai hivatalos tudósok (nem tudomány) személyes szolgálatába szegődik. A nagy hazai tudós írásaival itt az ördög sem törődik: a szolgálatkész fiatal ember gondoskodik róla, hogy — többé, de nagyobbára kevésbé jó fordításban — a külföld figyelme fölhívassék a nagy elme alkotásaira. Könnyen belátható, hogy néhány fordítás folyóiratokban, néhány ismertetés, sok levél stb. és a fiatal ember hamarosan „előkelő külföldi tudományos összeköttetésekkel” bír. Hisz az emberek oly udvariasak a külfölddel szemben. A folytatás: külföldi ösztöndíj, már személyes összeköttetések, „híresség” itthon és künn . . .

A másik fiatal ember megfordítva kezdi. Ő nem a hazai tudósok szolgálatába szegődik (sokan vannak már a szolgálatban), hanem a külföld nagyjait szolgálja Magyarországon. Ő nem a magyar dicsőséget hirdeti külföldön, hanem a külföldi tudósok műveiről ír magasztaló ismertetéseket magyar folyóiratokban. S gondoskodik róla, hogy a külföldi tudós ne csak a *támpéldányt* kapja meg, hanem — lehetőleg nem hű — fordítását is a cikknek. És levelet is persze, szepet, hízelgőt. Mi természetesebb, minthogy néhány ismertetés után egész sereg szép válaszlevél birtokában van az ifjú. Hisz a tudósok

oly hiúk a külföldön is. És amikor az „előkelő külföldi tudományos összeköttetések” megvannak, a folytatás itt is: külföldi ösztöndíj, már személyes összeköttetések, „ híresség” itthon és künn . . .

Hogy künn aztán mit csinálnak? Hát ugyan mit csináljanak? Folytatják panegyrikosi hivatásukat. Ő általuk tudja meg a külföld, hogy nemcsak Földes Béla és Beöthy Zsolt tartoznak „a legnagyobbak közt is a legnagyobbak közé”, hanem hogy Apponyi páratlanul liberális politikus, Kossuth Ferenc tüneményes zseni, Darányi a szegény munkásnép apja, stb. Ő általuk tudja meg, hogy Magyarország *a szabadság szigete*, hogy tejjel-mézzel folyó Kánaán, hogy ismét új törvények léptek életbe a mezőgazdasági munkások *javára*. Ok viszik világgá, hogy a nemzetiségi kérdés *lelketlen agitátorok* műve, hogy a szocialista vezérek a *habsburgi abszolutizmus* szárnysegédéivé szegődtek, hogy . . . De minek folytassuk? Ők viszik világgá mindazt a hazugságot, aminek leleplezését immár a büntetőtörvénynyel akarja megakadályozni a szabadság szigetének demokrata kormánya.

Amit ellenben nem tud meg ő általuk a külföld, az ennek a szerencsétlen országnak a szerencsétlensége, a nyomorúsága, a szolgáltsága, az elmaradottsága. Amit nem szórnak világgá, az a magyar népnek könnye, véres verejtéke, halálos hörgése. Istenem, hát hogy is tehetnének ilyet: hová vezetne a szépen megindult, a künn és benn híres *carrière* . . .

Mindez pedig abból az alkalomból jut eszünkbe, hogy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület hivatalos folyóiratának márciusi számában a következőket olvashattuk egy Durkheimot ismertető cikk elején: „Nagy örömmel látjuk idekünn (Párisban) élő magyarok, hogy a tudományos társadalomnak otthon nemcsak egyesülete, hanem, szakszerű folyóirata is támadt, mely teljes önállósággal nyúl a szociológia alapkérdéseinek vizsgálatához.”

A külföldi magyar tehát megint észrevett valamit, amiből hasznos lehet kovácsolni a hazának. Eddig nem látta, hogyan küzdött érvényesülésért „a tudományos társadalomtan”, de most hirtelen észrevette. Bizonyára azért nem látta, mert eddig az nem volt tudományos. Távolról sem azért, mert az a másik nem alkalmas objektum a külföldi magyarság érdemeinek szaporítására. És Durkheimot azért ismerteti csak most, és Palágyi Menyhért azért lett csak most szakértő a szociológia jövőjének kérdésében, mert csak most keletkezett „teljes önállósággal” működő folyóirat a szociológia vizsgálatára. Hisz a kultuszminisztériumnak semmi köze az Egyesület helyiségéhez és igazgatásához, a földművelési minisztériumnak a folyóirathoz stb. Úgy-e, külföldi magyar?

Ezeket a magyarokat is jellemezte Petőfi, abban a versben, amely így kezdődik: *Ti fekélyek a hazának testén*; szól pedig a jellemzés így:

*E hazán, mely porban esd kenyérért,
Nem esik meg szívetek;
Míg ő vért sír, poharaitokba
Kinn ti a bort töltitek.*

(őe.)

Wekerle miniszterelnök kijelentette a képviselőházban, hogy a kormány a büntetőjogi novellát új intézkedéssel fogja kiegészíteni, mely az államnak külföldön való ócsárlását akarja büntetéssel sújtani.

Úgy látszik, a kormány nemcsak ily negatív rendszabállyal akarja a külföld helyes informálását megakadályozni, de egyúttal pozitív irányban is példát nyújt arra, hogyan és miről kell annak írnia, aki az ócsárlás bűncselekményébe esni nem akar. Ezen célt szolgálja a *Revue de Hongrie* címen megjelent folyóirat.

A szemle a *Société Littéraire Française de Budapest* kiadványa. Ezen társaság nemrégben alakult, vezetői a felsőbb tízezer köréből kerülnek ki, díszelnöke a budapesti francia főkonzul. A társaság eddig főleg oly irányban fejtett ki tevékenységet, hogy Parisból előadások tartására meghívott ismert klerikális újságírókat és teljesen ismeretlen tudósokat. Hogy miről szóltak ezen felolvasások, némi útmutatást nyújt a társaságnak a szemlében közzétett IX. sz. jelentése. Így Victor du Bled január 28-án Budapesten előadást tartott a tenyérjósárlásról (*De la chiromancie*) és a jelentés szavai szerint a hallgatóság rendkívül sajnálta, hogy az előadó az idő rövidege miatt a részletekbe nem hatolhatott be. Ugyanezen Bled úr február 9-án Szegeden előadást tartott a párisi szalonokról és a francia társalgásról a XIX. században. Nemde oly tárgyak, melyek ismertetésére érdemes Parisból drága költségen előadókat hozatni?

A folyóiratnak célja, hogy a külföldet a magyar viszonyokról félrevezesse. A Björnsontól kiinduló támadások erős visszhangot teremtettek a külföldi közvéleményben s a kormány ezzel a folyóirattal akarja a hatást ellensúlyozni. A szemle az előfizetési felhívás szerint 8000 példányban jelenik meg s kapható lesz nemcsak Európa, hanem Afrika és Amerika összes nagyobb városainak könyvkereskedéseiben. Kapható lesz Bukarestben, Algírban, Tunisban, Buenos-Ayresben stb., szóval azon helyeken, ahol a magyar államnak eddig csak a Hungarák szereztek dicsőséget. Most tőlük a nemzeti missziót a *Revue de Hongrie* veszi át. A füzet elsőrangú kiállítású, közel 8 ív terjedelmű, ennek 8000 ezer példányban való kiadása tengersok pénzt igényel; a kiadó társaságnak pedig tudomásunk szerint kevés tagja van. Honnan kerül az a sok pénz? Némi útmutatásul szolgál erre nézve azon tény, hogy munkatársai között három aktív miniszter szerepel s ezeknek egyike: Apponyi Albert gróf a társaság főfővédnöke, valamint azon tény, hogy a füzet végén megtaláljuk az államvasutak menetrendjét, ami Magyarországon azon épen nem platonikus viszonyoknak jele, mely a rendelkezési alap és a sajtó között létezik. Ezekután csak mosolyogni fogunk az előfizetési felhívás azon kijelentésén, hogy a szemle nyílt tribün lesz mindenki részére s ment marad minden párt befolyásától. Wekerle, Apponyi, Kossuth, Wlassics, gróf Mailáth József, mint munkatársak, — ugyebár ezen urak cikkei mentesek lesznek minden párt- és osztálybefolyástól!

Érdekes, hogy az új szemlében oly nevekkal találkozunk, amelyek a revue-irodalom terén méltán megérdemlik a *distinguished foreigner* jelzőt. Wekerle Sándor az adóreformról, Apponyi Albert pedig, ki eddig csak közjogi értekezésekkel boldogította a külföldet, az elemi

oktatásról ír, természetesen a lehető legobjektívebben és csakis az igazságot. Sőt, uram bocsá! a szemle következő számában a magyar iparfejlesztésről fog cikkezni... Kossuth Ferenc, kinek e néven ez lesz az első nyilvános szereplése, mert eddigi tudományos kísérleteit Sztéryni József álnév alatt tette közzé. Ezen cikkekre még máshol visszatérünk s csak épen az Apponyi cikkéről akarunk annyit megjegyezni, hogy a nemes gróf — enyhe kifejezéssel élve — az adatok csoportosításában kissé — önkényesen járt el s francia kogregációs példa szerint azt akarja a művelt külfölddel elhitetni, hogy Magyarországon a szabad oktatást a felekezeti iskolák valósítják meg.

A füzet a kiadó társaság alapszabályait is közli, melyek 19. §-ából megkapja a külföld Magyarország állandó jelzőjének: *le pays classique de la liberté*, igazi értelmét, amely az, hogy a szabadság klasszikus országában az egyesülési jogot nem törvény, hanem az 1875 május 2-iki belügyminiszteri rendelet szabályozza. (Sz. P.)

Március 27-én volt négy éve, hogy megalapították és egy pár nappal előbb vagy később végleg eldőlt — egy évi tengődés után — hogy az immár céltalan és reménytelen tusának vége van. Meghalt a Thália és nem lesz többé szó róla, legfeljebb egy pár jóakaróan vagy közönyösen sajnálkozó ötsoros hírecske vesz tudomást arról, hogy megint eggyel kevesebb okunk van — nem szeretni — hanem egyáltalában elviselni Budapestet és eggyel több (óh mennyi van úgymás !) kíméletlen gyűlölettel gondolni arra, hogy kiknek a kezébe van letéve, kik önkényének van mindenünk kiszolgáltatva.

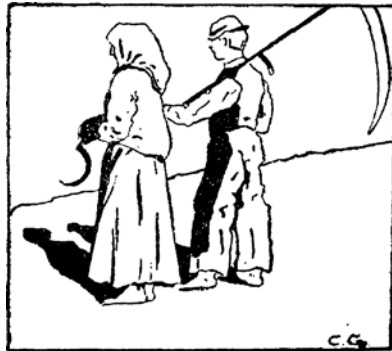
Egy lehetőséget mutat a Thália létrejötte és egy másikat az elpusztulása és mindegyik talán még fontosabb és izgatóbb, mint az a nagy és pozitív, szép és gyümölcsöző munka, amit működése három évében produkált. Mert mindannál, amit a Tháliának elérnie sikerült, több és felemelőbb az, hogy egyáltalában létezett, hogy a semmiből, semmi eszközzel, semmi támogatással a legnagyobb nyugati kultúrával egyenrangú értékeket hozott létre. Hebbel és Ibsen, Strindberg és Hauptmann (kisebbeckről nem is beszélek) legfeljebb Berlin legelső színházaiban hatottak azzal a minden ellentállást elnyomó erővel, mint a Tháliában. Bebizonyult, hogy csak egy erős ember elhatározásán múltott addig, hogy nem volt Berlinnel vagy Párizsszal egyenrangú színházunk (és ezt minden dolgunkra elmondhatjuk!), bebizonyult, hogy csak a mi hibánk, ha valamink hiányzik, de bebizonyult az is, hogy mindent megtehetünk, ha a szokásos panaszkodások helyett komoly és erős és céltudatos munkára szánjuk rá magunkat.

Ez volt a Thália. Egy nagy biztatás a kultúráért sóvárgók számára, felhívás, mely, azt hittük, nem hangzott el üresen a magyar pusztában. Most meghalt és ebben a meghalásban megint nem az a tény a legdühítőbb és legelkeserítőbb, hogy nincs többé Thália, hanem az a lehetőség, hogy egy rendőrkapitány ötlete vagy intrikája, vagy korlátoltsága elég arra, hogy ne legyen többé. Hogy ma Magyarországon elég az, hogy valami Boda úrnak ne legyen rokonszenves, elég az,

hogy ellenkezzék az ő — enyhén szólva — primitív irodalmi és művészi meggyőződésével, elég az, hogy kellemetlen vetélytársa legyen az ő „Beöthy barátjának” vagy „Faludi barátjának”, arra, hogy ezt a dolgot, és ha legszebb és legnagyobb kultúrérték lenne is, megfojtsa, eltüntesse a föld színéről. Senki és semmi sincs többé biztonságban ott, ahol ez megtörténik és megtörténhetik, anélkül, hogy az emberek felháborodása egy nap alatt lehetetlenné tegye ezt a magát bokharai khánnak képzelő, felfuvalkodott kis rendőrkapitányt.

De nálunk nem háborodik fel senki. Hatalmas újságírók és befolyásos ellenzéki képviselők tudtak mindent a dologról és meg is ígérték támogatásukat, de azért csak úgy támogatták a Tháliát, hogy rajta nem segítettek semmit és maguknak nem akartak egy parányi kellemetlenséget sem. Nem akadt senki, aki — mint Németországban egy pár évvel ezelőtt, mikor a szecessziókon esett sérelem — a képviselőházban vagy a sajtóban keményen és kíméletlenül szóba hozta volna a Thália dolgát, aki érezte volna, hogy itt nemcsak a Thália fennállásáról van szó, de hogy ázsiai önkénnyel tipornak végig rajtunk, köpnek mindnyájunknak az arcába és nekünk mindent el kell tűrnünk, úgy kell tennünk, mintha semmi sem történt volna, mert a rendőrkapitány úrral csak nem mer ujjat húzni senki sem.

(—k—)

Könyvismertetések és bírálatok.

Babonák ellen. (Irtva:
*Harkányi Ede. Grill Károly könyv-
kiadóhivatala 1907.)*

Ez a főcíme Harkányi Ede új könyvének; s ezt a címet a következő alcím egészíti ki: „Kísérlet az erkölcsi világ gazdasági alapjainak meghatározására.” Ez a két cím némi küzdelmet folytat egymással a könyv tartalmában is. Az erkölcsi fejlődés gazdasági alapjainak meghatározását zavarja, hogy szerző egyúttal babonák ellen kénytelen hadat viselni. Mégis igen szerénynek kell mondanunk szerző álláspontját, amellyel ezt a hadviselést tette a könyv főcímévé. Mert bár bizonyos, hogy a problémák beállítását és terjedelmét, s az egész könyv szerkezetét ez a kiindulópont határozta meg, sok oly részlet van benne, amelynek eszközi szerepre juttatása igen bőkezű eljárás a szerző részéről.

A kérdés ilyenén beállítása és az erkölcs meghatározása után szerző az erkölctanról ad nem kielégítő meghatározást, amelynél egy percre meg kell állnunk, mert a feladat szabatos körülírása igen fontos dolog a társadalomtudomány mai állásában. Szerző szerint „erkölctan az a tudományág, mely a társadalmi alakulás folyamán a cselekvések helyességéről alkotott különböző közfelfogásokat a jó felismerésének és kikényszerítésének célzatával kutatja”. Ez a program aggályos. Deskriptív a múltra nézve és preszkriptív a jövőre nézve. Tehát tulajdonképpen egy morálkódex felállítása volna a cél. Szerencsére szerző nem ragaszkodik a továbbiak folyamán e meghatározásához, hanem áttér a cselekvés okainak kutatására, amely azonban nem vezet olyan eredményekhez, amelyeket elégségeseknek tekintene. A célszerűségi belátás elméletét nem találja kielégítőnek. Bár hatását néha kétségtelennek látja, másrészt azt is kétségtelennek találja, hogy az emberek gyakran ösztöneik szerint és nem előrelátásból cselekszenek, végül pedig úgy előrelátásos, mint ösztönszerű cselekvésüket nagy mértékben befolyásolják gazdasági viszonyok.

Ezt a csapást, amely a könyvnek „elmélet” című első részét (1—41. 1.) alkotja, nem folytatva tovább, szerző az erkölcs fejlődés-

tanától (43—240. 1.) remél feleletet az erkölcs alapproblémáira. Az erkölcs fejlődésánát tartalmazó tizenegy fejezet tartalma szerint hat főcsoportra osztható: a gyűjtőgazdaság kora; halász-vadász népek; állattenyésztés és földművelés; a kereszténység erkölcsnemesítő hatásáról; hűbériség és céhrendszer; kapitalizmus.

Természetesen nem adhatom itt vissza ennek a főrésznek tartalmát. Nem is volna értelme egy ilyen nagy kérdés vázlatának vázlatát adni. Csak a módszer bírálatára szorítkozhatom.

Az első korszak, amellyel szerzőnk foglalkozik, az, amelyet a gyűjtőgazdaság korának nevez és amelyet élesen elválaszt a vadász-halászgazdaságtól. Tulajdonképpen nincs tudomásunk oly népről, amely csak bogyból, gyümölcsből meg puhányokból táplálkoznék. Az a kép, amelyet szerzőnk a legkezdetlegesebb korról ad, nem helyes. Részben rossz megfigyelések alapján, részint pedig a találtaknak egy távolabbi ismeretlen múlttra vonatkozó hipotetikus egyszerűsítése alapján, sok etnológiai munkában fölleljük az ismereteink által még megközelíthető ősembernek ezt a helytelen képét. Behatóbb vizsgálódások egészen kétségtelenné tették, hogy szó sincs róla, hogy léteznék ősember a szellemi és gazdasági életnek oly primitív fokán, mint aminőt szerzőnk is feltételez. Szó sincs róla, hogy vallásnélküli törzseket ismernénk, ellenkezőleg egyre nyilvánvalóbb lesz, hogy a vallás már a nekünk egyáltalában hozzáférhető legősibb korban óriási szerepet játszott és valósággal betöltötte az ősember lelkét. Helytelen az ősember gazdaságának az a képe is, hogy az térben az egyénre szorítkozott volna. És legkevésbé fogadható el, ami a könyv szempontjából pedig különösen fontos, hogy az ősember morális kánonja ebben a két parancsban volna összefoglalható: lakjál jól és közösjül, amiket csak a nőre nézve egészített volna ki az a további parancs, hogy: szoptasd gyermekedet. Az ősember morális kánonja igen széles körű és épen a jóllakás és a nemi érintkezés dolgában sokkal rigorózusabb mint a mai emberé. Az a rengeteg irodalom, amely az ősember szexuális szabályaira vonatkozik, ezernyi tilalommal ismertet meg bennünket. Szerző főleg a bushmanokat és Ausztrália őslakóit említi a legkezdetlegesebb ember képviselőiképpen. Nos, Ausztrália bennszülötteinek családi organizációjánál komplikáltabb valamit alig lehet elképzelni. Elég Howittnak, meg Spencer és Gillennek idevonatkozó remek műveibe egy pillantást vetnünk, hogy erről meggyőződjünk. E törzsek legalaposabb ismerői nem győznek eleget csodálkozni, hogy ezek a primitívek miként képesek magukat kiismerni a jogi-erkölcsi szabályozás e rengetegében. Egy kis kötet szükséges ezeknek a morális szabályoknak az elmagyarázására. Ennél a ténynél csak az meglepőbb, hogy mennyi idejüket foglalja el e törzseknek az ő vallási szabályaik, komplikált szertartásaik pontos keresztülvitele. Vannak szent gyakorlataik, amelyek heteket vesznek igénybe. És mennyi szabály, amely a jóllakást korlátozza! Megint egy további szisztémájuk, amely a más javára való közreműködés temérdek szabályait tartalmazza. Határozottan állítható, hogy a létező vagy létezett népek között egyet sem ismerünk, amelynek e részben messzemenő és pontosan betartott előírásai ne volnának, vagy voltak volna.

Olyan nép tehát, amely megfelelne annak a típusnak, amelyet szerzőnk a gyűjtőgazdaság korabeli embernek nevez, sohasem vált ismeretessé. Talán azt lehetne erre válaszolni, hogy ha nem is vált ismeretessé, de mégis csak meg kellett előzniök az ismeretes legprimitívebbeket még kezdetlegesebb fokon állóknak. Ez kétségtelen is, de semmi alapunk sincs arra, hogy ezt a hipotetikus korszakot a gyűjtőgazdaság korabeli embernek azzal a konkrét alakjával népesítsük be, amelyet szerző ír le. Szerzőnk e részben főleg Westermarck, Lippert, Bücher elismert munkái által vezettette magát, amelyeket azonban az újabb, teljes alaposágra törekvő etnológiai kutatások nagyon ingatag alapú munkáknak tüntettek fel.

A további fejezeteket illetőleg azt kell hibáztatnom, hogy szerző az állattenyésztő és földművelő népeket egy fejezetbe foglalva tárgyalja. A társadalmaknak foglalkozási ágak szerinti osztályozása ellen úgyis joggal emelhető az a kifogás, hogy az túlságosan sematikus. Ezt a hibát még akkor sem kerülhetjük el, ha — mint rendszeren szokás — külön vesszük az állattenyésztőket, az alsóbb rendű földművelőket és a fejlettebb földműves népeket. Rendkívül fokozza ezt a hibát szerző, amikor közös erkölcsi kódexet igyekszik megállapítani a legprimitívebb állattenyésztőkre és a leghaladottabb földművelő népekre, feltéve, hogy az ipari fejlődés jelentékenyebb fokát még nem érték el. Ha helyes a munka alapját képező hipotézis, hogy az erkölcsi fejlődés főkülönbségei főleg gazdasági különbségekre vezethetők vissza, akkor eleve is hibásnak kell lennie ilyen messze álló gazdasági fokok összefoglalásának.

Ettől el is tekintve a munka fejlődéstani része ellen az a kifogásom, hogy túlságosan sokat ölel fel. Szerző ugyan maga tudja legjobban munkája ebbéli fogyatkozásait és erre határozottan reá is mutat. Én azonban ezt a kifogást oly értelemben is fentartandónak vélem, hogy a probléma ily tág kiterjedésben a tudomány mai állása szerint meg sem oldható. Azok az előmunkálatok, amelyekre az összefoglalónak támaszkodnia kell, még annyira ellenmondók, maguk is annyira pontatlanok, hogy összegezésük az író szubjektív érzületének sokkal tágabb érvényesülését kívánja, mint aminő a tudományos szabotosság szempontjából megengedhető.

Mindazonáltal rendkívül sok érdekes és tanulságos dolgot mond el szerzőnk, sok gondolatkeltő tény állít szemünk elé. Nagyon világos képet fest az egyes korokról és nagyon szemléltető táblázatokba foglalja össze eredményeit. E táblázatok könnyen áttekinthetővé teszik az egyes korok gazdasági és erkölcsi alaptényeit, valamint a különböző korok gazdálkodása és erkölce közti eltérést. Nagy előnye a könyvnek az is, hogy elejétől végig érdekes; úgy hogy az olvasó nagyon kellemes módon jut a morál fejlődésének sok fontos tényének ismeretéhez.

Kutatásainak végeredménye, hogy „az erkölcsi parancs keletkezésének és módosulásának kikutatható végső oka a gazdasági helyzet, mely morális ösztönöket, érzelmeket és belátást vált ki. Ható erejüket tekintve az érzelmek a legerősebbek, az ész szerepe pedig a legkisebb.” Én a mondottaknál fogva ezt az eredményt inkább a könyv alapvető hipotézisének tekintem és a könyv tartalmát legrövidebben így tudnám

jellemezni: íme, te olvasó, aki az erkölcs túlvilági eredetében nem hiszel és aki az erkölcsi világ tudományos törvényszerűségeit szeretnéd beleilleszteni világnézetedbe a szupernaturális mesék helyébe: e könyv megmutatja neked, mint fogható fel egész erkölcsi fejlődésünk ama föltevés alapján, hogy annak legvégső oka a társadalom gazdálkodásának váltakozása.

Szerző színes vázlatot ad ennek a világnézetnek kiegészítéseképpen a jövő erkölcséről is. E részben az említett hipotézishez hozzáfűzi ama másodikikat, hogy a jövő gazdálkodása a kollektívizmus lesz. Azt hiszem, helyesebb lett volna, ha szerző ez utóbbi kép megnyugtató kellemes színeivel, reménykedő, buzdító és biztató hangjával befejezte volna a sorozatot.

Szerzőnk ellenben kevesli ezt a reménységet. „Kevés embert érdekel a holnapi nap és mindnyájunkat ural a mainak keserve . . . A jelen sivárságai között sanyargó emberiséget nem elégíti ki a múlt tapasztalása és a jövő reménye.” A sanyargó embernek ez „nem elég.” Ő megnyugvást követel a moralistától az elrabolt isteni túlvilágért.

Azt hisszük, hogy szerző kicsit túlengedékeny ennek a sanyargatott embernek a követelődésével szemben és egy kissé messze megy a könyv egyúttal propagandisztikus céljának szemmeltartásában, amikor ki akarja neki mutatni, hogy minden immoralitás meghozza a maga rossz következményeit és az erkölcsi igazságszolgáltatás már a jelenben és itt a földön is elég megbízhatóan működik. A kapitalistáé is meg a munkásé is, a megalkuvóé is meg a küzdőé is. Azt hisszük, az evolucionista erkölccstan védője ezúttal többet bizonyít, mint amennyit szabad lett volna.

A felhozott fogyatkozások nagy része oly munkában, amely az emberiség egész erkölcsi fejlődését s annak magyarázatát aránylag nem nagy terjedelemben óhajtja nyújtani, szinte elkerülhetetlen s a könyvet mindezek dacára úgy az az olvasó, aki az erkölcs fejlődésének főtényeit meg akarja ismerni, mint az az olvasó, aki azok magyarázatával foglalkozik, egyaránt nagy érdeklődéssel és nyereséggel fogadhatja.

Somló Bódog.

Az újabb Krisztusirodalomból. (*J. W. Smith: Der vorchristliche Christus, Leipzig 1906, és egyéb könyvek.*)

fogni s kimutatta, hogy mindaz, amit Krisztusról tudunk, sokkal későbbi időknek az írásából való és semmi, de semmi sem olyan adat, amelyet azon módon kell felfogni, mint ahogy leíródtak. Óriási szellemi forradalmat idézett elő Strauss könyve, mert hiszen először történt, hogy profán történelmi kutatás hozzá mert nyúlni ahhoz, amit a keresztény szentegyház mint mindennek az alapját állított oda: a Krisztusról való tanítás érinthetetlen tényeit. Természetes dolog, hogy Straussnak úgyszólván csak az üldöztetés keserűségeiből jutott ki, azonban megmoz-

Most ünnepelték Strauss Dávid születésének századik évfordulóját, aki a múlt század közepén oly zivatart keltett azzal, hogy az evangéliomokat történelmi boncolás tárgyául merte

dült a szikla, amely megmozdíthatatlannak tartatott örök időkre, és amit ő megkezdett, ma már a kutatásoknak egyre mélyebbre ható munkájával folytatattik.

Krisztus emberi alakját a történelmi legsűrűbb homályból kibontani, ez az a nagy probléma, amellyel Strauss óta már meglehetősen nagy irodalom foglalkozik. Igaz, hogy csak a legújabb időkben, mert annak a veszedelmes és emberek egzisztenciáját veszélyeztető viharok kellett előbb elülni, amelyet Strauss felidézett és úgyszólván csak az utolsó tíz év az, amióta a kutatásnak ezen mezejéről ledől a tilalomfa. Ha nem is az egyházi tilalomé, de legalább a világi. Hiszen még Renan, a jó Renan is szenvedett, amiért hogy Strauss nyomdokaiba mert lépni, pedig ő igazán a költészetnek a romantikus szálaival iparkodott egy Krisztust rekonstruálni, irodalmilag Taine receptje szerint, a race és a környezet palettájáról, a reálisnak máza alatt azonban a legendák Krisztusának szinte jól ismert alakja kapott konvencionális színeket.

Renan nagy irodalmi sikere mellett szinte elhomályosodott egy vele egyidejűleg munkálkodott írónak, Ernest Havetnek sokkal nagyobb értékű, sőt monumentalis műve a kereszténység eredetéről, amelyben hatalmasan építi fel annak a bizonyítását, hogy a kereszténység teljesen készen volt már, amidőn Krisztus jött és hogy a kereszténység összes alkatelemeiben tiszta és teljesen görög képződmény. Hogy Krisztus nevéhez fűződik mégis a kereszténység, az megint egészen ettől független dolog és csak a későbbi századok ama sajátságos viszonyaival függ össze, hogy az, amit a görög filozófia és teozófia épített ki, utóbb a szegény embereknek is a vallásává lett, ama szinte hihetetlen nyomorúságnak a vallására módosulva, amely a római birodalom pusztulásával járt, és amely hitt egy messiásban, akinek jönnie kell, aki egy új világot fog hozni, amelyről még Virgil is szól, és amely eljövendő messiás alakja mint eleven hagyomány élt a zsidóknál — akik Alexandriában, de Jeruzsálemben is, egészen elhellenizálódtak már Nagy Sándor idejében — és ezen a réven került a görög s vele a római fogalmak közé a „Chrestos”, a „fölkent”, „Messias” fogalma.

Havet hatalmas és semmi hatásra nem vadászó tisztán tudományos munkája, dacára hogy semmi zajosabb sikere nem volt, mégis rendkívül termékenyítőleg hatott s az utána következett kutatások úgyszólván csak tovább építették ki a kereszténységnek a hellén eredetéből való keletkezését. És ezenközben pedig mindig nőtt a Krisztus személyének a problémája, sőt annál inkább, mentői jobban kivilágosodott, hogy több abban a legenda-költészet, amit róla tudunk, mint a valóság: és tehát mi lehetett mégis a valóság a Názáretbeli Jézus Krisztus egyéniségéből?

A názáretbeli Jézus Krisztuséból, aki názáretbeli nem is lehetett, mert, mint később aztán bebizonyították, Názáret akkor még nem is volt a földön, Názáret sokkal később keletkezett.

Szinte számtalan kísérlet történt — nem annyira, hogy a valóságos Krisztus, a történelmileg létezett Jézus — hanem legalább az emberileg lehető, vagy valószínűnek feltűntethető Jézus alakját rekon-

struálják. Nem azt a Krisztust, akiről ezek és ezek a történelmileg bizonyos dolgok maradtak fenn — mert hiszen mentői mélyebbre hatolt a vizsgálat, annál inkább kitűnt, hogy történelmileg biztos adatunk nincs is — hanem inkább azt, aki ama vonásokat valahogy el is bírja, amelyek róla följegyeztettek az evangéliomokban, és amelyek emberileg legalább el is hihetők. Bármily leleményes is volt azonban ez az irodalom, mégis ma már meddőnek kell tartani azok után, amiket a pozitív kutatások hoztak napvilágra.

Napvilágra kerültek mindenek előtt az evangéliommal egykorú más írások (*Apokryphen*, Hennecke, 1904.), amelyek valaha egy sorba is jutottak az evangéliomiakkal, de utóbb kitették közülök, mert nem egyeztek azokkal, amiket a tulajdonképeni evangéliomok mondanak Krisztusról. Nyilvánvaló, hogy egységes alapjuk nincs azoknak, amik Krisztusról leíródtak.

Még arra sem lehet az írásokból felelni: mi tekinthető tehát történelmi ténynek? Mert például tény az (Reil, *Die frühchristliche Darstellung der Kreuzigung*, 1904.), hogy a Krisztus keresztrefeszítését csak a IV. században ábrázolják először. Szíriában kezdték s nyugatra csak századok múlva terjedt el ez az ábrázolás. A kereszt mint vallási jelvény csak a VI. században kezd szerepelni.

Reich (*Der König und die Dornenkrone. Jahrb. f. Altertum*. 1904.) kimutatja, hogy a tövissel való megkoszorúzás is csak a IV. századból ered. A III. századból csak egy számárfejű krucifixet ismerünk, amely számárfő az egyiptomi Seth istenségnek a képe, amint tényleg voltak is sethiánus keresztények. Mindenesetre megdöbbentő dolog, hogy íme a keresztrefeszítésnek valami értelme lehetett, amely értelem Krisztusra csak alkalmazódott. Hisz egyébként hogy kerülhet egy Sethistenség is ebbe a képbe?

Reich még egy rendkívül érdekes más fölfedezést is tett. Ugyanis egy Krisztus halála előtti időkből való alexandriai leírás elmond egy igen sajátos esetet, amelyet a Krisztus történetének kutatói alig hagyhatnak figyelmen kívül. Történt, hogy Alexandriában — ahol már a Krisztus előtti évszázadban is cinikusok, „szegény ördög filozófusok” járták az utcákat és hallatták bölceleteiket, most már egész keresztény tanokat hirdető aszkéták is beszéltek a szegény néphez, amely nagy buzgón hallgatta őket — egy ilyen épen szónoklás közben érték arra menő római katonák. A római hatóság mivel sem gátolta a vallási mozgalmakat, azonban a katonák brutális jókedvükben előcibálták a „szegény ördögök filozófusát”, aki az akkori idők kedvenc témájáról beszélt, hogy majd jön egy jobb ország, amelyben a szegényekből lesznek a királyok, és szalmacsutakot tettek a fejére, valami palástot a vállára, pálcát a kezébe, mondván „no gyere te király” és így csúfolva vonszolták végig, de csak tréfát üzve, az utcán. Reich most hangsúlyozza, hogy a római katonák Alexandrián keresztül vonultak a távolabb garnizonokba, és nem lehetetlen, hogy a Krisztus passziói ama jelenetének, amelyek a keresztrefeszítést megelőzték, a reális magva sem igen több s a többi már legenda. Tagadhatatlan, hogy ez a felfogás kongruál azzal, hogy a töviskorona csak oly későn kezd a históriában szerepelni.

Az ilyen vizsgálódások mellett nagy szerepet játszik még azon egészen modern irányzat is, amely pszichopathológiai alapon akar eligazodni, és amely természetesen Krisztust mint kórtani alakot állítja be, amire kétségtelenül volna elég adat. Hiszen az az alak, amelyet az evangéliumokból lehet rekonstruálni, nyilvánvalóan egy extatikus alakja, annyira, hogy hiszen említés is történik, hogy Krisztust anyja és testvérei kézen fogva vezetik el. Egyáltalán a pszichiáter igen sok súlyos vonást állapíthat meg. Weizhofer pedig például Mahomet, Buddha és Jézus alakját összehasonlítva, azt domborítja ki, hogy míg amazok koruknak magas műveltségű emberei voltak, Krisztus se olvasni, se írni nem tudott s az akkori nagy műveltségnek, tudásnak, ismereteknek nyoma se volt rajta, sőt nyilvánvalóan olyan valakit tárnak az írások elénk, aki a korát sem meg nem értette, sem az akkori életet nem ismerte. Például az, hogy Jézus a kufárokat kiverte a templomból, teljesen érthetetlen dolog. Mert hogy a kereskedők, pénzváltók nem a templomban — hanem a templomot körülvevő több rendbeli körzetben — intézték el az egész világ piacával összefüggő pénzügyleteiket, az az akkori időkben oly fontos gazdasági ügy volt, akár ma a börze és épen a zsidókat a római hatóságok mindenféle védelemben részesítették, hogy ezen pénzügyi tevékenységüket üzhessék. Ezen akkor ép oly kevésbé lehetett megütközni, mint ma a börzén, s aki közējök ment korbáccsal, ugyanazt tette, mint aki ma a börzét akarná korbáccsal szétverni. Hangsúlyozza Weizhofer azt is, hogy minő ellentét mutatkozik abban is, hogy a különben mindig megadásteli Jézus ilyen rabiátus lesz, ami már a pszichopathológia körébe tartozik.

Mindezeket azonban nem szükséges túlságosan közel hozni Jézus személyéhez, és pedig azért nem, mert az meglehetősen beigazolt tény, hogy abban a világban, amikor a nyomorúság vallása oly ellenállhatatlanul terjeszkedett, amikor az emberek már semmi reális dologban nem hittek, hanem a legféltelenebb miszticizmusnak a képzeletével öleltek fel mindent, akkor épen azokat az alakokat valami nimbusz környezte, akiknek a nyelve, cselekvése érthetetlen volt, a félrebeszélőket megnyilatkozóknak néztek, az epilepszia pedig szent betegség volt, s a téboly valami túlvilági jelenség. Azaz az akkori idők voltak hajlamosak arra, hogy pszichopathologikus vonásokat ruházzanak arra, aki az emberek miszticizmusát izgatta.

Ezen irányzathoz tartozik még Lanz-Liebenfelsnek egy ultratanulmánya, amely Jézust igen sajátságos képben tünteti fel, egyenesen elmekóros típusnak. Ő arra az eredményre jut, hogy tulajdonkép mindannak a cselekvője, ami Krisztus nevéhez fűződik, Péter apostol, amint hogy kétségtelen, hogy mint szekta alapítóé az ő tevékenysége a meghatározottabb. Szerinte Krisztus Péternek csak eszköze volt, aki épen mert olyan extatikus volt, nagyon tudott az emberekre hatni, a csudát mind tőle várták s nem a gyakorlatibb s politikus Pétertől, aki mindig számított a körülményekkel és aki, ha mégis valahogy bajba került, az „eszélőstre” hárította a bajt. Ha az ember végig gondol Péter sajátságos lelkifurdalásain, amikről a szentírásban említés történik, tagadhatatlan, hogy talál összefüggést ama viszonyhoz, amelybe így őt Krisztushoz állították.

Azonban egész szigorú és objektív gondolkozással mindezeket nem igen lehet túlságosan komolyan venni, mert hiszen amik így megvilágíttatnak, vagy talán nem is világíttatnak meg, csak negatív értékűek. Negatív értékűek annyiból, hogy legjobb esetben bizonyító erejük van, hogy Jézus nem az az alak, akinek a szentírás feltünteti. De mi hát a valóság? Adatot, pozitív adatot még eddig senki se hozott, csak a meglevőket magyarázták így vagy amúgy,

És itt — és tulajdonképp ezért írom ezt az egész, bár csak vázaltszerű ismertetést — most egy igen sajátosság fordulat következik az egész Krisztuskutatásban, amelyet tudomásul kell venni. Amíg ugyanis eddig mind a körül tömörült a kérdés, hogy milyen is lehetett hát valójában Krisztus egyénisége és amiről pozitívumot, historailag megálló pozitívumot találni meddő kísérlet is maradt — most az nyomul előtérbe, hogy Krisztus egész lénye csak költött alak és semmi, de semmi valóságos személyiséget nem is kell alatta kutatnunk.

A most elhalt Kalthoff, aki különben mint evangélikus pap jó keresztény volt, és így írásai semmiképp sem sorozhatók a kereszténységellenes dolgok közé, formulázta először határozottabban ezt a felfogást (*Entstehung des Christentums*. Leipzig, 1904.) Krisztus, Messiás nem egy volt, hanem akkoriban minden évben akadt több is Zsidóországban, akit ha a közrendet már nagyon háborította, kurtán kivégeztek. Ez már olyan típusféle volt. Az a keresztire feszített Krisztus azonban, aki a kereszténység isteni alakja lett, tulajdonképp a görög-keresztény szekták, testvérisülések, asztaltársaságoknak a képzeletéből született. A meghalt és halálából feltámadott Isten képe már az eleusisi misztériumokból ered és a Krisztusimádás számos vonása azonos azokkal, amelyek onnan kerültek a keresztény rítusba. A húsvétidőre eső testvérisülési szent vacsorák már régen Krisztus úrvacsorája előtt megtartottak. És amikor ezeket a szektákat üldözni kezdték, akkor fejezték ők ki a saját sorsukat képiesen a keresztrefeszítetésükkel és a hitőkkel, hogy ők, az ő üldözött szektájuk fel fog azonban támadni. És a kép öltött aztán cselekménybeli alakot és ebbe a képbe személyesítődött meg Krisztus és mentői több költészet színezte a képet, annál inkább megelevenedett ama Krisztus, akinek alakja aztán mindmáig realitásként maradt fenn.

Bármennyire tömör és okadatolt azonban Kalthoffnak ezen bizonyítása, tagadhatatlan azért, hogy tulajdonképp így, ez is még csak építményszerű dolog, összevetése mindenféle tényeknek, amelyek ilyen világításba helyezik a kérdéses dolgot, de konkrét tény mindezek dacára és bármily valószínűek legyenek is a bizonyítottak, még nincs mondva.

És ilyen alapokra állítva nyeri rendkívüli fontosságát egy egyszerű kicsiny tény, amelyet Smith hoz ama munkájában, amely tulajdonképp az okot szolgáltatja, hogy a történetkutatásnak ezt a nagy témáját így taglalom. Egy kicsiny tény, amelyet az a csodálatos munka hozott napvilágra, amellyel a régi babiloni írásokat fejtik meg és olvassák. És úgy látszik, hogy az a függöny, amely az emberi fejlődésnek mögöttünk levő szakasza elől ezzel felhúzódik és így a

történelemről, kultúráról, fejlődésünkről egész új fogalmak alkotására kényszerít bennünket: ezen a téren is meglepő dolgokat hoz.

Smith kimutatja, hogy az a szó Jézus Krisztus elnevezésében, hogy „názáretbeli”, csak később kapta ezen alakját, hogy „názáret-beli”, azaz Názaretből való. Az a szó, hogy Názáret, eredetileg Na Sa Ru volt és az asszír szemitáktól ered. A Krisztus előtt harmadik évezredben az ékírások már írják, istenségi fogalmat jelent és szóbeli értelme annyi mint óvni, őrizni, védeni.

Ez a fogalom élt tovább a zsidóságban, mint istenkifejezés és Jézus nem a nem létezett Názaretből való, hanem ezen Na Sa Ru-nak megszemélyesítése.

Tovább aztán a Jézus szóról mutatja ki, hogy eredetileg ez a szó mint Jézusról való tanítás szerepel. Amely Jézus azonban nem ember volt, hanem egy valamiről való tanítást kell itt érteni. A leg-régibb időkben ez a szó, hogy Jézus, mint valami isteni, valami bűvös szó, mint varázslatot kifejező mondás használtatott, amelynek mágikus hatást tulajdonítottak. Ez az erről való tanítás értődött a Jézusról való tanítás alatt, aminek nyomást Smith még a görög legrégebb keresztény írásokban is bizonyítja.

Ehhez járult aztán még a Messiás (a *Chrestos*) fogalom, amely-ről szintén tudjuk, hogy jóval korábbi eredetű mint ama Krisztus, aki időszámításunk első évét kezdi a legendák szerint.

Íme a három szó: „názáretbeli Jézus Krisztus” mint kulcsa a megmagyarázandóknak. Amelyek közül egyik sem embert jelentett, hanem réges-régen már istenfogalmat.

M. H.

§=====§

Kísérlet a nemek okainak meghatározására. (R. Hertwig: *Weitere Untersuchungen über das Sexualitätsproblem Verhandl. d. deutsch. Zool. Gesellschaft. 17. Jahresversamml. zu Rostock. Leipzig 1907.*)

A Schenk professzor hírhedt kudarcra óta, aki a születendő gyermek nemét akarta befolyásolni, anélkül, hogy előbb megállapította volna a nemet meghatározó okokat, több komoly tudós foglalkozik a biológiának e nagyfontosságú kérdésével. A pro-

bléma megoldásában ma már annyira vagyunk, hogy valószínűnek vehetjük fel, hogy már a petében benne vannak a nemet meghatározó okok, nem pedig csak az embrionális fejlődés későbbi szakában dől el az embrió szexualitása, mint azt régebben hitték. Ennek a felfogásnak a helyességéhez szolgáltatnak bizonyítékokat a Hertwig újabb kísérletei. Hertwig már korábbi kísérletei révén arra a meggyőződésre jutott, hogy a pete a megérés folyamán többször is változtatja a nemi jellegét. Így az érés korai szakán határozott tendenciát mutat a hím-neműsége, az érettség optimumán pedig a nőneműsége; a túlérlett pete ismét hím-jellegű. A nemi tendenciának ezt a változását mértanilag egy görbe vonal érzékeltetheti s létezése empirikusan is bizonyítható, ha sikerül ugyanazon nőténytől vett s az érés különböző szakában lévő pete-adagokat egyugyanazon hím spermájával megtermékenyíteni. Ez sikerült is oly módon, hogy egy nőstény békától a megtermékenyítés megkezdése után a himet eltávolította s csak az előbbi-

nek 24 órai száraz és hűvös helyen való tartása után engedte meg ismét a pázrást. Ezt ismét megszakította, amint a nőstény bizonyos mennyiségű petét lerakott és sok esetben végzett hasonló eljárással sikerült ugyanazon nősténynél három, sőt olykor négy megtermékenyítést elérni.

Az alábbi táblázat legáttekinthetőbben tünteti fel az eredményeket; az óra-számok a megszakítás idejét tüntetik fel két megtermékenyítés között, a római számok a megszakításokat (I = az első megszakítás előtti megtermékenyítés), a százalék-számok pedig az illető megtermékenyítésből származó utódok ivari viszonyát (\oplus hím, \circ = nőstény):

	I.		II.		III.		IV.
I. sorozat	34 \circ :47 \oplus 141% \oplus	6 ó.	65 \circ :77 \oplus 119% \oplus	18 ó.	156 \circ :194 \oplus 124% \oplus	30 ó.	7 \circ :48 \oplus 685% \oplus
VI. sorozat	64 \circ :61 \oplus 95% \oplus	36 ó.	101 \circ :139 \oplus 137% \oplus	18 ó.	115 \circ :169 \oplus 147% \oplus	—	—
X. sorozat	55 \circ :52 \oplus 94% \oplus	18 ó.	148 \circ :87 \oplus 59% \oplus	24 ó.	71 \circ :70 \oplus 100% \oplus	22 ó.	17 \circ :129 \oplus 759% \oplus

A táblázat alapos áttanulmányozása a következő adatokat szolgáltatja nekünk: A petéknek az ivari tendenciája az érés folyamán csakugyan változik, noha nem igazolja valami feltűnő percentuális különbségekkel Hertwig azon föltevését, hogy a még nem teljesen érett peték hím-jellegűek (lásd VI. és X. sorozat, I. rovat). A II. és III. megtermékenyítésnél, mikor a peték az érés optimumán vannak á így Hertwig szerint nőstény jelleget kellene mutatniok, a %-számok annyira eltérőek, hogy biztos következtetést nem engednek meg. Mégis úgy látszik, hogy az arány inkább a hímeknek kedvez. Ellenben a IV. megtermékenyítés adatai horribilis %-számmal igazolják a túlrett petékre vonatkozó feltevést.

Hertwig e kísérletei, bár mindenesetre nagy jelentőségűek s egy új perspektívát nyitnak meg a biológiai kutatás terén, nem fogadhatók el abszolút bizonyítékoknak a tétele mellett, már csak azért sem, mert semmi sem biztosít bennünket afelől, hogy a lerakott peték tényleg a lerakás sorrendjének megfelelő érési állapotban vannak. Nem bizonyos, hogy a legelső ízben lerakott peték valamennyije kora-érett, vagy hogy a legutoljára lerakottak valamennyije túlrett-e? Mínt hogy a peték a petefészkekben nem egyszerre keletkeznek, nem is lehetséges, hogy adott időpontban valamennyi az érés ugyanazon stádiumán legyen. Sokkal exaktabb eredményeket lehetne elérni akkor, ha az érettség foka a megtermékenyítés előtt minden peténél külön-külön megállapítható volna.

Ugyanezen kísérleteknél egy másik érdekes megfigyelést is tett Hertwig arra vonatkozólag, hogy a peték érettségi foka nemcsak a nemre, hanem a kifejlődő utódok fiziológiai állapotára is befolyással van. Így a túlrett petékből származó békák átlagban gyorsabban növekedtek s a békaporonty (ebihal) állapot is rövidebb ideig tartott, mint a normális tenyészeteknél.

Fülöp Zsigmond.

Prolegomena a zene fejlődéstani történetéhez. (Irtta: Kovács Sándor. *Deutsch Zsigmond és Társa kiadása, Budapest.*)

Kovács Sándor, a fiatal magyar zeneszerzők gárdájának egyik széptehetségű tagja, érdekes feladatra vállalkozott. Arra, hogy megírja a „modern zenei formák fejlődés-

tanak vázlatát”. A zenei esztétizálást tulajdonkép nem tudományos, hanem írói munkának szokás tartani. Itt minden szép elmélet elszárad a stilizálás nehézségeiben és minden jelentéktelen ötlet gyönyörűen virul, ha a közvetlen igazságnak, a szűz észrevevésnek egy árnyalatát is tartalmazza. Dehát Kovács Sándor könyve szakemberek számára készült és exakt megállapításával, tudatos ismeretelméleti önellenőrzéseivel valóban tudományos munkának tekintendő. Kovács Sándor elsősorban bebizonyítja, hogy fejlődéstani művészettörténet lehet és szükséges, azután kijelöli a saját nézőpontját: a zenetörténetet, illetőleg annak egy részét szándékozik vizsgálni Spencer álláspontjából. Lépésenként halad. Kifejti a fejlődéstani elv alkalmazásának elméleti, gyakorlati (morális és esztétikai) hasznát. Mindebben ötletes, higgadt és biztos. Mielőtt munkához fog, tisztázza a lélektani és fejlődéstani esztétika közötti különbséget s azt, hogy vajjon leíró vagy normatív tudomány-e az esztétika.

A Spencer-féle fejlődési elvet óvatossággal és módszerességgel magyarázza és határozza meg a fejlődés kritériumait. A zene őstörténetéről szólva, Bücher nyomán a munka és ritmus összefüggésére mutat rá és innen vezeti le a zene keletkezését. A ritmus segíti a munkást és a munkáscsoportot az egyöntetű munkában, mert a ritmikus mozgások a munka elvégzésében hasznosabbaknak mutatkoznak, mint a nem ritmikusak. De a munka komplikálódik, a mozgások sorát időnként más mozgásokkal kell megszakítani, a hang magasságban változik, hogy előkészítse a munkát komplikáló mozgás-változást. Így csatlakoznak az első melodikus elemek a már meglévő ritmikus elemekhez. A munkadalhoz szöveg kell: megszületik a költészet. A munkamozgások pedig a ritmikus mozgások új csoportját szülik meg: a táncot. Így vezeti le Kovács a tánc, a zene és a költészet családfáját.

A zene fejlődését érdeke* megokolással és okoskodással három szempontból vizsgálja. A zene haladása a sokszólamúság irányában — az első szempont. Haladása a tagoltság irányában — a második. Haladása a határozottság irányában — a harmadik. Kiegészítésként megvizsgálja a hangszerelés fejlődését is, végre pedig elkönyveli a zenetörténeti és esztétikai eredményt. A szerző a hangszerelés fejlődésének a vizsgálatában is tisztán be tudja mutatni a spenceri elv igazságát, amint a hangszerek a felcserélhetőség és mellérendeltség állapotából a modern zenekarban a fel nem cserélhetőség és abszolút alárendeltség állapotába kerülnek.

Finom és öntudatos az a fejezet, amelyben Kovács levonja az eredményeinek a hasznát. A formai bomlás szempontjából leszólja Puccinit és Debussyt, de egyszersmint elismeri, hogy a formatani értékeléssel a bírálás lehetőségeit még nem merítettük ki és hogy elképzelhetők előnyök, melyek valamely forma fejletlenségeért vagy bomlásáért kárpótlást nyújtanak. „Kétségtelen, hogy van valami a formák

mögött” mondja, „miről a formatan nem tud és természeténél fogva nem tudhat.” Igaza van: kétségtelenül van valami a művészetben, ami tudományosan nem tárgyalható, ami ma megvan és holnap elvész, ami a teremtő erő és hallgató intellektus sajátos viszonyában gyökeredzik, meg nem fogható és nem osztályozható. Ezt feleljük mi, de nincs igazunk, mert Kovács Sándor bebizonyítja, hogy erre a kérdésre a zenei kifejezőmód fejlődéstana, tehát annak a kutatása, hogy miképpen nyilvánul meg a hagyományos formában az egyéniség és a benne rejlő kor és népszellem, meg fog felelni.

Nincs terünk reá, hogy a szerző elmés fejtegetéseit részletesebben ismertessük, de mivel alkalmunk volt reá, konstatálnunk kell, hogy Kovács Sándor könyve alaposágával, okos és gazdaságos fogalmazásával, eredeti megállapításaival — amelyek között a „szép” fogalmának helyettesítését a „fejlett” fogalmával különösen kiemelendőnek tartjuk — a szezon könyvtermésének értékeesebb gyümölcsei közé tartozik.

Cs. G.

8=====8

Municipálszocializmus.
(*Avebury Lord: A község és az állam mint vállalkozó. Ford. Mikes Lajos. (Városi Könyvtár I.) Budapest, Athenaeum 1908. (164) 3 K.*)

John Lubbock könyve az állami és községi üzemek gazdaságtalan voltát akarja bizonyítani, de éppen azok gazdasági eredményeinek ismerete mellett nehéz elzárkóznunk az elől,

hogy inkább a nagytőke és nem a közgazdaság érdekei irányították tolla. Ha némely angol város ráfizet is némely üzemére, akárhány magántársulat is veszteséggel zárja évét; és ha látjuk, hogy számtalan város milliós jövedelmeket szerez üzemeiből, dacára annak, hogy munkásai helyzete jobb, hogy a közönség jobban van kiszolgálva, hogy újításokra, javításokra hansonlíthatlanul többet költ, mint a magántársulatok: akkor egyik-másik városi testület korrupt üzelmei ép oly kevéssé kell hogy elrettentsék a polgárságot a municipalizációtól, mint ahogy némely kartelek és trösztök korrupt üzelmei nem téríthetik el a közgazdát attól a meggyőződéstől, hogy a kartelek és trösztök a gazdaság szervezésének magasabb típusai, mint az egyéni vállalat. Budapesten pedig, ahol a közönség különösen nagyon szenved a magántársulatok kapzsúsága alatt és sok ezernyi alkalmazottjuk — akik pedig talán szintén kell, hogy számbajöjjenek — zsarnokságuk és kizsákmányolásuk alatt: a gázgyár beváltásának aktuális kérdése szempontjából ezen könyvnek kiadása most, amikor az ellenkező szempontoknak bemutatására már alig futja az időből, egyenesen a város lakosságának érdekei ellen elkövetett cselekedet.

O. S.

8=====8

Könyvszemle.

Forrest, Dorsey: *The development of western civilisation: a study in ethical, economic and political evolution.* The University of Chicago Press 1907. (IX, 406)

Kísérlet a nyugati civilizáció genezisének megrajzolására. A zsidó, görög és római befolyás rövid vázlata után a könyv nagyobb része a középkori társadalom fejlődésével foglalkozik. Az utolsó fejezet napjaink társadalmi

mozgalmainak van szánva. A gazdasági, politikai és erkölcsi okok szerepét részletesen mutatja ki. A fejlődés kulcsa abban áll, hogy az emberek közötti viszonylatok, melyek kezdetben gyérek, merevek és korlátozottak, egyre gyarapodnak számban, változatosságban, hajlékonyságban és kiterjedésben.

Morgan, Lewis H.: *Ancient Society* or researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilisation. Chicago, Kerr & Co. 1907. (XVI, 570)

Morgannak ez a híres könyve, melynél nagyobb és tartósabb befolyást kevés munka gyakorolt a szociológiai irodalomra, sőt a történelmi materializmus útján a politikai mozgalmakra is, utóbbi időben már könyvüresi úton alig volt beszerezhető. Ez az új kiadás így valóban komoly szűkségletnek tesz eleget.

Croce, Benedetto: *Materialismo storico ed economia marxistica*. Saggi critici. 2-a edizione. Milano, R. Sandron 1907. (316 41.)

A finomeszű és finomlelkű szerző 1896-ban megjelent kötetének ezen új kiadása nem pusztá lenyomat, mert néhány dolgozat van benne, amelyeket azóta írt és amelyeknek kötetbe gyűjtése, csak úgy mint a régieké, nagyon érdemes volt. Mindazonáltal ma is régebbi értekezései azok, amelyek értékét a marxizmus szempontjából különösen nagyra kell becsülnünk. Ezek az ő dolgozatai a történelmi materializmusról és az értékelméletről. Croce erősen megszorítja a történelmi materializmus társadalomelméleti és módszertani értékét; másrészt érvényének és alkalmazásának annyi lehetőségére mutat rá, hogy számos, tüskön-bokron keresztül marxista is beérheti vele, ha valamennyit kihasznált. A munkaérték-elméletre vonatkozólag Croce annak relatív — és nem abszolút — érvényét vitatja. Egy-egy értekezés Loria, Stammler, Pareto és Gobbi elméleteivel foglalkozik.

Hogy az értekezések hangja nem egészen egységes, azon nem csodálkozhatunk olyan gyűjteménynél, amelynek elejét végétől tíz évi időköz választja el. Mindazonáltal egységes könyv ez szellemében. Croce maga mondja: „Különböző időben írva, különböző benyomások alatt és különböző érzellemmel, kezdve a lelkesedéstől, amelyet oly írónak mint Marxnak, zseniális munkájával való első érintkezés fakaszt, az elkedvetlenedésig, amit legközelebbi tanítványainak pedanteriája, szofizmái és ürességei ébresztenek — természetesen, hogy mindezek az értekezések kissé kiütnek egymástól. Mégis remélem, hogy a *pathos* változását nem fogják a *logos* változásával összezavarni.” — Azt hisszük, ennek a tisztaeszű írónak írásai eleve óva vannak minden összezavartatástól.

Croce, Benedetto: *Ciò che è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel*. Studio critico seguito da un saggio di bibliografia hegeliana. (Biblioteca d. cultura moderna.) Bari, Laterza & Figli 1907. (XVII, 282) L. 350.

Kevés filozófusról írtak annyit, mint Hegelről, de kevés filozófust olvasnak oly ritkán, mint őt. Hogy nem olvassák, azon nem lehet csodálkozni, ha ismerjük azokat a borzalmasságokat, amelyeket a hegeli dialektika ürügye alatt némely hegelianusok elkövettek; de hogy mégis írnak róla, ítélkeznek fölötte és — többnyire — neveltségessé teszik, bár nem olvasták: azon már lehetne csodálkozni.

Ilyen körülmények közt igen elkel ez a kis könyv, amely Hegel filozófiájának mai érvényét igyekszik megállapítani. Croce nem hegelianus, azaz helyesebben — mint ő maga mondja: „ha azt kérdeznél tőlem valaki, hogy hegelianus vagyok-e, azt felelném, hogy hegelianus vagyok és azt hiszem, annak kell lennem; de ugyanabban az értelemben, amelyben a mi időnkben mindenki, akinek filozófiai esze és műveltsége van: eklektikus, herakleitiánus, szokratikus, platonianus . . . etc. etc. és annak érzi magát. Abban az értelemben, hogy minden gondolkodó és minden történelmi gondolatmozgalom nem múlhat el gyümölcs nélkül, anélkül, hogy az igazság egy elemét el ne ültesse, amely, tudatosan vagy öntudatlanul, része az élő és modern gondolatnak.”

Könyvében Croce megállapítani törekszik, hogy melyik az a része a hegeli igazságoknak, amely még él a modern gondolatban, és melyeket kell a modern gondolkodónak elvetnie. „Bisognava serbarne la parte vitale, cioè il nuovo concetto del concetto, l'universale concreto, con la dialettica degli

opposti e la teorica dei gradi della realtà; rifiutare, appoggiandosi a quel nuovo concetto e svolgendolo, ogni panlogismo, ed ogni costruzione speculativa dell'individuate e dell'empirico, della storia e della natura; riconoscere l'autonomia delle varie forme dello spirito, pur nella loro necessaria connessione ed unità; e, infine, risolvere la filosofia tutta in una pura filosofia dello spirito . . . Bisognava trar fuori il pensiero hegeliano „dalla vagina delle membra sue”, cioè delle membra posticce, ehe gli erano state malamente appiccate; e lasciar ehe si formasse membra sue proprie, rispondenti alia natura del germe primitivo.”

A főkövetelmény pedig, akár folytatni akarja valaki, akár cáfolni Hegelt, hogy — olvassa könyveit. Amire — és az egész hegeli filozófiára — igen jó útmutató a kötetet záró, nagy gonddal és szeretettel készült, majdnem négy ívre terjedő, Hegel-bibliográfia.

Ross, Edward Altworth: *Sin and society: an analysis of latter-day iniquity.* With a letter from President Roosevelt. New-York, Houghton, Mifflin & Co. (XI, 167)

Inkább propagandisztikus jellegű munka a társadalmilag jó és rossz meghatározására. Roosevelt levelének egy passzusa így szól: „ön elveti a szocialisták tételeinek legártalmasabbát; azt, mely szerint a haladást az osztályok küzdelme biztosítja. Ön nyomatékosan kiemeli, mint minden józan érzékű hazafi, hogy a kellőképen felvilágosított és fölemelt közvélemény elegendő a szükséges újjáalkotó munkához és uralkodni képes a jövő felett.” Small egy cikkében gúnyosan tiltakozik kollegája könyvének ilyen értelmezése ellen, mert „nincs többé kompetens szociológus, aki a szocializmust ezen a minden vitán felül álló tételében támadná”.

Commons, John R.: *Races and immigrants in America.* New-York, Macmillan 1907. (XIII, 242)

Szerző azt a tételt akarja bizonyítani, hogy a faji ellentét a gazdasági versenyből ered. Anélkül, hogy ez irányban meggyőző volna, a kérdést érintő számos gazdasági és politikai kérdésben hasznos adatokat és jó szempontokat talál az olvasó.

Howarth, Edward G. and Mona Wilson: *West Ham, a study in social and industrial problems.* London, Dent & Co. 1907. (XIX, 423)

A könyv az *Outer London Inquiry Committee* munkálatait teszi közzé, mely magánkezdeményezésre létesült s melynek az volt a feladata, hogy a külső London, különösen a *West Ham* kerület mai gazdasági viszonyait kikutassa. Az *enquête* főlvételei a lakáskérdésre, a foglalkozási ágakra és bérekre és a helyi közigazgatásra vonatkoznak.

A kötet sok grafikonnal és statisztikai táblával van ellátva.

Schücking, Walter: *Das Nationalitätenproblem.* Eine politische Studie über die Polenfrage und die Zukunft Österreich-Ungarns. Dresden, Zahn & Jaensch 1908. (79)

Ez a füzet a *Neue Zeit- und Streitfragen* gyűjtemény ötödik évfolyamának 2. és 3. darabja. Szerzője, aki a marburgi egyetemen jogtanár, a „nacionalista betegség hatásait” akarja benne megvilágítani. A negyedik rend előrenyomulásától reméli, hogy ezt a szerfelett elmégedett kérdést megfogja oldani. A kérdés tárgyalása a füzetben mégis inkább jogi és ethikai.

Renner, Karl: *Der nationale Streit um die Aemter und die Socialdemokratie.* Teilweise erweiterter Separatabdruck aus der socialdemokratischen Monatschrift „Der Kampf“. Wien J. Brand 1908. (28)

Szerző ismert nemzetiségi megoldási terveit újabb szempontokból világítja meg, hogy szélesebb körökben népszerűsítse alapelvét: Nemzeti autonómia nélkül nincs nemzeti béke. Különben nem áltatja magát azzal, hogy a nemzetiségi kérdés megoldását ki lehetne okoskodni, hanem tudja, hogy azt ki kell küzdeni, de helyesen azt hiszi, hogy a fejlődési folyamat átlátása gyorsítja ezt az eredményt.

Shadwell, Arthur: *England, Deutschland und Amerika. Eine vergleichende Studie ihrer industriellen Leistungsfähigkeit (Industrial efficiency).* Berlin, Carl Heymann 1903. (XX, 624)

A *Moderne Wirtschaftsprobleme* c. vállalat 2. kötete. Szerző a kereskedelempolitikai kérdések kikapcsolásával azt vizsgálja meg, hogy hol vannak e három vezető ország versenyerejének és vitalitásának gyökerei és versenyük tekintetében minő prognózisok állíthatók fel a jövőre nézve?

Ezt a munkát rendkívül gazdag összehasonlító kutatásokra alapítja. Megvizsgálja a három ország ipari kerületeit, üzemeit, gyári törvényhozását, a munkaidő, bérek, munkásbiztosítás, jóléti intézmények, lakásügy állapotát, az életfentartás költségeit, a társadalmi viszonyokat (sport, népkönyvtárak, szórakozás, közlekedési eszközök), a szakszervezeteket és a munka körüli vizsá-lyokat, a szegényügyet és takarékpénztárakat, a népoktatást és a technikai kiképzést.

Végkövetkeztetéseiben konstatálja, hogy Anglia ipari fölényét a másik két ország utolérte, sőt részben túlszárnyalta. Ennek a jelenségnek okát abban keresi, hogy Németországban és Amerikában keményebben dolgoznak s e mellett a nemzeti termelést védvám biztosítja. Anglia vállalkozási kedve és kemény munkája ellanyhult és helyt ad a kényelemszeretnek s élvezeteknek.

A nagy munka ezzel a pesszimista akkorddal végződik: „A kényelemszeretet evangéliuma vészeskövetkezményű örökséget hagyott reánk, melyet sem a gazdasági nyomás, sem más egyéb nem orvosolhat. Ez a következmény a nemzeti vitalitás csökkenése. Ez az a mindennél fontosabb kérdés, melyet kutatásaim fölvetettek. Emellett minden más jelentéktelen. . . . Nem az arisztokratáknál és a polgári körökben volt a hanyatlás a legerősebb, mint ahogy sokan hiszik, hanem tisztán ipari körökben és az ipari lakosság elitjénél. És ez a baj növekszik s a nemzet lassú kiveszését jósolja. Az egyedül lehetséges orvoszert a vidéki gyarmatosításban látom, nem kertvárosok vagy kísérleti fantazmagóriák útján, hanem a falusi népesség valóságos és széles rétegének megvalósítása által, mely csak az önálló parasztbirtok alapján lehetséges. A tulajdon egy darab földön, avagy legalább is annak birtoka vagy a felette való rendelkezés, az egyedüli családok, ami az embereket a városból ki fogja édesgetni.”

Rost, Bernhard: *Die Wert- und Preistheorie mit Berücksichtigung ihrer dogmengeschichtlichen Entzwickelung.* Leipzig, Duncker & Humblot 1908. (VII, 207)

Szerzőt a tőkekamatra irányuló kutatásai vezették erre az általánosabb kérdésre. Híve a szubjektív értékelméleteknek az objektívekkel szemben. A saját álláspontja összehasonlítására dogmatörténeti bevezetéssel látta el könyvét.

Aucuy, Marc: *Les systèmes socialistes d'échange.* Avant-propos de M. A. Deschamps. Paris, F. Alcan 1908. (VII, 372) Fr. 350.

Érdekes ismertetése és sokszor találó kritikája Owen, Proudhon, Vidal, Haeck és Solvay javaslatainak a hitel és csere rendszerének átalakítására. Valamennyien a csere bizonyos átalakításától várták a szocializmus vagy legalább a javak igazságosabb megoszlásának megvalósulását — anélkül, hogy az egyedüli szocialista rendszabályhoz akartak volna nyúlni, t. i. a tőke magántulajdonának és a termelés jelenlegi rendszerének megszüntetéséhez. így javaslataik egész fölépítésükben nem jelenthettek egyebet, mint tőkéletlen szocializmust vagy akár csak a hitelnek igen polgári jellegű tökéletesítését.

A szerző kimutatja, hogy a csere és hitel csak része az egész közgazdaságnak, azzal szervesen összefügg, és annak „egyéb folyamataitól függetlenül nem változtatható meg. Mint Marx mondta: „Általában a javak cseréjének formája megfelel a termelés formájának.” Tehát csak a termelés formájának megváltoztatásával változhat.

Ezen a nyomon a szerző a kollektivistá termelés lehetőségének vizsgálatát a főfeladatnak; ő maga lehetetlennek mondja azt.

D'Eichthal, Eugene: *La liberté individuelle du travail et les menaces du législateur* (Bibliothèque des sciences morales et politiques.) Paris, F. Alcan 1908. (204) Fr. 2-50.

A munkásmozgalom legfejlettebb irányzatai mellett Franciaországban látjuk a közgazdaság tudománya legrégebb elveinek komoly képviselőit is. Egyedül Franciaországban van még a régi manchester-liberális iskolának tudományos orgánuma (a *Journal des Economistes*), amely körül az iránynak több nemzetközi nevű kiváló képviselője csoportosul. Közéjük tartozik d'Eichthal is. Azokról a „veszedelmekről” ír, amelyekkel az új munkásszervezetek, különösen a forradalmi szindikalisták „a munka szabadságát” fenyegetik. A törvényhozás pedig, ahelyett hogy lényeges hivatását teljesítené, amely egyedül teszi a kormányra méltóvá: hogy „megvédje a polgárok elsőrendű jogait karjuk, intelligenciájuk, tevékenységük szabad használatára, kenyerük megkeresésére”, — kiszolgáltatja a tömegeket egy kisebbségnek, amely föllázadt a parlamenti szocializmus ellen, és a többség uralmának demokratikus elvével nyíltan és bevallottan szembehelyezi a kisebbség jogát.

A szerző a következő törvényjavaslatok kapcsán fejt ki kritikáját: a Büntetőtörvénykönyv 414. és 415. §-ának eltörlése és a sztrájk joga; a kötelező sztrájk és békéltetés; a kollektív szerződések; a szocialista munkanap. Mindenik javaslatban fenyegető veszedelmet lát a munka szabadsága ellen, „amit apáink sérthetetlen jognak tekintettek”. Nekünk föltűnik, hogy a szerző parallel és egyértelmű akciót lát e törvényhozásban és a forradalmi szindikalisták mozgalmában, holott másik alapotívuma éppen az, hogy a szindikalizmus szembehelyezkedik a parlamenti többségi elvvel.

Vandervelde, Emile: *Le sort des campagnards s améiore-t-il? Un village brabanton en 1833, Gaesbeek, ce qu'il est devenu.* Bruxelles, Misch & Thron 1907. (73) Fr. 2.

1833-ban az angol kormány ankétet rendezett a szegényügyről. Az ankét a kontinens szegény népének vizsgálatára is kiterjedt, többek közt Gaesbeek belgiumi községre is, amelynek viszonyait Arrivabene gróf vette föl részletes kérdőív alapján. Vanderveldenek az az ötlete támadt, hogy annak a fölvetelnek megismétlése most kitűnő módszertani kísérlet volna a mezőgazdasági népesség helyzetében beállott változások ismeretére. Az Edmond Doms segítségével végzett fölvetelt közli e kötetben, párhuzamosan az 1833-iki fölvetellel, és az összehasonlítás valóban mindvégig érdekes, sokszor egészen meglepő.

Az eredményeket a következőkben foglalja össze: Gaesbeekben különböző mívelési ágak vannak, de a nagybirtok tartja magát. A munkások valamivel többet keresnek, de a földbirtokosok jóval többet nyernek. A jólét valamivel emelkedett, de miként 1833-ban, a kisbirtokosok és napszámosok ma is igen keményen megdolgoznak szegényes életükért. De amit 1833-ban lemondással viseltek, az 1906-ban sokkal kevésbé elviselhetőnek tetszik nekik. Még hívók, de a pap szavát már nem veszik szentírásnak és előre lehet látni az időt, amikor a városban dolgozó munkások, akik közt sok a szocialista, beviszik a szocializmust a falvakba, ma még a konzervatívok legbiztosabb talajába.

Grant, Corrie: *The small holdings and allotments handbook.* Bristol: J. W. Arrowsmith 1908. (X, 191) 1 sh. net.

A minálunk is folyton aktuális parcellázási kérdés természetszerűleg az angol telepítési és parcellázási törvényre tereli a figyelmet. A Grant könyve a törvény népszerű ismertetését és szövegét tartalmazza és jó tájékoztató. Használatát jó index könnyíti meg. A kötethez Earl Carrington, angol földművelésügyi miniszter írt előszót.

King, Joseph: *Electoral reform. An inquiry into our system of parliamentary representation.* London, Fisher Unwin 1908. (188)

A könyv ezekre a fejezetekre oszlik: A parlamenti képviselő. — A kerületek megosztása. — A választók jegyzéke. — A britt gyarmatok képviselőte. — A választói jogosultság. — A nők szavazata. — Az arányos

választójog. — Az arányos választójog alkalmazása. — A referendum. — Pót-választások. — A jelöltség és költségei. — Korrupció és törvénytelen eljárások. — A törvényes kiadások korlátai. ... A választások megtámadása — Reformok a választási gépezetben. — Rövidebb tartamú parlament és a képviselők díjazása. — Konklúzió.

Ez a pusztá felsorolás is mutatja a könyvnek — különösen nálunk — aktuális érdekességét. Főleg az angol parlamentarizmus bajai és orvoslásai vannak benne részletesen feltárva.

Gerlach, H. v.: *Die Geschichte des preussischen Wahlrechts*. Berlin, Buchverlag der „Hilfe“ 1908. (351)

A német „nemzeti szocialista” csoport egyik vezérémbere e kötetben agitációs célokat követ. Mint maga mondja: „írásom . . . azt az egyedüli célt szolgálja, hogy ezen választójog ellenségei kezébe lehetőleg jó fegyvereket adjak. Ezen szempont mellett minden másnak háttérbe kell vonulnia. . . . A fődolog az adatgyűjtemény jósága és hitelessége volt a porosz történelem eme szegényfoltjának a megszüntetésére.”

A kérdésre vonatkozó minden fontosabb adat föllelhető a könyvben.

Benoist, Charles: *Pour la réforme électorale*. Paris, librairie Plon 1908. (III, 322) Fr. 3-50.

A jól ismert francia publicista kötetében a választási rendszer reformjával foglalkozik. Javaslatai az arányos képviselőre, a szavazás titkosságára, a választási eljárás egyszerűsítésére, a korrupció elleni rendszabályokra, a képviselők számának csökkentésére és a tisztviselők választhatlansága határidejének meghosszabbítására vonatkoznak.

Louis, Paul: *Geschichte des Sozialismus in Frankreich*. Stuttgart, Dietz Nachfolger 1908. (VII, 243)

Szerző munkája, mely a francia szocializmus történetének egyetlen teljesebb feldolgozása, most német fordításban jelenik meg. A múltat a francia forradalomtól a *commune*-ig sokkal kimerítőbben tárgyalja, mint a francia mozgalom újabb történetét, melyet a Millerand-ügyig tár fel. A legújabb fejleményeket a fordító függelékben röviden ismerteti.

Bebel Ágost: *A nő és a szocializmus*. A 44. német kiadás után fordította. Somogyi Béla. Budapest, Népszava könyvkereskedés 1907. (535) Ez a valóban forradalmi és gondolatébresztő munka, melyet Forel legújabb munkájában még mindig a feminista irodalom egyik legértékesebb darabjának mond, most új és jó magyar kiadásban jelenik meg, mely kétségtelenül hiányt pótol.

Protokoll über die Verhandlungen des 2. Parteitages der sozialdemokratischen Partei Preussens, Berlin, Nov. 1907. Berlin, Vorwärts 1907. (165) M. 2.

A vaskos jegyzőkönyv tartalmazza a kongresszus összes tanácskozásait, amelyek a porosz választójog, az állami munkások helyzete, és a községi önkormányzat körül folytak.

Társadalomtudományi Társaság.

Február és március havában a következő előadások tartottak:

Február 8-án: dr. *Szende* Pál: A nagybirtok és az adórendszer.

Február 22-én: dr. *Bród* Miksa: A budapesti lakásnyomor.

Március 7-én: dr. *Juba* Adolf: A budapesti lakásnyomor. Válasz dr. Bród Miksa fölolvasására. — Hozzászóltak: Zigány Zoltán, Bród Miksa, Palóczy Antal.

Március 14-én: dr. *Somló* Bódog: A javak forgalma az őstársadalomban.

Március 27-én: dr. *Forel* Ágost: Die soziologische Bedeutung der Alkoholförage.

A választmány február elsején tartott ülésén 123, március 12-én március 25-én 15 új tagot vett föl; februárban összesen 199 új tagot.

Március 25-én tartott üléséből üdvözlő táviratot küldött Wahrmond tanárnak Innsbruckba.

A „Nagyváradai Társadalomtudományi Társaság” 100 (egyszáz) koronás pályadíjat tűz ki a következő kérdésre:

„A házasság felbontásának kérdése jogi, szociális és etikai szempontból”.

A pályázat föltételei a következők:

1. Pályázhatnak mindazok, akik valamely magyar főiskolának az 1908. évben még hallgatói, továbbá még működő tanítók és tanítónők. 2. A pályamű legalább 1 $\frac{1}{2}$ nyomtatott ívnyi terjedelmű, — továbbá fűzött, lapszámozott és a felhasznált irodalmi források jegyzékével ellátott legyen. 3. A pályamunkák a Társaság titkáránál, dr. Dénes Sándor nagyváradai ügyvédnél 1908 december 31-ének d. e. 12 órájáig nyújtandók be. Elkészett munkák kiesnek a pályázatból. Minden pályamű jellegével látandó el s csatolandó hozzá egy ugyanezen jellegével jelzett boríték, melynek tartalmaznia kell a szerző nevét, társadalmi állását, lakhelyét és esetleg a főiskola megjelölését, melynek a szerző hallgatója. 4. A bírálókat a Társaság választmánya fogja kijelölni. 5. A pályadíj csak abszolút becsű munkának adatik ki; a pályázat eredményének kihirdetése a Társaság 1909. évi közgyűlésén történik. 6. A pályamunkák a szerzők sajátjai maradnak. A díjjal kitüntetett pályamunka kiadási joga a pályadíj kiadásától számított 3 hónapon belül a szerzőt, ezen idő leteltével a Társaságot illeti meg. 7. A díjat nem nyert pályamunkákat az igazolt szerzők a pályázat eredményének kihirdetésétől számított három hónapi határidőn belül a titkárnál átvehetik; ezen idő leteltével e munkák meg fognak semmisíttetni.